

Geog. 358 ^R

Fert

Ex bibliotheca
Steph. Quatremeri.

SPECIMEN
CRITICO - THEOLOGICUM,

QUO

FIDES ET AUCTORITAS MATTHAEI, IN REFERENDA
IESU ORATIONE, EUANG. C. V, VI, VII. VIN-
DICATUR, INPRIMIS CONTRA EVANSONUM.

QUOD,

ANNUENTE SUMMO NUMINE,

PRAESIDE

IODOCO HERINGA, E. F.

THEOL. DOCT. ET IN ACAD. TRAI. EXEGES.
N. T. PROF.

PUBLICO EXAMINI SUBMITTIT

AUCTOR

HORATIUS NIEUBUUR FERF,

LEOVARDIENSIS.

MINIST. ECCLES. CAND.

d. XVIII. Decembris, MDCCCIC. H. L. Q. S.

TRAIECTI BATAVORUM,

Ex officina OTTON. IOHANN. VAN PADDENBURG;
ACADEMIAE TYPOGRAPHI.

CHANDLER T. SALMAGADA

VIRO PLURIMUM VENERABILI,
DOCTISSIMO,

A N E D R Y F H O U T,

ARTIUM LIBERALIUM MAGISTRO, THEOLOGIAE ET
PHILOSOPHIAE DOCTORI, SOCIETATI ERUDITORUM
FLESSINGANAE AB ACTIS, CET. ITEM IN COETU
CHRISTIANORUM MEDIOBURGENSI DOCTRINAE EU-
ANGELICAE NUNCIO INTEGERRIMO, FIDELISSIMO,
AVUNCULO MAIORI CARISSIMO, AETERNUM CO-
LENDO.

I T E M

VIRO PLURIMUM VENERABILI,
CHRISTIANO HERMANNO BRAUNIO,

LITTERARUM SACRARUM IN S. VIRGINIS VICO
(*VROUWENPAROCHIE*) INTERPRETI DOCTISSIMO,
FIDELISSIMO, AVUNCULO MAIORI, OMNI AMORE
NUNQUAM NON PROSEQUENDO.

U T E T

VIRO DOCTISSIMO, EXPERTISSIMO,
D I D E R I C O N I E U B U U R,
MEDICINAE DOCTORI FRANEKERANO, AVUNCULO MUL-
TUM DILECTO, OMNI AMORE SEMPER VENERANDO.

HAS STUDIORUM PRIMITIAS
LUBENS DICAT

H N. F E R F.

VIRO PLURIMUM VENERABILI
DOCTISSIMO.

A N N O D R Y F H O U T

ARTIUM LIBERARUM MAGISTRO, THEOLOGICAE ET
PHILOSOPHICAE DOCTORI, SOCIETATI ERUDITORUM
TLESSINGAE AB ACTIS. CET. ITEM IN COETU
CHRISTIANORUM MEDIOBURGENSI DOCTRINAE FU-
ANGELICAE NUNCIO RATIONARIO, FIDELISSIMO,
AVUNCULO MAIORI CARISSIMO, VETERANI CO-

LABOR.

I. T. E. M.

VIRO PLURIMUM VENERABILI.

CHRISTIANO HERMANNO BRUNNO.

LITTERARUM SACRARUM IN S. VIRGINIS VICO
GROENENTHAROE (INTERPRETI DOCTRINAE)
FIDELISSIMO, AVUNCULO MAIORI, OMNI AMORE
NUNQUAM NON PROSEQUENDO.

U T I T

VIRO DOCTISSIMO, EXPERTISSIMO.

D I D E R I C O W I L H E L M O

MEDICINAE DOCTORI THANNBERGANO, AVUNCULO MAI-
ORI DIRECTO, OMNI AMORE SEMPER VENERANDO.

HAB. STUDIORUM PRIMITIUS
LUBENS DUC.

I I N - I F E R E

S P E C I M E N
CRITICO THEOLOGICUM,

quo

FIDES ET AUCTORITAS MATTHAEI, IN
REFERENDA IESU ORATIONE, EUANG.
C. V, VI, VII. VINDICATUR, INPRIMIS
CONTRA EVANSONUM.

Prolegomena.

Quod de sui temporis Criticis, medio hoc seculo, dixit summus Valckenaerius, (in Orat. de *Critica emendatrice in libris sacris N. T. a literatoribus, quos vocant, non adhibenda*.) plerosque ingenio ita esse comparatos. ut ad N. T. Criticem maxima cum modestia tractandam minus apti videantur, et nonnullorum intemperantiam pravae de Critice opinioni firmandae suffecisse materiem, cum eam non adhibuerint Auctoribus, qui Divini Numinis afflatu concitati loquebantur, reverentiam, quam profanorum scriptis deferendam esse contendimus, id verum etiam hoc nostro tempore depre-

A

hen

hendimus. Talis enim, qualem tum in Tanaquillo Fabro, et Editore Anglo (de quo conf. Michaëlis *Inleid. in de SS. des N. V.* §. 106. n. 13.) notavit Valckenaerius, *inconsideratam temeritatem et licentiam non tolerandam*, talem profecto, quin et deteriorem, animadvertere mihi videor, tum in aliis nonnullis hoc tempore Criticis, tum maxime in Edwardo Evanfono, Viro, non quidem eruditionis laude privando, at honesto Critici nomine vix honorando.

Etenim fanæ Critices leges, in iudicio de authenticitate et integritate librorum N. T. saepissime ab ipso neglectas esse, et tantum non repudiatas, luculenter apparet ex libro, quem nuper ex Anglico vernaculum fecit, et cuius refutationem Batavis promisit Y. van Hamelsveld; V. C. hoc titulo: *De strijdigheid der vier algemeen aangenomen Evangelisten, en de klaarblijkelijkheid van derzelver echtheid onderzocht door Edward Evanfon, A. M. Amst. 1796.* In quo, singulari temeritate, e N. T. codice reiicit Evangelia Matthaei, Marci et Iohannis, uno tantum, nec tamen integro, Luca relicto: e ceteris autem N. T. scriptis, tanquam spurias notat Epistolas Pauli ad Romanos, Ephesios, Colossenses, Hebraeos; porro Epistolas Iacobi, Petri, Iohannis et Iudae; denique insignem *Apocalypseos* Iohanneae partem.

Quae quidem temeritas, ne mira cuiquam et incredibilis videatur, cogitanda erit opinionum praeconceptarum vis, quae, ut fieri asfolet, etiam a
vero

vero abduxisse videatur, Evanfonum. Cum nimirum sibi perfuafisset, magnam partem earum rerum, in quibus verfantur hi libri, non fatis efse dignam fcriptoribus divinis, hoc argumento revera *dogmatico* videtur eo adductus, ut haec fcripta facile haberet fpuria, negligeret porro graviffima argumenta *historica*, quibus eorum authentia et integritas firmari omnino poffit, denique conquireret undique, quibus opinioni fuae aliquis veritatis color poffit conciliari. Ita, ut hoc uno utar, in reiiciendis duobus prioribus Euangelii, quod Lucas fcripfit, capitibus, maxime ductus videtur, fua, de Iefu Chrifti nativitate prorfus humana, opinione. (p. 31. fqq.) Id, quod obfervatum quoque eft ab Hamelsveldio in *Praef.* item Ven. Stronckio, in Spec. Hermen. Theol. *de doctrina et dictione Iohannis Apostoli ad Iefu magiftri doctrinam dictionemque exacte compofita.* Trai. Bat. 1797. p. 90. Ceterum egregie contra Evanfonum facit elegantiffimi Herderi obfervatio (a). Adde Hamelsv. *Byb. Verded.* Vol. V. p. 236—256. et Hesz, *Jugendgefchichte Iefu.*

Equidem non is fum, qui Evanfoni *ακριστα*, toto fere libro confpicuam, demonftrare nunc poffim

(a) *Vom Erlöfer der Menschen. Nach unsern drei ersten Evangelien.* Riga, 1796. p. 212, 213. Lukas fchrieb, und zwar als gelehrter. Daher die vorrede feines Buchs, daher die Erzählung der geburt und Erziehung Chrifti. Er fchritt aus dem kreiße der gewöhnlichen Evangelien, die von der Taufe Chrifti anfangen, hinaus, und erzählte von Anbeginn her. *αὐθεντικῶς* damit Chriftus und Iohannes feinem lefenden Theophilus nicht vom himmel gefallen zu feyn fchienen.

sim aut merito castigare. Quod cum a Priestleyo aliisque iam factum sit, et ab Hamelsveldio porro expectare iubeat fides ab ipso popularibus facta, (expectamus autem modo Hamelsveldii nomine digno) mihi tamen aliquam huius laboris partem fuscipere placuit, ad id impulso tum aliis causis, tum quoque inprimis suafione et excitatione Praeceptoris longe mihi carissimi, et de studiis meis, postquam ex Academia Franequerana ad Traiectinam me recepi, optime meriti Iod. Heringae, E. F. Quum igitur optio mihi esset instituenda, placuit valde vindicatio fidei et auctoritatis divi Matthaei, in referenda Servatoris O. M. oratione, quam habuit e monte: tum quidem, propter gravissimum eius argumentum, et magnum, quod habet, ad doctrinam Christianam momentum; tum vero etiam propter acerbiores Evanfoni contra hunc Euangelistam incusationes. Matthaei enim Euangelium, in quo prae ceteris habemus continuam fere itinerum et factorum Iesu enarrationem a tali viro factam, qui ipsi comes eius et Apostolus fuit, Matthaei igitur Euangelium mihi semper abunde se commendavit naturali sua simplicitate et non fucata sublimitate ita ut iucundiores horae mihi effluerint nunquam, quam quas, in legendis cogitandisque his etiam scriptis, conterere mihi, divina favente benignitate, contigit. Quid? quod, hoc legens Evangelium, Iesu comes mihi visus fuerim in itineribus praesens, saepe innumeram hominum multitudinem considerans, Iesum comitantem et ab eius ore quasi pendentem; ipsum denique illustra miracula, in hominum miserorum salutem, patrantem, et animos de salute sollicitos doctrina sua caelesti

lesti consolantem. Haec autem Iesu oratio, Matthaei inprimis diligentia, Deo adspirante, nobis servata, tantam habet praestantiam et dignitatem, ut nemo eorum, qui Servatoris divini institutionem aestimare didicerint, eam potuerit, sine admiratione et laudibus, commemorare: et vel ipsi Deistae eam summopere extollere non detrectent. Hanc igitur librorum S. partem si ab iniustis Evanfoni criminationibus vindicare mihi, probabili modo, licuerit, operae pretium facturus mihi videor. Attamen, cum, in hac mea iuventute, mihi persuasum sit de laboris mei tenuitate, enixe rogatos velim aequos studiorum arbitros, ut, in qualicunque hoc specimine diiudicando, faciles sint benignique censores, eaque omnia, quae minus accurate scripta deprehendantur elaborataque, condonare velint.

Hac igitur spe nixus, inprimis vero Dei O. M. Servatorisque I. C. benignitate erectus, causam aggredior. In qua disceptanda hanc mihi legem scripsi, ut *primo* capite demonstrem, *nihil valere argumenta, quibus Evanfonus probare conatus est, Matthaeum a Luca sumsisse orationis huius relationem*; tum *secundo* capite *loca ex Matthaeo vindicem, in quibus pugnam cum doctrina Christiana deprehendere sibi visus est Evanfonus*; deinde capite *tertio repugnantiae quasdam species ab Evanfono et alio quodam viro Cl., Matthaeum inter et Lucam, prolatas, ad examen vocem*; quarto denique capite *contra Evanfoni criminationes defendam, quae, de tempore et loco habitae orationis, narret Matthaeus.*

C A P U T I.

QUO DEMONSTRATUR, NIHIL VALERE ARGUMENTA, QUIBUS BROBARE CONATUS EST EVANSONUS, MATTHAEUM A LUCA SUMSISSE ORATIONIS HUIUS RELATIONEM.

Ut, in tota hac, quam nunc aggredimur, disceptatione, ingenui simus, neque Evanfoni mentem, aliquo modo, perversè interpretari videamur, ante omnia necesse erit referre, quibus ille argumentis negare sustineat fidem et auctoritatem Matthaei in referenda illustri Iesu O. M. oratione, quam e monte habitam esse, ipso Matthaeo auctore, communis Christianorum est persuasio. In quibus Evanfoni argumentis referendis ne tae-deat, quaeso, lectorem, e Belgico in Latinum sermonem tralata, aut, si malit, ipsam vernaculam ab Hamelsveldio procuratam, versionem, ad paginarum calcem additam, legere.

Scilicet sic de tota huius orationis relatione rationatur Doct. Anglus : *(b) Caput quintum, sextum et*

(b) Het vijfde en de twee volgende Hoofdstukken bevatten, het geen men gemeenlijk de bergpredikatie van onzen Za-

et septimum exhibent orationem vulgo montanam dictam, vagam illam, nec cohaerentem, compositamque vel ex multis locis, magnam partem desumptis ex Iesu sermonibus, quos Lucas refert diversis temporibus enuntiatos, additis nonnullis ex V. T. desumptis; vel ex auctoris (Matthaei puta) singulari, quam de re Christiana animo suo conceperat, opinione, sic pergit: quod ad primum attinet, de iis quidem partibus huius concionis, et vero etiam universi Evangelii, quae vel omnino, vel saltem fere iisdem verbis expressae sunt, quibus eas habet Lucas, haec tantum observo, vel, Lucam eas ex hoc (Matthaei) libro descripsisse, vel huius libri scriptorem e Lucae Evangelio necessario desumpsisse.

Zaligmaker noemt, eene losse niet samenhangende reden, saamgesteld uit veele plaatzen, die meestal woordelijk overgenomen zijn uit de gesprekken, welke Lukas ons bericht, dat bij veele verschillende gelegenheden gehouden zijn, met bijvoegzelen, die ontleend zijn uit de schriften van het Oude Testament, of volgens des Schrijvers bijzondere en eigene denkbeelden van het Christendom. Betreffende de eerste omstandigheid, zoo wel als alle de andere deelen van dit Evangelie, die naauwkeurig, of heel nabij met de woorden van Lukas zijn uitgedrukt, heb ik alleenlijk aan te merken, dat, of Lukas die moet hebben afgeschreven uit dit Boek, of dat deze Schrijver die van Lukas moet hebben overgenomen; maar dewijl Lukas, in beide zijne geschiedboeken, zich zelve getoond heeft een goed en net Schrijver der Grieksche taal te wezen, terwijl de stijl van dezen Schrijver, zoo dikwijls hij niet woordelijk met Lukas overeenstemt, slecht is, en overvloedig van uitheemsche Taaleigens, kan niemand, die onpartijdig is, twifelen, dat dit geschreven is, na dat van Lukas, en dat de slechte Schrijver de eenige bloempjens, welke zijn werk versieren, ontleend heeft van den goeden, maar niet de goede van den slechten.

*sisse. Verum, cum Lucas, in utroque, quem scripsit, libro historico, se demonstret auctorem bene accurateque Graece scribentem, huius vero scriptoris (h. e. Matthaei) stylus, quoties non ad verbum cum Luca conspiret, sit incultus et barbarismis refertus, hinc nemo aequus rerum arbiter potest dubitare, quin hoc (Matthaei Evangelium) secutum sit Lucae exemplar, incultus autem scriptor nonnullos, qui opus eius ornant, sermonis flosculos, depromserit e bono scriptore, non vero hic ex illo. Neque ab his multum differunt ea, quae pag. 107–109 leguntur. In hisce autem argumentis rite diiudicandis, ut ea, qua decet, diligentia versetur, tribus sectionibus hoc caput absolvemus. Et *prima* quidem demonstrabimus, nihil detrahi Matthaei auctoritati relationum eius, cum Lucae convenientia; tum sectione *secunda* ostendemus, stylum minus excultum nihil de fide et auctoritate Matthaei detrahere; sectione porro *tertia* aliquot documentis demonstrare instituemus, Matthaei stylium non tot tantisque prae Lucae stylo laborare vitiis, quanta quidem sibi Evansonus in hoc Evangelio invenisse visus est; sectione denique *quarta* eximias nonnullas orationis Matthaei dotes enumerabimus.*

S E C T I O I.

Q U A

DEMONSTRATUR, NIHIL DETRAHI MAT-
THAEI AUCTORITATI, RELATIONUM
EIVS CUM LUCAE, CONVENIENTIA.

Ex iis, quae modo attulimus, Evanſoni ver-
bis, cuique lectori facile est ad intelligendum,
quo ille argumenti genere utatur, ut demonſtret,
ea orationis capita, quae, ipſo iudice, recte ſunt
notata in Euangelio Matthaei, eſſe ab incerto
auctore deprompta ex Lucae Euangelio. Convenit,
inquit, in nonnullis haec Matthaei relatio, cum
iis quae retulit Lucas. Recte quidem: nec quisquam
eſt interpretum, qui hanc convenientiam utriusque
Euangelii neglexerit. Hinc autem infert porro: ergo
alter ex altero ſuas relationes deſumferit, neceſſe
eſt. Et hoc quidem *primum* eſt, in quo errat
Evanſonus. Sed et alia ſunt. In Matthaei q. d.
Euangelio ſtylus, ita pergit, negligentior eſt, ma-
le Graecus, Barbarismis refertus: contra vero Lu-
cas bene Graece, et eleganter ſcripſit; pauca ve-
ro, quae Matthaei Euangelium probabiliter dicta
habet, ea conveniunt cum Luca. Igitur in promptu
eſt, inquit, haec ex Lucae Euangelio fuiſſe
relata in Matthaei, q. d. librum: ex hoc autem in
Lucae librum fuiſſe deſumta, a vero longiſſime
abhorret. In qua ratiocinatione non unum eſt,
quod reprehensione ſit dignum. Quod, cum tribus
poſterioribus huius capitis ſectionibus proſequi mi-

hi sit animus, nunc quidem, hac *prima* sectione, sufficiat ostendisse, *primum* quidem, convenientiam Matthaeum inter et Lucam non tantam esse, ut manifesto appareat, alterum ex altero relationes suas desumxisse, *tum* huius convenientiae, quae vere est, longe alias cogitari posse causas, quam quae Evanfoni ingenio placuit.

Quibus tum adiungenda erit admonitio, de nonnullis in Matthaei relatione male expressis, ut vult Evanfonus, ad Veteris Testamenti imitationem.

Ceterum, quae auctor, de pravo contextu orationis a Matthaeo traditae, asferit, ad examen vocare animus est, cap. III.

Primum igitur, quod contra Evanfonum monendum esse existimo, hoc est, *convenientiam, Matthaeum inter et Lucam, tantam non esse, ut manifesto appareat, alterum ex altero relationes suas desumxisse.*

Et profecto, si vel leviter tantum has, ab utroque Historico, Dei singulari Providentia ita administrante, ad nos perductas orationes contemplemur, statim detegemus, tantam, in una eademque re exprimenda, differentiam, et harmoniam tamen mirabilem, tantum verborum disensum, consensum tamen rerum continuum, tam diversum rerum tractandarum ordinem, nullam tamen repugnantiam, stylum pro scriptoris indole maxime discrepantem, temporum tamen ratione habita mirum in modum convenientem, ut minime probabile videatur, alterum
rum

rum alterius esse compilatorem. Quod ut perspicuum fiat, videamus, quam exigua sit inter utrumque eius generis convenientia, qua superstructa est tota Evanfoni argumentatio. Et *primum* quidem recenseamus nonnullas orationis partes a Matthaeo notatas, quae apud Lucam omnino non legantur; *deinde* eas notemus, quas habet quidem Lucas, diversis tamen verbis expressas, fusius vel pressius enuncitatas, diverso consilio prolatas, vel diverso denique ordine dispositas. Quibus recensitis patebit, quae *tandem* eae sint partes, in quarum commemoratione exacte ad verba usque et dicendi formulas conveniant, quaeque adeo coniectandi ansam dederint Evanfoni.

Primo igitur loco teneat lector partes quasdam, nec levis profecto ad universum orationis argumentum momenti, traditas a Matthaeo, quas omnino non notavit Lucas.

Ex cap. V.

5. *Beati mites, nam ii terram possidebunt.*
7. *Beati misericordes, nam ii misericordia afficientur.*
8. *Beati animo puri, nam ii Deum videbunt.*
9. *Beati pacifici, nam ii Dei filii vocabuntur.*
10. *Beati qui iustitiae causa infestantur, nam eorum est regnum coelorum.*
14. *Vos estis lux mundi. Non potest urbs latere in monte sua.*
16. *Sic luceat lux vestra apud homines, ut videant vestra bene facta, et collaudent Patrem vestrum qui est in coelis. Conf. I Petr. II: 12.*

17. *Ne putate, venisse me, ut abrogem legem aut prophetas: non veni ut abrogem, sed ut perficiam.* (πληρῶσαι, *perfecte doceam, vel etiam confirmem.*)

19, 20. *Qui igitur abrogarit unum horum praeceptorum vel minimorum, et ita praeceperit hominibus, minimus dicetur in regno coelorum: qui autem perfecerit et docuerit, ille magnus dicetur in regno coelorum. Dico enim vobis, nisi excellens sit iustitia vestra prae Scribarum et Pharizaeorum, non ingresuri estis in regnum coelorum.*

21-24. Explicatio et vindicatio praecepti divini: *ne occidito*, contra perversas Pharizaeorum interpretationes. Item gravis admonitio, de necessitate reconciliationis cum fratribus, antequam sacrificetur.

27-30. Similis vindicatio praecepti: *ne adulterato*. et gravissima admonitio de vitanda vel minima voluptatis pravae offensione.

33-37. Similis admonitio contra levitatem in iure iurando, et veracitatis commendatio.

38, 39, 41. Admonitio contra fui vindictam, et benignitatis commendatio.

43, 44. Hortatio ad diligendos quoque inimicos et malevolos.

Ex cap. VI.

V. 1, 2, 3, 4. Admonitio contra ostentationem in largiendis beneficiis.

5, 6, 7, 8. Similis admonitio contra ostentationem in supplicationibus.

14, 15. Grave praeceptum de remissionis necessitate.

16, 17, 18. Admonitio de vitanda in ieiuniis ostentatione.

34. *Ne sitis solliciti in crastinum: nam crastinus dies suas habebit curas, satis est cuique diei suum malum.*

Ex cap. VII.

v. 6. *Ne date sacrum canibus, nec proiicite margaritas vestras porcis, ne conculcent eas pedibus suis et conversi lacerent vos.*

15. *Cavete falsos prophetas, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intus autem sunt lupi rapaces.*

Tot igitur sunt, tamque placida, quae notavit Matthaeus, quorum autem simile frustra quaeras apud Lucam. Haec autem quis non summo doctore digna pronunciet? (c) quis non dicentis consilio inprimis apta deprehendat?

Quis denique haec aliqua parte inferiora existimet iis, quae notavit Lucas, quaeque a Luca desumpsisse Matthaeum sibi persuasit Evanfonus?

Ve-

(c) De his quoque valet, quod scripsit eleganter Iustinus Martyr, *Apol. I. p. 21. ed. Thirlbii*, quem locum debeo Cl. Praefidi: Βραχίς δὲ καὶ συντομοὶ παρ' αὐτῶν λόγοι γεγενῆσιν, ἅ γὰρ σοφίης ὑπάρχοντες, ἀλλὰ δυνάμει θεῷ, ὁ λόγος αὐτῶν.

Verum in oratione Iesu, quam notavit Matthaeus, alia quoque sunt, bene multa, quibus affinia habeat Lucas, diversis *Euangelii* sui locis disposita: quae tamen neque ita cum Matthaeo conspirent, ut facile statuas, alterum sumsisse ea ex altero. Sunt enim partim aliis verbis a Luca expressa, partim fusius vel prescius enunciata, partim alio consilio prolata, partim denique alio nonnihil ordine disposita. Quod ut appareat, singula ex utroque Euangelista producta, *secundo* loco, paulo accuratius comparemus.

Matthaeus.

c. V: 3.

Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ
πνεύματι· ὅτι αὐτῶν ἐστὶν
ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Lucas.

c. VI: 20.

Μακάριοι οἱ πτωχοὶ.
ὅτι ὑμετέρας ἐστὶν ἡ βα-
σιλεία τῆς Θεοῦ.

Non admodum differre prima quidem specie haec videntur, unde et unum esse idemque Servatoris dictum multi existimant interpretes: quod cum diversis verbis enunciarint Matth. et Luc., alterum altero illustrari putant; ut adeo Iesu mens fuerit, felices esse omnes, inprimis autem discipulos quos tum haberet, pauperes, abiectos, animoque simul demissos; his enim certam esse regni divini, et coelestis spem. Conf. unus prae caeteris Segaar, V. C. *Obs. Philol. et Theol. in Euang. Lucae c. XI. priora*, p. 188. Attamen haec opinio vix arripet aliis, qui in Lucae contextu nihil nisi τῶν πτωχῶν, h. e. hominum *pauperum*, in *abiecta conditio-
ne* viventium mentionem inveniri posse putant, cum
in

in Matthaei oratione necessario, et propter additum τῷ πνεύματι, et vero etiam propter universum contextum, requiratur notio *animi demissi*. conf. Storr, *über den zweck der evangelischen Gesch. und der Briefe Johannis*, p. 348. Cui quid reponi possit, nescio. Unde, quantum, non sono tantum, sed re ipsa, haec duo differant, sponte apparet. Christus quidem apud Matthaeum generatim describit, quo animo esse oporteat hos, qui regni coelestis beata conditione frui cupiant, dicitque adeo: μακάριοι οἱ πτωχοί, τῷ πνεύματι ὅτι αὐτῶν κ. τ. λ. Apud Lucam vero ipsos alloquitur sectatores suos, quos, licet in vili abiectaue conditione positos, felices nihilo minus collaudat: μακάριοι οἱ πτωχοί ὅτι ὑμετέρας κ. τ. λ. Scio equidem, in nonnullis codd. apud Lucam lectum olim fuisse et etiamnum legi, οἱ πτωχοί τῷ πνεύματι, verum hoc glossema esse, ex altero Euang. in alterum tralatum, sive memoriae lapsu, sive intempestivo conciliandi studio, librariis non infueto, vident prudentiores. Conf. quae Cl. Praefes monuit in Disf. *over het vereischt gebruik en hedend. misbruik der Kritiek*, c. IV. §. XXXIV. Unde et Griesbachius in nova edit. N. T. hanc lectionem reiiciendam summo iure statuit. Neque aliter comparata res est cum lectione, quam in nonnullis codd. ad Lucae locum laudavit M a s t r i c h t, (G. D. T. M. D.) pro τῆς Θεῆς substituentibus τῶν ὡρανῶν, quae quidem varietas ex eodem est genere. Et enim βασιλείαν τῆς Θεῆς et βασιλείαν τῶν ὡρανῶν in Iesu sermonibus et Apostolorum Euangelistarumque scriptis esse ἰσοδυναμούντα, ad denotandum *regnum* illud sive *imperium*, quo Dei nomine gesturus esset Messias, ita notum est omnibus, ut explodere non opus sit

fit Evanfonii criminationem Matthaeo obiectam, ac si vim huius denominationis non percepisset: quam criminationem quanto urgeat opere, vid. p. 122, 138, 142, 148-153, 155, 156, 159, 161, 164, 166, 167, 194. Caeterum conferri e recentioribus ad h. l. posunt, Noesfelt, *Opusc.* V. II. p. 112. Morus, *Disf. Theol. et Philol.* V. II. p. 164.

Matthaeus.

c. V: 4.

Μακάριοι οἱ πένθοντες
ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται.

Lucas.

c. VI: 21.

Μακάριοι οἱ κλαίοντες
νυν ὅτι γελάσετε.

Posunt quidem haec conciliari, quemadmodum, diversis etiam modis, factum est ab interpretibus. Quod si instituatur haec forte commoda esset utriusque explicatio, ut felices praedicet Servator hos, quales in primis suos noverat discipulos, qui afflictam tum gentis suae conditionem, aliorum quidem impietatem, aliorum superstitionem lugerent, neque suam obliti tenuitatem perversitatemque, quibus tamen olim laetandi futurus sit locus, cum veram gentis liberationem, multorum sui que etiam emendationem salutare Iesu auxilio effectum viderent. Attamen vel sic remanet insignis verborum differentia. Et, quemadmodum modo iam observatum est, quod Matthaeus generatim enunciat, id Lucas tanquam ad unum discipulorum collegium dictum refert. Unde minime reiicienda est eorum sententia, qui diversa esse Servatoris enunciata statuunt.

Mat-

M a t t h a e u s.

L u c a s.

c. V: 6.

c. VI: 21.

Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ
διψῶντες τὴν δικαιοσύνην·
ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται.

Μακάριοι οἱ πεινῶντες
νυν· ὅτι χορτασθήσεσθε.

Nolo diverso ordini inhaerere, quo hanc et superiore illam Servatoris sententiam collocarunt Matthaeus et Lucas. Etenim luculentior est verborum, et vero etiam sensus diversitas, meo quidem iudicio. Sententia, quam Lucas notavit, felices praedicat Iesu tum temporis sectatores, quibus cum rerum ad hanc vitam sustentandam necessariorum penuria esset dimicandum, quos tamen certos esse voluit Servator de meliorum bonorum affluentia, qua olim sint fruituri. Verum, quae a Matthaeo literis tradita, felices praedicat, qui iustitiae, virtutisque desiderio vehementi tenerentur; his igitur promittit Servator fore, ut voti sui omnino fiant compotes. Quem loci sensum egregie illustravit Ven. Corn. Swaving, *Proeve van aanmerkingen over het regt en onregt gebruik der H. S.* p. 149-156. et ab eo laud. Aretius.

M a t t h a e u s.

c. V: 11, 12.

Μακαριοι εσε, όταν
ονειδισωσιν υμας και
διωξωσι, και ειπωσι παν
πονηρον ρημα καθ' υμων
ψευδομενοι ενεκεν εμς.
Χαιρετε και αγαλλια-
σθε· ότι ο μισθος υμων
πολυς εν τοις υρανοις· ετω
γαρ εδιωξαν τς προφη-
τας τς προ υμων.

L u c a s.

c. VI: 22, 23.

Μακαριοι εσε, όταν μιση-
σωσιν υμας οι ανθρωποι,
και όταν αφορισωσιν υμας
και ονειδισωσι και εκβαλωσι
το ονομα υμων ως πονηρον,
ενεκα τς υις τς ανθρωπων.
Χαρητε εν εκεινη τη ημερα και
σκιρτησατε· ιδε γαρ ο μισθος
υμων πολυς εν τω υρανω.
κατα ταυτα γαρ εποικν τοις
προφηταις οι πατερες αυτων.

Sensus quidem similitudinem nemo est qui non sentiat. In verbis autem non una est varietas. Missis enim iis, quae levioris sint momenti, quis non videt, prescius elocutum esse Matthaeum, fusius Lucam? Tum etiam uterque habet dicta singularia: *ille* quidem, ειπειν παν πονηρον ρημα καθ' υμων ψευδομενοι, quod est, *omni conviciorum genere vos calumniari*; *hic* vero, εκβαλλειν το ονομα υμων ως πονηρον, h. e. *pessimum rumore de vobis longe laque differre*, cf. τς ο in 5 Mos. XXII. 14. nisi forte cogitandum sit de *nominibus e catalogo deletis*. Sed video meliora docentem Cl. Segaar ad h. l. Nec dissentit Morus ad h. l. Praecesferat quoque αφοριζειν quod est *e societate sacra eiicere*. Ceterum, quod pro vulgato χαιρετε reposuerim in Lucae textu χαρητε auctoritate fit librorum scriptorum, praeceunte Griesbachio in nova edit.

M a t.

M a t t h a e u s.

L u c a s.

c. V: 13.

c. XIV: 34, 35.

Ἡμεῖς ἐσε το αἶλας τῆς
γῆς. εἰ δὲ το αἶλας μωραν-
θῇ, ἐν τινὶ αἰλισθησεται;
εἰς οὐδὲν ἰσχυεῖ ἐτι. εἰ μὴ
βληθῆναι ἐξω, καὶ κατα-
πατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώ-
πων.

Καλὸν το αἶλας; εἰ δὲ
το αἶλας μωρανθῇ, ἐν τινὶ
αρτυθησεται; οὐτε εἰς
γῆν, οὐτε εἰς κοπρίαν εὐ-
θετόν ἐσιν· ἐξω βαλλουσιν
αὐτό.

Simplex profecto et egregia ad discipulorum ani-
mos confirmandos παραβολή! Sal, si μωρανθῇ, h. e.
saporem omnem et acrimoniam naturalem amiserit,
inutilis prorsus et inepta res est. Hi, qui docto-
res erant constituti hominum, ceteros ut ab animi
corruptione fervarent, ipsi si bonitatem virtutem-
que suam amittunt, nihil amplius valent ad emen-
dandos alios; inutiles evadunt, dignique, qui re-
iiciantur cum contemptu. Tantam autem quisque in-
ter utrumque Euang. apprehendit differentiam, ut
vix monere sit necesse. Apud Matthaeum disci-
pulos κατ' ἐξοχὴν ita dictos alloquitur, *praestate vos
veros generis humani doctores.* (Schleusn. in αἶλας)
Iuxta Lucam hominum multitudini hanc proponit
comparationem, additque in fine v. 35. ὁ ἐχὼν ὠτὸς
ἀκκεῖν, ἀκκετω. In Matthaeo αἰλίζειν, h. e. *sale
condire, conspergere.* In Luca αρτυεῖν. h. e. *σκευα-
ζειν, parare cibum condimento;* unde apud Paul-
um, Col. IV: 6. αἶλας huic verbo adjunctum legi-
mus. Apud Matthaeum denique generatim εἰς
οὐδὲν etc. invenimus: Lucas vero in specie οὐτε εἰς
γῆν etc. addit.

Matthaeus.

L u c a s.

c. V: 15.

c. VIII: 16.

Ουδε καισι
 λυχνον, και τιθε-
 ατιν αυτον ὑπο
 τον μοδιον, αλλ'
 επι την λυχνιαν,
 και λαμπει πασι
 τοις εν τη οικια.

Ουδεις δε λυχνον αψας, καλυ-
 πτει αυτον σκευει, η ὑποκατω κλινης
 τιθησιν, αλλ' επι λυχνιας επιτιθησιν,
 ινα οἱ εισπορευομενοι βλεπωσι το φως.

c. XI: 33.

Ουδεις δε λυχνον αψας εις κρυπτην
 τιθησιν, εδε ὑπο μοδιον, αλλ' επι
 την λυχνιαν, ινα οἱ εισπορευομενοι το
 φεγγος βλεπωσιν.

Optime haec apud Matthaeum cohaerent cum
 praecedentibus. Discipuli futuri erant generis hu-
 mani doctores (φως κοσμος). Iam si hac provincia
 rite essent defuncturi, ad hanc etiam normam vita
 eorum et actiones omnes erant instituendae. Nemo
 enim lumen accensum occultat, sed in conspicuo po-
 nit, ut illuminet; sic etiam illa, quam a Praeceptore
 acceperant, rerum divinarum cognitio non in animis
 eorum latere debebat, sed vita et factis erat expri-
 menda, unde et additum legimus vs. 16. οὕτω λαμ-
 ψατω etc. cf. Morus ad *Luc.* VIII: 16. p. 158. Ce-
 terum magnam *tum* verborum, *tum* contextus, dis-
 crepantiam quis non primo obtutu animadvertit?

M a t t h a e u s.

c. V: 17, 18.

Μη νομισήτε, ὅτι ἤλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἢ τὰς προφητάς· οὐκ ἤλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰὼτα ἓν ἢ μία κεραία ἢ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γενήται.

L u c a s.

c. XVI: 17.

Ευκοπώτερον δὲ εἶσι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθῆναι, ἢ τὸ νόμον ἢ μίαν κεραίαν πεσεῖν.

Eadem Lucas paucioribus, Matthaeus pluribus verbis refert. Sensu tamen nil quidquam differre, quid memorare opus? Cuique enim utriusque contextum inspicienti statim in oculos incurret, Iesum inculcare, doctrinam moralem nulli mutationi esse obnoxiam, ita ut ne minima quidem doctrinae illius pars foret falsa et incerta, sed omnia in Mosis et Prophetarum libris scripta, ne minima quidem parte excepta, verissima fore et certissima. Vid. Morus ad h. l. et quae postea de his erunt dicenda. Iam attendamus ad modum, quo uterque Ev. haec litteris mandarunt. Lucas: *Facilius est, totum interire universum* etc. Apud Matthaeum Iesus solenni confirmationis formula asferit: *Dico, edico vobis, citius coelum terramque perituum, quam vel unus legis apex, una litterula intereat*; quin imo a consilio eius adeo abhorrebat, ut abrogaret doctrinam Mosaicam, ut potius eam rectius interpretando confirmaret, eiusque auctoritatem magis tueretur. Apud alterum Servator, egregia narratione de divite et Lazaro docet, doctrinam illam Mosis et Prophetarum perpetuo esse et manere certam. Apud alterum pluribus ex lege Mosaica defumtis exemplis V. T. auctoritas ostenditur.

M a t t h a e u s.

c. V: 25, 26.

Ἰσθι ευνοων τω αντιδικω σε
ταχυ, εως οτς ει εν τη οδω
μετ' αυτς· μη ποτε σε πα-
ραδω ο αντιδικος τω κριτη,
και ο κριτης σε παραδω τω
υπηρετη, και εις φυλακην
βληθιση. Αμην λεγω σοι,
ε μη εξελθης εκειθεν, εως αν
αποδως τον εσχατον κοδραν-
την.

L u c a s.

c. XII: 58, 59.

Ὡς γαρ υπαγεις μετα τς
αντιδικς σε επ' αρχοντα, εν
τη οδω δος εργασιαν απηλ-
λαχθαι απ' αυτς· μη ποτε
κατασυρη σε προς τον κριτην,
και ο κριτης σε παραδω τω
πρακτορι, και ο πρακτωρ σε
βληη εις φυλακην· λεγω
σοι, ε μη εξελθης εκειθεν,
εως ε και το εσχατον λεπ-
τον αποδως.

Primo quidem adfpectu nullum his inesse videtur
discrimen; si autem paulo accuratius contemlemur,
revera diversus est locorum contextus. Christus
enim in oratione montana exemplum hoc, compo-
nendi litem cum adversario, antequam ad Magistra-
tum venerint, eo proposuit consilio, ut admoneret
homines, summam esse necessitatem praebendi se mi-
tes et faciles ad reconciliandum cum fratribus,
si Deum sibi placabilem reddere velint. Apud
Lucam autem adhibendi hoc exemplum is Iesu
fuit scopus, ut edoceret adstantem multitudinem,
quemlibet cavere sibi debere, ut salutis suae prospici-
at, et a majoribus in posterum molestiis se liberet,
ne ipsi male fiat, si fortasse in talia pervenerit peri-
cula, ut ipsi adeo sit moriendum. Pro diversa igitur
orationis serie diversimode hoc exemplum esse
intelligendum, recte observavit doct. Morus ad *Lu-
cae* l. l. qui conferri meretur. Verba ipsa autem qui
con-

consideret, tantam statim animadvertat necesse est differentiam, ut pauca admodum, eaque istiusmodi, quae aliis vix exprimi posset, verba deprehendat similia. Qualia sunt αντιδικος, έως, παραδιδοναι, κριτης, φυλακη cet: quae vero diversimode dici poterant, diversis etiam nominibus insignita videbis; V. C. ισθι ευνοων τω αντιδικω συ ταχυ — δος εργασιαν απηλλαχθαι απ' αυτη παραδω. — παρασυρη. — υπηρετη — πρακτορι. κοδραντην — λεπτον. cet.

M a t t h a e u s.

L u c a s.

c. V: 31, 32.

c. XVI. 18.

Ερρεθη δε, οτι ος αν απολυση την γυναικα αυτη, δοτω αυτη αποσασιον. Εγω δε λεγω υμιν, οτι ος αν απολυση την γυναικα αυτη, παρεκτος λογου πορνειας, ποιει αυτην μοιχασθαι και ος εαν απολελυμενην γαμηση, μοιχασται.

Πας ο απολυων την γυναικα αυτη, και γαμων ετεραν, μοιχευει και πας ο απολελυμενην απο ανδρος γαμων, μοιχευει.

Utriusque loci sensum si respicias, unus est idemque. Scilicet e consilio divino divortium, cum nulla adulterii causa subfit, rem esse maxime illicitam, collato *Matth.* XIX: 3-9.

Iam vero cuique fit conspicuum, apud *Matthaeum* Iesu verba egregie cohaerere; apud *Lucam* autem non ita: unde *Morus* fatetur, *hunc nexum* (quem constituerat) *sibi non satisfacere; tantum*, inquit, *aliquid coniicitur; et optandum est, ut melius quid reperiri hic possit.* Deinde accuratius prae *Luca* *Matthaeus* tradidit, addens illud

παρεκτος λογος πορνειας oppositum Phariseorum consuetudini: απολυσαι την γυναικα κατα πασαν αιτιαν. (Matth. XIX: 3.) Prescius porro Lucas, fusius Matthaeus referunt. Quis denique in his magnam verborum discrepantiam non observet? Hoc unum sufficiet exemplum. Matth. ποiei αυτην μοιχασθαι. Luc. μοιχευει.

M a t t h a e u s. L u c a s.
c. V: 39, 40. c. VI: 29.

Εγω δε λεγω υμιν, μη αντιστηναι τω πονηρω· αλλ' οςις σε ραπισει επι την δεξιαν σε σιαγονα, σρεψον αυτω και την αλλην· Και τω θελοντι σοι κριθηναι, και τον χιτωνα σε λαβειν, αφες αυτω και το ιματιον.

Τω τυπτοντι σε επι την σιαγονα, παρεχε και την αλλην· και αποτρεαιροντος σε το ιματιον, και τον χιτωνα μη κωλυσης.

Sensum verborum hunc esse, iniuriam nobis illatam non ilico esse ulciscendam, sed potius lenes, humanos, a iure talionis alienos esse nos debere, omnes, quot scio, liberaliores interpretes consentiunt, neque est, cur diutius in his haereamus. Ceterum Lucae in referendo brevitatem, verborum differentiam, ordinemque longe diversum, cuique facile est videre.

M a t-

M a t t h a e u s.

L u c a s.

c. V: 42.

c. VI: 30.

Τῷ αἰτῶντι σε διδῶ· καὶ
τον θέλοντα ἀπο σε δανεί-
σασθαι μὴ ἀποστραφῆς.

Πάντι δὲ τῷ αἰτῶντι σε,
διδῶ· καὶ ἀπο τῶ αἰροντος
τά σα, μὴ ἀπαιτεῖ.

Verbum αἰρεῖν, vulgo *fursum tollere*, *erigere*, di-
verse admodum a diversis explicatur interpretibus.
Alii, inter quos Cl. Segaar, vertunt, *furto*, vel *vi
aperta tollere*; alii, ut Morus, Hamelsveld,
simpliciter *eripere*; alii ut Salmasius, Grotius,
mutuum sumere ab aliquo, pro suo uti. Si mea
antem in tanta opinionum varietate sententia esset
dicenda, fortasse, ut cum Schleusnero loquar,
in voce, audiendus est Salmasius. Ita enim cum
contextu optime congruere mihi videtur. In praece-
denti versu iam de violenta bonorum privatione ege-
rat Servator, ideoque unum bis diceretur; coniu-
gitur autem cum sequentibus 31-35. quod bene vi-
dit Morus, dum observat, *intellectus horum prae-
ceptorum pendere ex v. 31.* ubi dicitur: ut vultis alios
se genere erga vos, sic vos gerite erga alios. *Summa*,
igitur, *indicatur liberalitas, ita, ut nemini quid
neges*. Iam, licet quo ad sensum convenient haec
loca, nemo tamen non verborum ordinisque discri-
men perspicit,

M a t t h a e u s. L u c a s.

c. V: 45.

c. VI: 35^b.

Ὅπως γενησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν
τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ὅτι τὸν ἥλιον οὐτὶς
ἀνατελλεῖ ἐπὶ πονηρὰς καὶ ἀγαθὰς, καὶ
βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.

Καὶ ἐσεσθε υἱοὶ
τοῦ ὑψίστου· ὅτι αὐ-
τοῦ χρηστὸς ἐστὶν ἐπὶ
τῶν ἀχαρίστων καὶ
πονηρῶν.

Vix quidquam haec sensu differunt; indicant nempe, nos referre debere Deum O. M. eiusque evadere imitatores. Quam insignis autem verborum differentia! ita quidem, ut tantum non omnia diverso modo sint enunciata.

Matthaeus.

L u c a s.

c. V: 46, 47.

c. VI: 32-35^a.

Εάν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι το αὐτο ποιεῖσι; καὶ εἰ ἀσπασήσθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ ἐθνικοὶ ἔτω ποιεῖσι.

Καὶ εἰ ἀγαπάτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστὶ; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι. Καὶ εἰ ἀγαθοποιήσητε τοὺς ἀγαθοποιούντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστὶ; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ το αὐτο πράττει. Καὶ εἰ δανειζήσητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστὶ; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα. Πλὴν ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀγαθοποιεῖτε καὶ δανεῖζετε μηδὲν ἀπελπίζοντες· καὶ ἐσὶ ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς.

Non opus erit plura de utroque hoc loco addere,
cum,

cum, primo statim adspectu, se nobis affert discrimen. Hic *Lucam* copiose admodum, *Matthaeum* vero presse videmus referentem. Verba autem non admodum intellectu sunt difficilia, indicantia nimirum, nobis benefaciendum esse iis imprimis, a quibus nullo modo sperare possumus fore, ut paria vicissim accipiamus. Id unum autem silentio praeterire vix possum, verbum ἀπελπίζειν, de quo tot extant explicationes, recte, me iudice, interpretatum fuisse Cl. *Morum*, qui propria *desperandi* significatione (qua constanter apud Graecos usurpatur observante Cl. *Sega* ad h. l.) accipit, ut sensus sit: licet mutuum dem iis, a quibus nunquam paria recipiam, attamen non despero, non fatigor benefaciendo, sed spem certam alo, fore, ut aliquando larga manu Deus gratiam referat. Ceterum in *Lucae* loco μισθον et χάριν, apud *Matthaeum* τινὰ μισθον εχετε, et τι περισσόν ποιεῖτε permutari apertum est.

Matthaeus.

Lucas.

c. V: 48.

c. VI: 36.

Εσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι,
ὥσπερ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν
τοῖς ὕμνοις τέλειος ἐστίν.

Γινεσθε οὖν οἰκτιρμονες, καθὼς καὶ ὁ πατήρ ὑμῶν οἰκτιρμων ἐστίν.

Servatorem hoc loco hortari homines, ut vestigia legant Patris coelestis in amore integro, sinceroque erga alios animo, adeoque hoc sensu dici *perfecti estote et integri*, vix est cur moneam. *Lucas* autem alio (οἰκτιρμων scil.) vocabulo usus est.

Mat

Matthaeus.

Lucas.

c. VI: 9-13.

c. XI: 2-5.

Πατερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐ-
ρανοῖς κ. τ. λ.

Πατερ, αγιασθητω το ονο-
μα σου κ. τ. λ.

Haud levem esse Codicum disensum, in tradenda hac precum formula, cuique N. T. editionem, a Griesbachio procuratam, inspicienti fiet manifestum. Alii ea genuina agnoscunt, quae ab aliis tanquam *νοθα* reiiciuntur. Nos quidem in re, quae altioris est indaginis, ne quidquam definire sustineamus, sufficiat lectori, textum Griesbachii, exhibere.

Matthaeus. 'Ουτως ουν προσευχεσθε υμεις. (Lucas: 'Οταν προσευχησθε, λεγετε') Πατερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. (Lucas simpl. Πατερ, omisiss ἡμῶν, κ.τ.λ.) 'Αγιασθητω το ονομα σου. Ελθετω ἡ βασιλεια σου. (Lucas Ελθετω σου η.β.) γενηθητω το θελημα σου, ὡς ἐν οὐρανῳ και ἐπι της γης. (omisit Lucas.) Τον αρτον ἡμῶν τον επιθσιονδος ἡμιν σημερον. (Lucas Τον α.ἡ.τ. ε. διδου ἡμιν το καθ' ἡμεραν.) Και αφες ἡμιν τα οφειλματα (Lucas αμαρτίας) ἡμῶν, ὡς και ἡμεις αφιεμεν τοις οφειλταις ἡμῶν. (Lucas, και γαρ αυτοι αφιεμεν παντι οφειλοντι ἡμιν.) Και μη εισενεγκης ἡμας εις πειρασμον. αλλα ρυσαι ἡμας απο τῶ πονηρου. (posteriora αλλα κ. τ. λ. neque habet Lucas.) Digna sunt, quae legantur annotata ad verba ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς et αλλα ρυσαι κ.λ.λ. a Cl. Segaar ad *Luc.* c. XI: 2. qui quaestionis mere criticae examen instituit, nec negligi debet Ven. Mori iudicium ad

Lucae

Lucae l. l. p. 234-239. de tribus hisce a Luca omisfis petitionibus.

Ex his igitur facile est ad intelligendum, non immerito haec a me esse relata ad id locorum genus, in quibus notandis differt non semel Matthaeus a Luca. Etenim, si hoc dandum sit Evanfono, quod non valde negamus, Matthaei textum, reiecta doxologia, assimilandum esse Lucae scripturae, eadem profecto leges Criticae, quibus ita statuitur, postulabunt, ut, in ipsis precibus, utriusque Evangelistae textus constituatur ita, ut maior etiam oriatur diversitas.

Matth. VI: 19, 20, 21. coll. Luc. XII: 33, 34.

Μη θησαυριζετε υμιν θησαυρους επι της γης, οπως σης και βρωσις αφανιζει, και οπως κλεπται (διορυσσασι και κλεπτασι. Θησαυριζετε δε υμιν θησαυρους εν xρανω, οπου ουτε σης ουτε βρωσις αφανιζει και οπου κλεπται x διορυσσασιν ουδε κλεπτασιν. (Luc. longe alio modo: Πωλησατε τα υπαρχοντα υμων, και δοτε ελεημοσυνην, ποιησατε εαυτοις βαλαντια (al. βαλλαντια) μη παλαισμενα, θησαυρον ανεκλειπτον εν τοις xρανοις, οπου κλεπτης ουκ εγγιζει, ουδε σης διαφθειρει.) Οπου γαρ εστιν ο θησαυρος υμων, εκει εσαι και η καρδια υμων. (Lucas εκει κ. η. κ. υ. εσαι.) Pro utroque illo υμων multi codd. et versf. apud Griesb. legunt σου. Ceterum his in locis Iesum inculcare discipulis, ut praecipuam impendant operam comparandi bona meliora, aeterna et coelestia, neque *verba et syllabas*, (ut recte Morus ad Luc. l. l.) *sed rem potius sub his verbis latentem* spectari debere, monendum mihi vix erit.

Unum

Unum tantum hoc animadvertatur, Iesu admonitionem, qualis apud Matthaeum occurrit, eo tantum pertinere, ut omnem Apostolis suis eximat curam et sollicitudinem, de vitae subsidiis, quo quidem curarum genere non potuissent non retineri ab iis negotiis, quae ipsi mandaturus esset Servator, in quibus autem exsequendis sibi essent meliorum bonorum spem comparaturi. Eadem autem Iesu admonitio apud Lucam proxime quidem cohaeret cum beneficentiae commendatione, in qua praestanda non iacturae alicuius periculum, sed certam potius emolumenti spem esse docet.

Matth. VI: 22, 23. coll. *Luc.* XI: 34, 35, 36.

Ὁ λυχνος τοῦ σώματος ἐστὶν ὁ ὀφθαλμος. (Apud Lucam addendum esse σου existimat Griesb.) εἰ (Lucas ὅταν) οὖν ὁ ὀφθαλμος σου ἀπλῆς ἢ, ὅλον (Lucas καὶ ὅλον: nisi καὶ eiicias autoritate multorum Codd.) τὸ σῶμα σε φωτεῖνον εἶναι. (Luc. εἶναι) Εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμος σου πονηρὸς ἢ, (Lucas εἰ δὲ πονηρὸς ἢ.) ὅλον (Luc. καὶ) τὸ σῶμα σε σκοτεῖνον εἶναι. (omittit Lucas εἶναι.) εἰ οὖν τὸ φῶς, τὸ ἐν σοὶ, σκοτὸς ἐστὶ, τὸ σκοτὸς πόσον; (Lucas σκοπεῖ ἔν, μὴ τὸ φῶς, τὸ ἐν σοὶ, σκοτὸς ἐστὶν. Εἰ ἔν τὸ σῶμα σε ὅλον φωτεῖνον, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεῖνον, εἶναι φωτεῖνον ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λυχνὸς τῇ ἀσραπῇ φωτίζῃ σε.) Misfa hac ὀφθαλμὸς ἀπλῆς (Phavorin. ἀκακὸς) i.e. *sani, integri*, et πονηρῆς, i.e. *aegroti morbo quodam laborantis*, figura, quam bene illustravit Morus ad h. l. cf. et Cl. Segaar ad *Luc.* XI: 35, nihil aliud mihi indicari videtur, nisi hoc: si mens vestra iusta cognitione atque integritate fuerit praedita, omnis vita recte

se habebit, omnes actiones rite instituentur, suoque se officio defungi poterunt. Contra vero, si mens vestra pravis opinionibus et malitia sit excaecata et perversa, nihil poteritis quidquam boni praestare, et horribiles erunt huius perversitatis effectus.

Matth. VI: 26. coll. *Luc.* XII: 24.

Εμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ· (Lucas κατανοήσατε τὰς καρὰς.) ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συναγείρουσιν εἰς ἀποθήκας· (Lucas οἷς οὐκ ἐστὶ ταμείον, οὐδὲ ἀποθήκη.) Porro apud *Matth.* legimus, καὶ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ οὐρανίος τρέφει αὐτά. (Lucas vero habet ὁ Θεὸς τρέφει αὐτούς.) *Matth.* οὐχ ὑμεῖς μαλλόν διαφέρετε αὐτῶν; (Lucas: ποσῶ μαλλόν ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν.) His autem et seqq. admonet discipulos, ut certam in divina providentia ponant fiduciam. (cf. inter alios *Morus* ad *Luc.* 1. 1.)

Matth. VI: 31, 32, 33. coll. *Luc.* XII: 29, 30, 31.

Μη οὖν μεριμνήσητε, λέγοντες· τί φάγωμεν, ἢ τι πίωμεν, ἢ τί περιβαλωμεθα; (Luc. Καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε, τί φάγητε, ἢ τί πίητε, καὶ μὴ μελεωρίζεσθε.) Πάντα γὰρ ταῦτα (Luc. ταῦτα γὰρ πάντα.) τὰ ἐθνη (addit Luc. τοῦ κόσμου, quod tamen abest a nonnullis codd. ref. Griesb.) ἐπιζητεῖ· οἶδε γὰρ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ οὐρανίος, (Luc. ὑμῶν δὲ ὁ πατήρ οἶδεν) ὅτι ζητεῖτε τῶν ἀπάντων. (ultima voce ap. Luc. omisfa.) Ζητεῖτε δὲ πρῶτον (Luc. πλὴν ζητεῖτε) τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ (quae vero postrema non habet Luc.) καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσονται ὑμῖν.

Matth.

Matth. VII: 1, 2. coll. *Luc.* VI: 37, 38.

Μη κρινετε, ινα μη (*Luc.* και ε μη) κριθητε. (*Addit Lucas* μη καταδικαζειτε, και ου μη καταδικασθητε. *Απολυετε, και απολυθησεσθε.* Tum vero subiungit largae liberalitatis commendationem.) Εν ω γαρ κριματι κρινετε, κριθησεσθε. (*Haec vero non habet Lucas*) και εν ω μερω μερειτε, (*Luc.* τω γαρ αυτω μερω, ω μερειτε,) ανιμερηθησεσθαι (*nisi malis apud Matth. cum Griesb. simpl. μερηθησεσθαι*) υμιν.

Matth. VII: 3-5. coll. *Luc.* VI: 41, 42.

Τι δε βλέπεις το καρφος το εν τω οφθαλμω τε αδελφου σου· την δε εν τω σω οφθαλμω δοκον (*Luc.* την δε δοκον την εν τω ιδιω οφθαλμω.) ου κατανοεις; Η πως ερεις (*Luc.* δυνασαι λεγειν.) τω αδελφω σου· (*addit Luc.* αδελφε.) αφες, εκβαλω το καρφος απο τε οφθαλμου σου· (*Luc.* το καρφος το εν τω οφθαλμω σου.) και ιδε η δοκος εν τω οφθαλμω σου; (*Luc.* αυτος την εν τω οφθαλμω σου δοκον ου βλέπων;) Υποκριτα, εκβαλε πρωτον την δοκον εκ τε οφθαλμου σου, και τοτε διαβλεψεις εκβαλειν το καρφος εκ τε οφθαλμου (*Luc.* το καρφος το εν τω οφθαλμω.) τε αδελφου σου.

Matth. VII: 9, 10, 11. coll. *Luc.* XI: 11, 12, 13.

Η τις εσιν εξ υμων ανθρωπος, ον εαν αιτηση ο υιος αυτου αρτον, (*Luc.* τινα δε υμων, vel potius cum Griesb. εξ υμων, τον πατερα αιτησει ο υιος αρτον,) μη λιθον επιδωσει αυτω; Και εαν (*Luc.* και, vel potius cum Griesb. η και, quemadmodum etiam in nonnullis codd. apud Matth. est η και, vel η και εαν.)

εαν.) ιχθυον, (addit Matth. αιτηση) μη (addit Lucas αντι ιχθυος.) οφιν επιδωσει αυτω; (addit Lucas: η και εαν αιτηση, vel αιτησει, ωον, μη επιδωσει αυτω σκορπιον;) Ει ουν υμεις, πονηροι οντες (Luc. υπαρχοντες, pro quo tamen aliqui codd. habent οντες.) οιδατε δοματα αγαθα (in vulg. ed. apud Luc. est αγαθα δοματα, sed perperam, iudice Griesb.) διδοναι τοις τεκνοις υμων, προσω μαλλον ο πατηρ υμων ο εν τοις ουρανοις (Luc. ο πατηρ ο εξ ουρανε.) δωσει αγαθα (Luc. πνευμα αγιον.) τοις αιτησιν αυτον;

Matth. VII: 12. coll. Luc. VI: 31.

Παντα ον οσα αν θελητε, (Luc. και καθως θελετε,) ινα ποιωσιν υμιν οι ανθρωποι, (addit Matth. ουτω) και υμεις ποειτε αυτοις (addit Lucas ομοιως: Matthaeus autem: ουτος, al. ουτως, γαρ ειν ο νομος, και οι προφηται.)

Matth. VII: 13, 14. coll. Luc. XIII: 24.

Εισελθετε δια της στενης πυλης* (Lucas αγωνιζεσθε εισελθειν δια της στενης θυρας, alii πυλης ref. Griesb.) οτι πλατεια η πυλη και ευρυχωρος η οδος η απαγασα εις την απωλειαν, και πολλοι εισιν οι εισερχομενοι δι' αυτης* Τι (plurimorum Codd. auctoritate in textum recepit Griesbachius: in vulg. autem legitur οτι) στενη η πυλη, και τεθλιμμενη η οδος η απαγασα εις την ζωην, και ολιγοι εισιν οι ευρισκοντες αυτην. (Lucas tantum habet, οτι πολλοι, λεγω υμιν, ζητησασιν εισελθειν, και εκ ισχυουσιν.) Magnam, in his, verborum differentiam nemo non observat. Hoc unum autem silentio premere nequeo, longe alio apud Lu-

cam occurrere consilio; quaerebat scilicet quidam ex Servatore: *Domine num pauci servabuntur?* Respondet Iesus: *Contendite, ut per angustam portam intretis* cet. Iam Matthaeus h.l. Lucam illustrat, ibi enim haec de porta ampla et angusta imago plene proponitur, et ostenditur per hanc intrantes felices, per illam ingredientiē infelices fore homines, sine Matthaei loco vix itaque Domini mentem intelligeremus. Ceterum cf. Morus ad Luc. l.c.

Matthaeus.

c. VII: 16-20.

Απο των καρπων αυτων επιγνωσεσθε αυτες. μητι συλλεγουσιν απο ακανθων σταφυλην, η απο τριβολων συκα; 'Ουτω παν δενδρον αγαθον καρπυς καλυς ποιει· το δε σαπρον δενδρον καρπυς πονηρυς ποιει. Ου δυναται δενδρον αγαθον καρπυς πονηρυς ποιειν, υδε δενδρον σαπρον καρπυς καλυς ποιειν. Παν δενδρον μη ποιεν καρπον καλον εκκοπτεται και εις πυρ βαλλεται. Αραγε απο των καρπων αυτων επιγνωσεσθε αυτες.

Lucas.

c. VI: 43-45.

Ου γαρ εσι δενδρον καλον ποιεν καρπον σαπρον· υδε δενδρον σαπρον ποιεν καρπον καλον. Εκασον γαρ δενδρον εκ τω ιδιω καρπω γινωσκεται· ου γαρ εξ ακανθων συλλεγουσιν συκα, υδε εκ βατω τρυγωσιν σταφυλην. 'Ο αγαθος ανθρωπος εκ τω αγαθω θησαυρω της καρδιας αυτω προφερεε το αγαθον· και ο πονηρος ανθρωπος εκ τω πονηρω θησαυρω της καρδιας αυτω προφερεε το πονηρον· εκ γαρ τω περισσευματω της καρδιας λαλει το σωμα αυτω.

Haec adeo diverso modo sunt proposita, ut integra loca exscribere me oporteat, cum comparatio
tali

tali modo, quali antea inceperam, vix h. l. institui posset. Quis enim non animadvertit, alterum alteri egregie facem accendere? Matthaeus retinet figuratam locutionem, vs. 20. *Αραγε απο κ. τ. λ.* Lucas autem propriis verbis applicationem addit, ostendens, quae Iesu in hac imagine adhibenda mens sit. Apud Matthaeum porro Servator notam praebet discipulis, qua Phariseorum indolem dignoscere poterant. In oratione a Luca fervata generatim characterem cuiusvis hominis probi describit. Itaque ex hac differentia re vera quis aliquatenus elicere posset, diversas esse Domini nostri orationes.

M a t t h a e u s.

L u c a s.

c. VII: 21.

c. VI: 46.

Ου πας ὁ λεγων μοι, Κυριε, Κυριε, εισηλευσεται εις την βασιλειαν των σ-
ρανων· αλλ' ὁ ποιων το θελημα το
πατρος μου, το εν σ-
ρανοις.

Τι δε με καλει-
τε, Κυριε, Κυριε·
και σ-
ποιεите ὁ
λεγω;

Hos demum veros eius sectatores esse pronuntiat Iesus his et seqq. commatibus, qui vita factisque doctrinam eius exprimant, non vero eos, qui ore se eius ministros profiterentur. *Hic*, (inquit cl. Segaar ad *Luc.* c. VI: 47-49. p. 204., qui omnino conferatur.) *Hic vera prudentia; hic nostra felicitas.* Matthaeus fusius et diserte, Lucas pressius et per modum interrogationis, exhibent.

Matthaeus.

Lucas.

c. VII: 22, 23.

c. XIII: 25-27.

Πολλοὶ ἔρχομαι μοι ἐν ἐκείνῃ
τῇ ἡμέρᾳ· Κυριε, Κυριε, καὶ
τῷ σωνοματί προφητεύσα-
μεν, καὶ τῷ σωνοματί δαι-
μονία ἐξεβαλομεν, καὶ τῷ
σωνοματί δυνάμεις πολλὰς
ἐποιήσαμεν; Καὶ τότε ὁμο-
λογήσω αὐτοῖς· ὅτι ἔδεπτε
ἐγνων ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ'
ἐμε οἱ ἐργαζόμενοι τὴν αἰνο-
μίαν.

Ἀφ' οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδε-
σποτῆς, καὶ ἀποκλείσῃ τὴν
θύραν, καὶ ἀρξήσθε ἐξω ἕσταναι
καὶ κρᾶν τὴν θύραν, λεγόν-
τες· Κυριε, Κυριε, ἀνοιξὸν ἡ-
μῖν· καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ὑμῖν·
ὅτι οὐκ οἶδα ὑμᾶς, ποθεν ἐστέ.
Τότε ἀρξέσθε λέγειν· ἐφαγο-
μεν ἐνώπιόν σου καὶ ἐπιόμεν,
καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν
ἐδίδαξας. Καὶ ἐρεῖ· λέγω
ὑμῖν· ὅτι οὐκ οἶδα ὑμᾶς, ποθεν
ἐσε· ἀποσῆτε ἀπ' ἐμε πάντες
οἱ ἐργαῖοι τῆς ἀδικίας.

Iesum h. Lucae l. se ipsum, tanquam οἰκοδεσπο-
την (cf. *Hebr.* III: 6.) proponere, luculenter apparet
ex adiecto illo, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας.
Eodem ergo, quoad sensum, duo haec loca redeunt,
scilicet nullius apud summum Iudicem καρδιογνώστην
esse valoris, neque familiari (φαγεῖν καὶ πίνειν ἐνώπιόν
σου) Iesu usos fuisse consuetudine, neque eius
doctrina fuisse imbutos, (ἐν τ. πλ. ἐδίδαξας) neque
vel ipsius Servatoris auctoritate iusfuque (ἐν τῷ σω-
νοματί) docuisse, (προφητεύειν cf. *Schleusn.*) dae-
monia eiecisse, multaque patrasse miracula, (δαι-
μονία ἐκβαλλεῖν κ. τ. λ.) nisi integri scelerisque puri
fuerimus, nisi καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, animoque pio et sin-
cero nos praestiterimus. Ceterum diverso consilio,
diversa item parabola, cum sint proposita, de ver-
bo-

borum differentia nihil addam. Hoc unum animadvertendum videtur, Matthaeum, si Lucam exscripsisset, in his saltem eadem adhibiturum fuisse verba ἀποστῆτε ἀπ' ἐμῶν πάντες κ. τ. λ. legimus autem ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμῶν οἱ κ. τ. λ.

Matthaeus.

Lucas.

c. VII: 24, 25.

c. VI: 47, 48.

Πᾶς ὃς οἰκοδομῇ μετὰ τῶν λόγων τούτων, καὶ ποιεῖ αὐτὸς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ φρονιμῶ, ὅστις ὠκοδομῇ τὴν οἰκίαν αὐτὸς ἐπὶ τὴν πέτραν. Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοί, καὶ ἐπνεύσαν οἱ ἀνεμοί, καὶ προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ· καὶ οὐκ ἐπέσεν· τέθεμελιώθη γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

Πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρὸς με, καὶ ἀκούων με τῶν λόγων, καὶ ποιῶν αὐτὰς, ὑποδείξω ὑμῖν, τίνι ἐστὶν ὅμοιος. Ὅμοιος ἐστὶν ἀνθρώπῳ οἰκοδομῇ οἰκίαν, ὃς ἐσκαψέ, καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἐθήκε θεμελίον ἐπὶ τὴν πέτραν· πλημμυρὰς δὲ γενομένης, προσερχεῖται ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἰσχύει σαλευσάμεν αὐτήν, τέθεμελιώθη γ. ε. τ. π.

vs. 26, 27.

vs. 49.

Καὶ πᾶς ὁ ἀκούων με τῶν λόγων τούτων, καὶ μὴ ποιῶν αὐτὰς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῶ, ὅστις ὠκοδομῇ τὴν οἰκίαν αὐτὸς ἐπὶ τὴν ἄμμον· Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοί, καὶ ἐπνεύσαν οἱ ἀνεμοί, καὶ προσέκο-

Ψαυ
Οὐδὲ ἀκούσας καὶ μὴ ποιήσας, ὁμοιος ἐστὶν ἀνθρώπῳ οἰκοδομῇ οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίας· ἡ προσερχεῖται ὁ ποταμὸς· καὶ εὐθεὺς ἐπέσεν, (alii συνεπέσεν) καὶ ἐγένετο τὸ ρήγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μεγά-

ψαν

C 3

ψαν (alii προσέρρηξαν,
προσεκρυσαν, προσεπεσον.)
τῇ οἰκίᾳ ἐκεينῇ· καὶ ἐπέσε·
καὶ ἦν ἡ πτώσις αὐτῆς με-
γαλή.

vs. 28, 29.

Καὶ ἐγένετο ὅτε συνετέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τῆς λόγου τῆς, ἐξεπλησσοῦντο οἱ οὐχοὶ ἐπὶ τῇ διδασκῇ αὐτοῦ. Ἦν γὰρ διδασκων αὐτοῦ ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ ἔχ' ὡς οἱ γραμματεῖς.

Observet hic, quaeso! denique L. B. quanta sit inter utriusque relationem verborum differentia, consensus tamen rerum quantus regnet! En oculis tuis subiectam eandem παραβολὴν, eandem de homine prudenti et temerario imaginem! more tamen quisque suo, hoc est, longe diverso nobis tradunt Matthaeus et Lucas. Hic, linguae graecae puritatem dictorumque gravitatem si respicias, excellit prae Matthaeo, oculisque nostris rem veluti spectandam exhibet, et (cf. Segaar ad h.l.) ὑποδεικνυει. Ille autem, verborum simplicitatem aequae ac perspicuitatem si spectes, nihilo quidem est Luca inferior, addens, Iesum hac parabola ἀνδρὸς Φρονιμοῦ καὶ μωροῦ discrimen describere. Effectum, tandem, universae huius orationis adiecit egregium, de quo ἔδε γρὺ apud Lucam invenimus.

Ex hac comparatione nunc sponte sua apparet, quam pauca sint, quae *tertio* loco memorasse oportet, ea nimirum, quae, in Matthaeo, ad verba usque et dicendi formulas, conveniunt cum Luca, quaeque ideo Evanfoni coniecturae ansam dederunt. Haec sunt

Matth.

Matth. V: 44. coll. *Luc.* VI: 27, 28.

Αγαπατε τας εχθρας υμων, ευλογειτε τας καταρωμε-
νυς υμας, καλως ποιειτε τοις μισοσιν υμας (ita enim
legendum esse, quemadmodum apud *Lucam*, ita
etiam in *Matthaei* textu, pro vulg. τας μισοντας,
iudicat *Griesb.*) και προσευχεσθε υπερ των επηρεα-
ζοντων υμας. (Addit tantum *Matthaeus*: και διω-
κοντων υμας. Ne dicam, secundam et tertiam huius
dicti particulam inverso ordine collocari a *Luca*,
hoc modo: καλως ποιειτε τ. μισ. υμ. ευλογειτε τ. κα-
ταρ. υμ. sed haec leviora fortasse videbuntur, no-
tatuque vix digna.

Matth. VI: 24. coll. *Luc.* XVI: 13.

Ουδεις (οικετης addit *Lucas*) δυναται δυσι κυριοις
δουλευειν· η γαρ τον ενα μισησει, και τον ετερον αγαπησει·
η ενος ανθεξεται, και τα ετερα καταφρονησει. ου δυνα-
σθε θεω δουλευειν και μαμωνα. (Ita enim legendum
esse apud *Matthaeum*, quomodo ter scribitur
ap. *Lucam*, neque, ut vulgaris habet editio,
μαμμωνα docuit me *Griesb.*) (*)

Mat-

(*) Interpretes *Belgae* tamen, utut viri eximii,
semper scripserunt *Mammon*, nec apud *Matthaeum*
tantum, ad fidem editionis *Stephanicae* a. 1588, 1589.
et *Bezae*, quibus usi sunt (Conf. *Commentariolus Hi-*
storicus Actorum in revisione versionis Belgicae N. T. etc.
a. *Lud. Ger. a Renesse* scriptus, edente *Nic. Hin-*
lōpen, *Bijdragen betreklijk tot de Historie van de Ne-*
derl. Overz. des Bijbels, p. 35.) ut et vulg. *Elzevirianae*,
a. 1624, sed et apud *Lucam*. Quod quidem in *Inter-*
pretibus nemo facile reprehensione dignum pronunciet.

Matth. VI: 25. coll. *Luc.* XII: 22, 23.

Δια τὸτο λέγω ὑμῖν· (*Luc.* ὑμῖν λέγω·) μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φαγητέ, (*addit Matth.* καὶ τί πιντέ, quod tamen ignorant, praeter duo codd. gr., versiones *Aethiop. Armen. Pers.* ex ed. *Wheloci*, *Arabs*, ex ed. *Rom.* et *Erpen. Saxon.* et *Vulgatae* nonnulli codd., item e Patribus Gr. *Clemens* ut videtur, *Basil. Epiph. Chrysost.* all. ref. *Griesb.*) μὴδὲ τῷ σώματι, τί ενδυσησθε. Ἡ ψυχὴ (*Matthaeus* ad modum interrogationis: οὐχὶ ἡ ψυχὴ) πλεον εἰς τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τὸ ενδυματος.

Matth. VI: 27. coll. *Luc.* XII: 25.

Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πηχυν ἓνα; (*addit tamen porro Lucas* vs. 26., quod non habet *Matthaeus*: εἰ οὖν οὐτε ελαχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοιπῶν μεριμνᾶτε.)

Matth. VI: 28, 29, 30. coll. *Luc.* XII: 27, 28.

Καταμαθετε (*ita Matth.*, qui praemiseraat quoque: καὶ περὶ ενδυματος τί μεριμνᾶτε; *Luc.* autem κα-

Fac autem, ipsos, ad fidem textus graeci apud *Lucam*, in versione *Matthaei* refovisse *Mamon*, eidem forte coniecturae ansam dedissent, quam proposuit *Valckenarius*, sequentibus aliis VV. Cl., nostrates, nonnunquam ex ingenio mutasse textum Graecum, coniectura critica. Quod tamen, nec probabiliter dici, neque etiam iis, quae adduxit summus *Valcken.* in *Schediasm. Crit.* laud. speciminibus demonstrari posse, monuit me Praefes.

κατανοήσατε.) τὰ κρίνα, (addit Matth. τὰ αγρά.)
 πως αυξανει· ου κοπια, ουδε νηθει· λεγω δε υμιν, οτι
 (abest hoc οτι a Lucae textu, licet et olim fuerint
 codices et etiamnum sint plures, qui exprimant,
 ref. Griesb.) ουδε Σαλομων εν παση τη δοξη αυτου
 περιεβαλετο ως εν τριτων. Ει δε τον χαρτον τὰ αγρά
 (Luc. εν τῷ αγρῷ.) σημερον οντα, και αυριαν εις κλι-
 βανον βαλλομενον, ο Θεος ούτως αμφιεννυσιν, ου πολλῶ
 (Luc. ποσῶ μαλλον.) υμας, ολιγοπισοι;

Matth. VII: 7, 8. coll. *Luc.* XI: 9, 10.

Αιτειτε, και δοθησεται υμιν· ζητειτε, και ευρησετε·
 κρηκετε, και ανοιγησεται υμιν· Πας γαρ ο αιτων λαμβαν-
 νει, και ο ζητων ευρισκει, και τῷ κρηοντι ανοιγησεται.
 (in nonnullis codd. apud Lucam pro ανοιγησεται
 est ανοιχθησεται. ref. Griesb.)

Ex his igitur speciminibus facile est ad intelli-
 gendum cuique, non tantum esse Matthaeum
 inter et Lucam consensum, quantum deprehendisse
 sibi visus est Evanfonus, quod *primum* erat in
 hac sectione probandum. Est tamen aliqua inter
 utrumque Evangelistam convenientia, *tum* in ipso
 argumento sermonum quos habuit Servator, *tum*
 etiam in eius elocutione. Huius vero convenientiae
 aliae cogitari possunt causae, praeter eam, quae
 Evanfoni ingenio se commendavit, in eo positam,
 quod e Luca suas derivarit relationes Matthaeus.
 Id quod *altera* huius sectionis parte demonstratum
 ibimus.

Nimirum ubi duo pluresve scriptores in relatione
 rerum gestarum conspirantes videmus, huius consen-

fus causa derivari potest, *vel* ex ipsius argumenti, in quo referendo versantur, indole; *vel* in eo, quod ambo ex communi quodam fonte suas hauserint relationes; *vel* denique in eo quod alter fecutus sit alterum.

Et duas quidem priores convenientiae causas cogitasse non videtur *Evansonus*. Ubi vero tertiam elegit in explicanda consensione, *Matthaeum* inter et *Lucam*, hanc ita explicavit, ut e *Luca* sumfisse *Matthaeum* statueret: cum tamen non desint forte rationes pro contraria opinione, qua sumas, *Lucam* potius e *Matthaeo* relationis suae partem sumfisse. Verum in his explicandis me paulo diutius versari debere sentio.

Prima igitur convenientiae, quam diximus, causa, ex ipsius argumenti indole derivanda, eius est generis, ut facillime ex ea explicare possimus *Matthaei* et *Lucae*, in uno eodemque argumento referendo, consensum.

Quid mirum, si plures scriptores, in eadem historia referenda, in eadem rerum gestarum narratione litteris tradita, quoad rei summam, mirifice consentientes deprehendamus? Quis mirabitur, si plures scriptores in relatione unius eiusdemque doctrinae moralis, orationis in eodem argumento versantis, earundem sententiarum breviorum, videamus exacte convenientes?

Cui, ut hoc utar, mirum videbitur, si apud plures humanos Historicos, veluti, *Historiae Patrem*, *Herodotum*, *Iustinum ex Trogo* narrantem, *Alexandrum*

drum Polyhistorem, Strabonem, Tacitum, aliosque, historiam quandam, vel quasdam Historiae sacrae partes, litteris traditas inveniat, quin etiam eodem fere modo relatas inveniat? Quis quae-so, hinc efficiet eos ex S. Scriptura haec desumfisse? Cf. exemplum apud Millot, *Algem. Wereldgesch.* I. p. 99-101.

Quem tantopere mirari subeat, si *Xenophontem, Platonem, Aeschinem, Ceбетem*, aliosque unius, ανδρων παντων σοφωτατου (*), Socratis discipulos diversis locis degentes, multa praeclara magistri praecepta, doctrinam eius moralem, graves sententias, et apophthegmata varia, a praeceptore, qui ipse nihil scripti reliquit, profecta, in posteritatis memoriam litteris designantes, deprehendat convenientes? Quid? si vel verbotenus aliquando inter se conspirantes videat? Scilicet, aequus rerum arbiter hinc efficiet, hos ita conspirantes, genuinos unius Socratis fuisse discipulos: licet deprehendat, vix unquam inter se fuisse collocutos, nunquam vero in familiaritatem se recepisse. Quod posterius de *Platone* et *Xenophonte* adeo verum fuit, ut apud Diog. Laër-

(*) Nimirum Chaerophonti cuidam consulenti sic Delphicus Apollo de ipso respondit:

Σοφος Σοφοκλης, σοφωτερος δ' Ευριπιδης.

Ανδρων δε παντων Σωκρατης σοφωτερος.

Vid. *Schol.* ad Aristophan. *Plutum* vs. 144. et Menagius ad Diog. Laërtium L. II. segm. 37. quae loca debeo Praeceptoris quondam carissimo, summo opere venerando, amicitiaeque vinculo mihi coniuncto, Cl. E. v. Wasfenbergio.

Laërtium, L. III. segm. 34. legamus, inter utrumque tantam fuisse aemulationem, ut *Plato* in libris suis nusquam *Xenophontis* mentionem iniecerit, *Xenophon* vero *Platonem* semel tantum memoret, *Απομνημονεύμ.* L. III. c. 6. (cf. ibi Ernestii observatio.)

Iam vero, si haec exempla ad nostrum argumentum transferamus, statim apparebit, haec dicta latissimo sensu applicari posse iis, de quibus disputamus, *Matthaeo* et *Lucae*. Hi enim accensendi sunt iis doctrinae Christianae interpretibus, qui, si rebus gestis ipsi affuerint, ut de *Matthaeo* statuimus, si rerum cognoscendarum idoneam facultatem habuerint, ut res est cum *Luca*, (non enim fuit *Apostolus*, quod ipse agnoscit *Εὐανφών* s. p. 54. coll. p. 99-102.), ab iis nimirum Christianis accipientes, qui, ut verbis *Iohannis* utar *1. Ep. c. I: 1. Ὁ ἀκηκοαμεν, ὃ ἐώρακαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασαμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς.* — annunciare possent. Idem igitur memorabilia, de dictis et factis *Iesu Praeceptoris* sapientissimi, et *Servatoris* numquam non venerandi, diversis regionum locis, ubi neque inter se colloquendi neque consulendi daretur occasio, in gratiam eorum, qui ex *Iudaeis* vel *gentilibus* Christiana sacra amplexi fuerant, retulerunt, et in usum perpetuum litteris consignarunt. Quomodo autem, quaeso, aliter iis accidere potuit, quam quod omnibus, qui eiusdem eximii praceptoris doctrinam, praceptaque, sequantur, evenire soleat: ut nimirum, in *Iesu* historia fideliter tradenda, amice consentiant? consentiant autem imprimis mirifice, in re-

referenda doctrina morali, antea quidem plane inaudita, ita ut, vel nova ad eam exprimendam verba, vel novae excogitari significationes verborum antea iam adhibitorum debuerint? Quare igitur mirabimur, si breviores illas, quas ex Iesu institutione perceperant, sententias, graves eas et severas, non semel enunciatas, saepe sibi in memoriam revocarent, animo alte infigerent, essentque ad eas referendas nunquam non prompti atque parati?

Ea enim est harum sententiarum indoles, ut memoria facilius teneantur, hominumque animos fortius moveant, quam prolixa oratione effici possit. (Conf. H. Muntinghe, in Proleg. ad vernac. *Proverb. Salom.* edit. p. xiii. seqq.)

Hae igitur sententiae, quod attentionem nostram fugere non oportet, ab omnibus, iisdem fere verbis, referri debent, nisi et vis, et robur, et indoles, proverbiiis propria, pereat. Quid? quod aliis verbis expressae aliquando ne quidem intelligantur. Exemplo cuique esse possint nostratium proverbialia bene multa, quae omnibus, quam diversa etiam patriae linguae dialecto utantur, eadem sunt, iisdem verbis exprimuntur, et debent exprimi, si a nostratibus intelligi potuerint.

Nihil igitur impedit, quo minus statuamus, *Matthaeum* et *Lucam*, in tradendis sententiis, *partim* novis anteaque inauditis, *partim* apud Iudaeos vulgaribus, consensisse, licet se invicem non legerint. Consentire, ut hoc utar, necessario debuerunt, quotquot Iesu doctrinam referant, in aureo illo servatoris di-

dicto *Matth.* V:44. *Luc.* VI:27,28. Αγαπατε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν· εὐλογεῖτε τοὺς κατὰραμένους ὑμᾶς. καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς· καὶ προσευχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς: opposite ad doctrinam Phari-
 zaeorum, v.43. reprehensam, et vero etiam opposite
 ad Socratis illud (*Xenoph. Mem.* II. c. VI. §. 35.
 p. 93). ἀνδρὸς ἀρετὴν εἶναι, νικᾶν τοὺς μὲν φίλους εὐ-
 ποιοῦντα, τοὺς δὲ ἐχθροὺς κακῶς.

Ex eodem genere varia sunt proverbia, ut
Matth. VI: 21. ὅπου γὰρ ἐστὶν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ
 ἐστὶ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν. V. 22. ὁ λυχνὸς τοῦ σώματος
 ἐστὶν ὁ ὀφθαλμὸς. V. 24. Οὐδεὶς δύναται δυοὶ κυριοῖς δα-
 λεῦναι. V. 25. Μὴ μεριμνατε τὴ ψυχὴ ὑμῶν. V. 27. Τίς
 δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν
 αὐτοῦ πηχυν ἓνα; V. 34. Ἀρκετὸν τὴ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐ-
 τοῦ. C. VII: 1. Μὴ κρινετέ, ἵνα μὴ κριθήτε. V. 2-5. V. 6.
 Μὴ δώτε ἄγιον κυσί. V. 7. Αἰτεῖτε, καὶ δοθησεται ὑμῖν·
 ζητεῖτε καὶ εὕρησέτε· κρᾶτε καὶ ανοιγησεται ὑμῖν. — et
 quae huius generis sunt alia.

Contra vero ea, quae non sunt proverbia, sed,
 vel dicti cuiusdam figurati, vel brevioris sententiae
 explicationes et amplificationes, statim quisque mo-
 re suo differenter refert. Exemplo sint *Matth.* VI:
 27-33. coll. *Luc.* XII: 23-31. quae ceterum ita con-
 veniunt, ut facile alterum ex altero desumfisse pu-
 tares, in quibus tamen eadem haec differentia in
 oculos incurrit. Adde precum formulam *Matth.* VI:
 9-13. praecipue v. 11. τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δός
 ἡμῖν σήμερον. coll. *Luc.* XI: 3. τὸν ἄρτον ἡμῶν ἐπιούσιον
 δίδου ἡμῖν το καθ' ἡμέραν. *Matth.* VII: 3-5. 7-13. coll.
Luc. II. 11. Sed de his iam diximus supra.

Ex

Ex quibus igitur omnibus luculenter apparet, quam probabiliter causa convenientiae, Matthaei inter et Lucae relationes, repetatur ex argumenti, in quo perscribenda versantur, indole, quae eius modi est, ut, dummodo fideles essent sermonum a Iesu habitorum nuncii, necessario conspirare deberent.

Verum, *alteram* quoque cogitari posse huius convenientiae causam, supra significavimus, in eo nempe positam, quod uterque, et Matthaeus et Lucas, in conscribendo Euang. alio priori fonte usi fuerint.

Cum dicimus, eam convenientiam, quae vere est, oriri etiam inde potuisse, quod Matthaeus et Lucas ex eodem fonte suas hauserint relationes, id volumus, utrumque ex priori Euangelio, sive ex diversis aliorum relationibus, sua, de dictis et factis Iesu, ἀπομνημονεύματα desumsisse; ita tamen, ut, vel ea, quae vix bene essent relata, ex meliori sua scientia, emendata, vel, certioribus testium fide dignissimorum relationibus aucta castigataque, in nostram memoriam reliquerint.

Exempli loco hic esse possunt antiqui Historici, qui, licet diversos inter populos et per regiones distitas longe a se invicem remoti, forte fortuna eandem populi Romani historiam, fataque imperii prospera atque adversa, scripto tradiderunt. Hos scriptores si detexerimus mirifice convenientes, imo verbotenus aliquando conspirantes, non alia probabilior oriatur cogitatio, necesse est, praeter hanc, omnes, qui ita consentiant, ex iisdem fontibus suas hausisse
re-

relationes, ex iisdem libris, suas defumfisse historias. Neque aliter res est comparata cum iis, qui Patriae nostrae historiam, in Gallia, Anglia aliisque Europae tractibus, composuerint, atque in ea referenda vix quidquam discrepantes videamus.

Iam vero, quidni consensionis Matthaeum inter et Lucam commoda dari possit ratio, in eo posita, quod uterque, ex priori relatione, seu vetustiori Evangelio, suas defumferit narrationes? A qua certe sententia non valde alienum esse video Cl. Eichhornium in *Allgem. Bibl. der Bibl. Literatur*, Vol. V. p. 776-779. ubi existimat, primum aliquod commune exemplum, (*ein gemeinschäftliches urschrift*) a Matthaeo et Luca fuisse adhibitum. Consentit quidem in eo Storrius, in *Disfert. de fonte Evangeliorum Matth. et Luc. in Commentatt. Theoll. edd. a Velthusen, Kuinoel et Ruperti*, Vol. III. pag. 149, 150. Nihil autem aliud id fuisse censet quam ipsum Marci Evangelium, quod, inquit, extare novimus, nec comminiscimur scriptionem, cuius in veterum libris ne vestigium quidem ullum est. Videantur quae plura ibi sequuntur, eo consilio adducta, ut Cl. Eichhornii sententiam refutet Vir eruditissimus. Haec autem Storrii disertatio rectius ut intelligatur, omnino conferri debet cum libro eius, *über den zweck der Evangelischen Geschichte und der Briefe Johannis*, inprimis p. 274 sqq. 287 sqq. et in univrsam pp. 249-295.

Ab illa sententia, utrumque scil. ex communi fonte hausisse relationes, non multum etiam differt Ill. Michaë-

Eh aëli's opinio, quam proposuit in *Inl. in de Godl. Schriften van het N. V.* Vol. II. p. 45 seqq. et *Bijvoegz. en Verbet.* Vol. II. p. 56, 57. Ik heb boven reeds aangemerkt dat de drie eerste Evangelisten (vid. *Bijv.* II. bl. 3. Het valt zekerlijk, wanneer men ze met elkander vergelijkt, duidelijk in de ogen, dat Matthaeus Lucas niet gelezen heeft, en Lucas Matthaeus niet.) elkander niet schijnen gelezen te hebben. Hierbij is het zonderling, dat Lucas met Matthaeus en Marcus somtijds in de uitdrukking zo nauwkeurig overeenkomt, als anders onafhankelijke Auteurs, wanneer zij eenerlei zaak verhalen, niet plegen te doen. Porro p. 47. Ik weet mij dit verschijnsel niet anders te verklaren: dan, 'er waren reeds vroeger, dan de drie Evangelien geschreven zijn, andere Apocryphe Evangelien geschreven, waarvan Lucas H. I. I. gewaagt, die het oogmerk heeft, het gebrekkige van hen te verbeteren. In quibus diiudicandis ego quidem iudicis partes non ausim sustinere. Hoc autem, quod in praesenti sufficit, abunde ex prolatis patet, quam alieni sint hi Viri Doct. ab illa Evansoni opinione. Legatur in primis Eichhornii *Bibl. l.* p. 761-996. Storrius autem in *Disf. laud.* ita pronuntiat: qui de natalibus et pueritiae Iesu tempore exposuerunt historici sacri, cum in hac narratione, tum in aliis quoque compluribus vitae Iesu partibus, tam diversam rationem sequuntur, ut lectori, in huius generis capita incidenti, ne locus quidem esset suspicandi fontem communem, a quo tum Matthaei tum Lucae Evangelium fluxerit. Sed dissimulari non possunt utriusque libri aliae partes, tam valde congruentes inter se et cum Marci narrationibus.

ut consensus nequeat fortuitus existimari, sed videamus esse necesse alterutrum, ut aut evangelista alius alio usus fuerit, aut communiter omnes ex vita quadam Iesu antiquiore hauserint. cf. et Herderus l. l. p. 174 seqq. item in libro c. t. von Gottes Sohn, der Welt Heiland. Nach Johannes Euangelium, p. 322. seqq. p. 398. seqq.

Si autem et haec ratiocinatio alicui minus videatur probabilis, restat huic tertia adhuc de consensus, Matthaeum inter et Lucam, origine coniectura, Lucam nimirum Matthaei Euangelium adhibuisse, et, quemadmodum ex aliis, ipso fatente, ita etiam ex illo, tanquam e fonte, suam de Iesu vita hausisse relationem.

Hanc autem sententiam, neque adeo absurdam, neque ab omni veri specie esse alienam, nemo pronuntiabit, qui sibi in memoriam revocaverit ea, quae Lucas scripsit in *prologo* Euangelii C. I: 1-4. *Επειδηπερ πολλοι επεχειρησαν (zich onderwonden hebben, Michaëlis l. l. p. 123.) αναταξασθαι διηγησιν περι των πεπληροφορημενων εν ημιν πραγματων, καθως παρεδосαν ημιν απ' αρχης αυτοπται και υπηρεται γενομενοι τε λογος. Εδοξε και μοι, παρηκολυθηκοτι ανωθεν πασιν ακριβως, καθεξης σοι γραψαι, κρατισε Θεοφιλε' ινα επιγνως περι ων κατηχηθης λογων την ασφαλειαν. Constat igitur ex hoc loco, Lucam in componendo Euangelio adhibuisse aliorum relationes. Quatenam autem eae fuerint, utrum bene scriptae et satis probabiles, an vero vitiosae et reprehensione dignae, non una est interpretum sententia. Ab utraque enim parte Viri stant eruditissimi. Michaëlis, et iam ante eum H. Venema V. C. in *Hist. Eccles. V. III.**

P.

p. 115. de Apocryphis Euangeliis intellexerunt hunc *Lucae* locum, variisque locis imprimis confirmare conatus fuit Ill. Mich aë l i s in opere laud. Vol. II. p. 16, 123, 124. imprimis §. 146. p. 343-351. Alii, quos inter principem locum teneat *Ven. R. Schutte Heil. Jaarb.* V. I. p. 353 seqq. in contrarium sensum explicant. Locus omnino hic notatu dignus videtur: *Ik breng* (inquit pag. 357.) *dieswegens tot die verhalen, in de eerste plaats, de Euangelien van Matthaeus en Markus; en wijders de aantekeningen der eerste Christenen in Galilea, Judea, Perea, Dekapolis, Syrië, Fenicië, en waar de Heiland verkeerd, en wonderen gedaan heeft, getrouwlijk te boek geslagen, en naderhand van tijd tot tijd verbasterd en vervalscht, onder de glimpige titels van Matthias overleveringen, 't Euangelie naar de Hebreën, 't Euangelie naar de Egyptenaars.* Eodem sensu cepisse videtur *Morus* in *Disf.* I. pag. 21. Proclivis etiam videtur in hanc *Schuttii* sententiam *Hamelsveldius* V. C. in *Bijb. Verded.* V. VII. p. 267 seqq. Conf. imprimis nota adiecta, ubi *H. Venemae* errorem reprehendit. Media via incedit *Storrius* in *Disferr.* laud. p. 146. putans, *Lucam hic innuere Matthaei Euangelium, non sincerum quidem et verum Matthaei textum, sed interpolatum et varie mutatum, uno verbo narrationum Matthaei aliarumque cinnum.*

Iam vero, quomodocunque haec sint comparata, nam tantas componere lites meum non est, nihil impedit, quo minus etiam statuamus, *Lucam Matthaei* de vita Iesu commentariis fuisse usum. Accedit porro, quod coniecturae vim addit, *Patres q. d.*

Ecclesiae testari, Lucam post Matth. et Marc. composuisse Euangelium. Conf. Irenaeus *contra Haeres.* L. III. cap. I. p. 174 edit. Masfucte. Orig. *in Matth. Opp.* V. III. p. 440. ed. la Rue. Eusebius *Hist. Eccl.* L. III. c. XXIV. p. 76. edit. Valesii. Euthym. Zigaben. *Comment. in Matth. Opp.* V. I. p. 15. ed. Matthaei. (Hieronymi locus ex *Proem. Euang. Matth.* a Schuttio laudatus vereor ut satis faciat.) Stylum Lucae, et hoc denique bene est tenendum, si consideremus, qui ceterum ad elegantiam graeci sermonis (Ernesti *Inst. Int. N. T. P. I. S. II. c. III. §. 8.*) est compositus; in illo aliquando durissimos inveniemus Hebraismos, de quibus plura deinceps. Unde Millius in *Prol. §. 116.* *Nihil scilicet, inquit, evidenti-
us, quam D. Lucam Euangeliorum Matthaei et
Marci ipsas $\rho\eta\sigma\epsilon\iota\varsigma$, phrases ac locutiones, imo vero
totas periochas, in suum nonnunquam $\alpha\upsilon\tau\omicron\lambda\epsilon\gamma\epsilon\iota$ tra-
duxisse.* Quod exemplis confirmare conatus fuit.

Licet autem alicui non tanta in his videatur evid-
entia, et, ut vel liberales simus in concedendo, haec
non omni exceptione sint maiora, neque ita demon-
strari possint, ut nullus dubitandi locus sit relictus:
hoc tamen, quod erat probandum, tuto ax ante di-
ctis effici posse contra Evanfonum mihi persuasum
habeo, convenientiam, quae Matthaeum et Lu-
cam intercedit, talem esse, ut revera, praeconce-
ptis opinionibus nisi simus oecoecati, maiori proba-
bilitatis specie quis elicere possit, Lucam e
Matthaeo, quam hunc ex illo, suam desumsisse
relationem.

Itaque

Itaque me quidem rudi adeo ingenio esse praeditum, ingenue profiteor, ut perspicere non possim, quomodo Evanſoni ratiocinatio procedat, ita affirmantis, p. 129. *unumquemque nullis partibus addiſtum neceſſario aſſentiri debere, omnia illa, quae cum Luca congruant, iuxta Evangelii ab eo conſcripti exemplum, eſſe compoſita.* Scilicet, quaſi dura Matthaeum coegiſſet neceſſitas, ut haec omnia, quae cum Lucae relatione conſpirant, ex ea deſumiſſe oportuerit. Quam infirmo talo nixa ſint haec argumenta, quiſque attentus Lector facile, niſi me omnia fallunt, perſpiciet, ita ut multas repugnantiae ſpecies, omnia potius contraria probantes, nec non Hebraicis, quas in Lucae *Evangeli*o et *Actis Ap.*, in hac etiam oratione, obſervarunt interpretes, nunc commemorare non habeam neceſſe. Poſtea autem de iis mentio iniicietur.

Ceterum is, qui de hac aeque ac praecedenti opinione plura legere, et ea, quae leviter attingere noſtrum tantum fuit conſilium, perpendere, atque inſpicere velit penitus, conferat omnino F. A. Stroth's *Entdeckte Fragmente des Evangeliums nach den Hebräern, im Juſtin den Märtyrer. Ein Beytrag zur geſchichte des Textes des Neuen Testaments*: inſerta in *Repertorio für Bibliſche und Morgenländiſche Litteratur*. V. I. p. 1. ſeqq. Nec omitti debet Diſſertatio: *Von Interpolationen in Evangelium Matthäi.* eidem inſerta *Repertorio*, V. IX. p. 99 156. ubi, poſtquam dixerat, Matthaeo, Ieſu cum fuerat Apoſtolus teſtiſque praefens, nullam fuiſſe neceſſitatem, ex alio fonte hauriendi, ita pronuntiat: *es bleibt alſo, wenn beide Schriſtſteller*

ler (Matthaeum puta et Lucam) auf die vorgedachte Art mit ein ander übereinstimmen, (h.e. Hebraicis locutionibus rebusque si consentiant) weiter nichts übrig, als das Lukas den Matthäus vor sich gehabt habe. cet.

Ex his igitur huc usque disputatis fatis apparet cuique, convenientiae eius, quae Matthaeum intercedit et Lucam, alias dari posse rationes, plures etiam, quam quae Evanfono maxime visa est probabilis. Neque in his, quas adduxi, subsistendum necessario esse, mihi quidem persuadeo. Quoties enim cogito Spiritus coelestis admirabilem vim, in docendis primis doctrinae Christianae interpretibus conspicuam, qua effectum fuit, ut, ad unum omnes, rerum divinarum accurata scientia essent imbuti, sermonum a Iesu habitorum memoria instructi, et idonea dicendi scribendique facultate ornati, haec igitur omnia, quae Iesus suis promisit, et, pro summa sua auctoritate, ipse largitus est, inde a solemni Pontecostes festo, quoties mecum confidero, toties facillimam, eamque optimam, deprehendere mihi videor causam, admirabilis illius consensionis, quam, in enarrandis rebus a Iesu et cum Iesu gestis, in doctrinae coelestis annuntiatione et defensione, in omni denique vita publica, demonstrarunt Apostoli, ceterique Christianae disciplinae interpretes fidelissimi. Hanc igitur convenientiae causam potuisse a me afferri nemo dubitabit, qui non venerari recuset hanc mirabilem Spiritus Sanctissimi, in Matthaeo et Luca, virtutem. Attamen, quum disputandum mihi esset contra Evanfonum, malui ab hoc argumento in praesenti contenten-

tentione abstinere. Ceterum negligi nolim, ipsum Evanfonum argumentationis suae debilitatem sensitse, cum dubius haerens ita pronuntiet, Matthaeum, *vel* ex Veteris Testamenti scriptis, *vel* ex singulari sua de doctrina Christiana opinione, *vel* denique ex Luca suam derivasse relationem.

Restat ut paucis adiungamus admonitionem, de nonnullis in hac oratione a Matthaeo expressis, ad V. T. imitationem. De his enim ita loquitur Evanfonus, ac si a Iesu mente fuerint aliena, atque adeo ab Euangelii quodam compilatore adiecta. Recensere quidem ea figillatim non erit necesse: cum ipse Evanfonus, nec horum catalogum dederit, neque vel unicum eorum exemplum attulerit. Paucis igitur desungar. Servator noster, ad Iudaeos verba faciens, sapientissimo consilio ad Veteris Testamenti dicta provocavit, atque ita prudentissime eorum ingenio se accomodavit. Sicut enim, ut cuique notum est, Iudaici doctoris princeps erat officium, talia e V. T. enunciata adhibere, quibus facili opera orationis vim et robur posset percipere: ita etiam Servator, doctor ille longe praestantissimus, summa item sapientia eas dictiones in usum suum convertit, ut hac institutione Iudaeos in genere omnes, imprimis discipulos, ad quos proxime hic sermo pertinet, ostenderet se eo venisse consilio, ut doctrinam morum in V. T. comprehensam magis confirmaret, emendaret, ab additamentis hominum purgaret, et ad simplicitatem illam antiquam misere adeo deformatam a Iudaicis doctoribus, reduceret.

Iam vero, si egregia illa morum praecepta, gravesque sententias, quae ex Mosis Prophetarumque libris in hac ipsa oratione haud pauca prostant, conferamus, intellectu haud difficile erit, quanta Iesus sapientia ad praefens consilium ea accommodaverit. Omnia enim istiusmodi sunt, ut ad dicentis consilium universumque contextum egregie faciant, orationi huic vim addant et robur haud leve, auctoritatem tandem Mosis et Prophetis concilient, nobisque ob oculos ponant, eum non venisse, ut Mosis et Prophetarum auctoritatem infringeret, sed ut potius exemplo suo V.T. authentiam, divinamque Prophetarum legationem comprobaret, scripta eorum illustraret, illustrando confirmaret, confirmando denique ad perpetuam actionum humanarum normam institueret.

Ex hoc enim locorum, quem subiiciemus, catalogo apparebit, omnia internam animi probitatem et veri nominis virtutem inculcare.

Matth. V: 5. coll. *Psal.* XXXVII: 11.

6. coll. *Iesaiæ* LV: 1. sqq.

8. coll. *Psal.* XXIV: 4. XV: 2.
Hebr. XII: 14.

21, 27. coll. *Exod.* XX: 13, 14. *Deut.*
V: 17, 18.

28. coll. *Iob.* XXXI: 1. *Psal.* CXIX:
37. ubi fere eadem prostant.

31. coll. *Deut.* XXIV: 1.

33. coll. *Exod.* XX: 7. *Levit.* XIX:
17. *Deut.* V: 11.

34, 35. coll. *Ies.* LXVI: 1. *Psal.*
XLVIII: 3.

Matth.

Matth. V: 38. coll. *Exod.* XXI: 24. *Lev.* XXIV: 20. *Deut.* XIX: 21.

39. coll. *Prov.* XXIV: 29. ubi eadem extat doctrina. *Thraen.* *Ierem.* III: 30 videatur et *Luc.* VI: 29.

42. coll. *Deut.* XV: 8. *Luc.* VI: 30.

43. coll. *Levit.* XIX: 18.

Matth. VI: 6. Huius exemplum dedit Eliza Propheta 2 *Reg.* IV: 33.

7. Conferantur Eliae preces oppositae impiorum Sacerdotum lamentationibus. 1 *Reg.* XVIII: 28. *Ies.* I: 15.

16. coll. *Ies.* LVIII: 3. seqq.

19. coll. *Prov.* XXIII: 4, 5.

25. coll. *Psal.* XXXVII: 5. LV: 23.

26. coll. *Iob.* XXXIX: 3. *Psal.* CXLVII: 9. ubi omnino observandum videtur apud Lucam in c. XII: 24. idem, quod est in V.T. vocabulum κορακας legi, apud Matthaeum vero πτελεινας τε σπαυς.

Matth. VII: 6. coll. *Prov.* IX: 8. XXIII: 9.

8. coll. *Prov.* VIII: 17. *Ier.* XXIX: 12.

15. coll. *Ierem.* XXIII: 13-17.

22. coll. *Ier.* XIV: 13 seqq. XXVII: 14, 15. coll. *Luc.* XII: 26.

24. Simili fere comparatione utitur *Ierem.* XVII: 8. arborem inter et hominem probum.

Matth. VII: 26, coll. Ezech. XIII: 9. fqq. ubi eandem falforum prophetarum et parietis argillacei imaginem ufurpat.

Iam haec ea funt, de quibus admodum fit probabile Servatorem respexisse V. T. loca, five directe magis, five per accommodationem ad confilium fuum.

Ceterum egregia est Herderi obfervatio, ut cognofcas Servatoris divinum ingenium, eiusque indolem amabilem, cum in hac oratione tali modo, quali necesse fuit, cum hominibus Iudaeis egerit. *Alles Ausländifche also vergessend müffen wir uns in den Charakter einer nation fetzen, die keine fremde Litteratur kannte, und in ihren alten heiligen Buchern als im Heiligthum aller weisheit wohnte. In ihnen war jeder Buchftab göttlich, jedes Gleichniz ein himmlifches geheimniz: und wer etwas fchrieb, verfaffete es in diefer Denkart. Am meiften mußten die fchriften also verfasst werden, die den Geist aller jener alten fchriften in Erfüllung zeigen follten; die Evangelien.* Hoc igitur nihil detrahere Matthaei q. d. *Euangelio*, aperrum est, fietque manifestius, fectionis alterius veritatem fi demonftraverimus.

S E C T I O I I.

QUA DEMONSTRATUR, STYLUM MINUS EXCULTUM
NIHIL DE FIDE ET AUCTORITATE MAT-
THAEI DETRAHERE.

Non quidem ii fumus, qui nobis Matthaei scribendi rationem sumimus defendendam; non ii fumus; qui eius sermonis graeci purtatem stylique elegantiam commendare instituemus. Absit longissime! Lubenter enim profitemur, sermonem excultum si spectes, Lucam longo post se intervallo relinquere Matthaeum. Attamen iidem nobis persuademus, stylum Matthaei minus excultum eius in scribenda historia S. αἰγιονοίας, tantum non obesce, ut potius ipsius auctoritatem confirmet commendetque. Id, quod hac sectione contra Evanfonum sumus comprobaturi. Audiamus igitur denuo difficultatem, quam movet Evanfonus. *Cum Lucas, inquit, in utroque quem scripsit, libro historico se demonstret, auctorem bene accurateque Graece scribentem, huius vero (h. e. Matthaei) stylus, quoties non ad verbum cum Luca conspiret, sit incultus et barbarismis repletus, hinc nemo aequus rerum arbiter dubitare potest, quin hoc (Matthaei Evangelium) secutum sit Lucae exemplar, incultus autem scriptor nonnullos, qui opus eius ornant, sermonis flosculos depromferit e bono scriptore, non vero hic ex illo.*

Prae-

Praemissa hac Evanſoni ſententia, iam videamus, num recte ſe habeat eius argumentatio, ſi ad leges criticas, quibus ex ſtylo ſcriptoris diiudicatur, utrum liber ſit genuinus, an vero ſpurius, examen inſtituamus, unde colligere deinde facile poterimus, utrum Euangelium, Matthaei q. d., propter ſtylum minus excultum reiiciendum, an vero, tanquam ab eius manu profectum, ſit agnoſcendum.

Lex illa Critices, quae in antecelſum eſt praemittenda, qua ex ſtylo dignoſcimus librum, vel ſubleſtae eſſe fidei, vel contra authenticum eſſe atque genuinum, haec eſt. Si ſtylus ſit diverſus a ſtylo eius, cui liber adſcribitur, aliunde cognito, aut a ſtylo, qualis abhorreat ab aetate, patria, animo, ingenio, aut reliqua conditione eius, cuius nomen prae ſe fert, tum liber huius ſcriptoris habendus non eſt, quamvis nomen eius praeferat. E contrario autem, ſi conveniat cum ſtylo ſcriptoris aliunde cognito, aut cum eius ingenio, indole, aetate, patria, vitae conditione, rerum notitia, ceterisque rebus, quibus ſtylus cuiusque ſcriptoris formari ſoleat, probabilis hinc oritur praefumtio pro libri authenticitate, et vero etiam, niſi gravisſima obſtent teſtimonia, quibus contrarium ſtatuatur, argumentum pro hac opinione firmiſſimum. Conf. Ioh. Clerici, *Artis Criticae*, P. III. S. II. c. VI. item Amiciſſimi Praefidis Diſſertatio, *Over het vereiſcht gebruik n hedendaagsch misbruik der Kritiek in de behandeling der Heil. Schriften*, p. 192 ſq. inſerta *Opp. Societ. Hag.* a. 1790.

Ad eandem bonae critices legem diiudicanda eſt
cu-

cuiusque libri ex N. T. authentia. Quod recte adeo ad vindicandam eis auctoritatem factum est a plurimis N. T. patronis. Vid. G. Lesz, *Bewijs der waarheid van den Christl. Godsd.* §. 2. seqq. Illustr. Michaëlis, *Inleid. in de Godl. Schr. van't N. V.* Vol I. §. 2. seqq. I. G. Herder, *Vom Erlöser der menschen. Nach unsern drei ersten Evangelien*, p. 149 sqq.

Ex hac igitur lege diiudicandum quoque est Matthaei q. d. Euangelium. Cuius quidem Viri alia cum non prostant scripta, ex quorum collatione singularis scribendi character effici certo possit, in iudicio hac de causa instituendo, diiudicandum erit, utrum talis sit huius libri stylus, qualis a Matthaei Apostoli ingenio, animo, notitiis, moribus, patria, aetate caett. expectari probabiliter possit. Consideremus igitur hanc in rem *primum* quidem qualis sit huius *Euangelii* stylus: *deinde*, utrum Matthaeo conveniat; id quod ita esse patebit, dum consideremus, *quis* *nativitate fuerit Matthaeus*; *quo tempore vitam degere ei licuerit*; *qua in conditione fuerit collocatus*; *quae denique res ei essent referendae?*

Primum igitur videamus, qualis sit *Euangelii*, a Matthaeo nomen habentis, stylus. Quem si qua attentione contemplati fuerimus, nulla esse poterit dubitatio, sermonis stylique elegantiam neque Graecorum genio, neque Grammaticorum regulis, ubique convenire, neque etiam ad Rhetoricorum cinnum humanamque eloquentiam esse formatum. At vel sic tamen stylum neque incultum adeo, neque bar-

Barbarum esse, ut vel nulla insit sermonis gratia, atque defint omnia, quae Graecae linguae atque adeo eloquentiae studiosum inde discere, atque imitari possint, iidem nobis persuadebimus, cum S. Werenfelsio V.C. in *Disfert. de stylo Scriptorum N. T.* qui de omnibus N. T. scriptoribus ita iudicium tulit, quam legisse neminem poenitebit. Cum vero in posterum *sect. 4.* nonnullas styli in *Euang.* adhibiti dotes enumerare mihi sit animus, nunc quidem ab his prosequendis abstineo. Inprimis, cum neque Evansonus, nec quisquam hodie alius, negaturus sit id, quod in praesenti disceptatione maxime tenendum est: nimirum Matthaei *Euangelium* q.d. scriptum esse Stylo Hebraeo Graeco, vel quocunque etiam vocabulo insignire velis, nam de verbis disputare nolumus, si de re ipsa satis constet, memores disensionis illius Salmasium inter et D. Heinsium, quae in logomachiam abiit, iudice Werenfelsio, *Disf. laud.* Quam quidem rem cognitam omnibus si demonstrare vellem, inanem profecto operam videor mihi consumpturus.

Videamus igitur potius, utrum talis scribendi ratio conveniat Matthaeo.

Si consideremus, *quis fuerit nativitate* sua Matthaeus, deprehendimus Divum Virum in Palaestina natum, parentibus Iudaeis minime clarum, inter Iudaeos educatum, hominem plebeium et indoctum, in humili et abiecta maxime conditione positum, in exigendo portitorio diu occupatum, (conf. Schleusn. *Lex. N. T.* v. *τελωνης*.) qui sermonem Graecum, non ad Grammaticorum praecepta et leges didice-

cerat, cuique Atticum illud sal haud degustare licuerat; sed qui ob frequentem linguae graecae usum fuerat coactus, eam, ex consuetudine quotidiana, ab hominibus plebeiis et corrupte loquentibus, addiscere. Quis igitur admiretur, si Apostolis, si Matthaeo, in scribendo acciderit, quod accidere iis soleat, qui alia lingua cogitant, alia scribunt, quod Hebraice cogitata Graecis vocabulis et phrasibus exprimerent, atque adeo dictio Hebraïsmis evaderet referta, praesertim cum Iesu discipuli, quibus Matthaeum accensamus, eo sermonis genere usi sint, quo utebantur sua aetate Iudaei graece loquentes.

Potro si observemus *quo tempore vitam degere ei licuerit*, scribendi illa loquendique consuetudo Hebraeo Graeca, quam adhibuit Euangelii scriptor, huic aetati tam exacte convenit, ut non possit non hac ipsa aetate scriptus esse liber. Egregia hanc in rem dedit Ill. Michaëlis, iudex harum rerum peritissimus, in *Inleid. in de Godl. Schr. des N. V.* Vol. I. §. 10. *Onder de innerlijke kentekenen heeft de schrijfstijl den voorrang, en moet terstond enen iegelijken, die Grieksch en het grieksche der Kerkvaders gelezen heeft, als onderscheidend in de ogen vallen. Deze schrijfstijl maakt zich kenbaar (zelfs door dat gene, waarover men denzelven als gebrekkelijk beschimpt heeft, enz.) door Hebreeuwsche en Syrische spreekwijzen, als het werk van zulken die geborene Joden waren, en dus, als behorende tot de eerste eeuw: want ten minsten van den tijd der tweede eeuw af, wanneer de eerste Christenen waren uitgestorven, omtrent van 't jaar 120, waren*
ge-

geborene Joden zeker toch niet gewoon leeraars van den Christlijken Godsdienst te zijn, schoon zomtjds eens, maar zeer zelden, een leeraar van Joodsche of Samaritaansche afkomst onder de Christenen verschijnt, en het was juist een gebrek der Christlijke Kerkyaders, dat zij geen grieksch verstonden. Unde etiam hac scribendi ratione omnes, quotquot sunt, N.T. scriptores, fere dignosci posse, nemo non rerum peritus agnoscit. Conf. in hanc rem Michaëlis l. I. et G. Lesz, *Bewijs der waarheid van den Christl. Godsd.* §. 2. p. mihi 101-111. Quid? quod argumento, quo utitur Evansonus, tribui vis aliquantum demum posset, si in uno Matthaei libro eiusmodi stylum incultum deprehenderes. Verum non Matthaeus tantum, sed et ipse Lucas eundem adhibuit. Unde I. A. Ernesti in *Opusc. Phil. Crit.* p. 203, 104. de Luca, quem *ceteris librorum Sacrorum auctoribus plus Graece didicisse existimat, et primos quatuor Evangelii versus, quae est praefatio libri, de instituto suo, ita scriptos esse, dicit, ut nihil Polybii, aut Diodori, aliusve talis scriptoris Graeci, quamquam non optimi, aut Attici, at boni tamen, dictioni cedant*, ita tamen pronunciat: *Sectione quinta, ubi primum de re ipsa, quam exponendam sibi sumserat, dicere incipit, ita totus Hebraeus est, veluti de verbo, ex Hebraico libro conversa, narratio esset.* Conf. Idem in *Instit. Interpret. N.T.* et Cl. Segaar ad Cap. Lucae l. v. 22. p. 20-22. Exemplum aliquot ex Iesu oratione colligere fecit. III. huius cap. mens est. Cum igitur omnes N. T. scriptores tali dictionis genere usi fuerint, nihil obstat, quo minus Matthaeus etiam eundem hunc stylum, in tradendis dictorum et factorum de Iesu re-

relationibus adhibuerit. Ceterum recte monuit Cl. I. de Rhoeer in *Feriis Dayentr.* p. 8. *Licet enim multi summo studio id egerint; ut Vorstii aliorumque Hebraismos expungerent, omnes tamen in exilium mittere non potuerunt.*

Deinde negligendum non est, *qua in conditione fuerit collocatus Apostolus.* Matthaeus enim non lauta gaudebat conditione, ubique praecceptorem in itineribus sequebatur, continuo familiari consuetudine utebatur Servatore eiusque Apostolis, qui omnes, ut ipse, natione erant Iudaei, omnesque, ut maxime fit probabile, Syro-Chaldaica dialecto utebantur in quotidiana consuetudine.

Porro erat quidem homo, egenus, et in re angusta positus, at probus, qui animo sincero, totoque Iesu doctori O. M. dedito, eum comitabatur, amore integerrimo prosequabatur, atque summa constantia et fortitudine eum tanquam unicum suum praecceptorem, Servatoremque unicum profitebatur, modo huc, modo illuc, eo consilio fuit vagatus, regionesque varias ad propagandam Evangelicam doctrinam, post Iesu in coelos reditum, peragravit, qui neque rerum penuriam, neque pericula maxima curavit, horrendas denique, quibuscum et ceteri luctari debuerint, persecutiones animo forti, et per veritatem obfirmato fuerit perpesus. Conf. Cl. Niemeyer, *Charakt. van den Bijb.* V. I. p. 6 25. quo loco omnium Apostolorum indolem delineavit breviter.

Iam, in tali vitae conditione si collocatus fuerit

E

Mat-

Matthaeus, certe demirari definemus, quare styli elegantiam in eius relationibus non deprehendamus, qualem in **Lucae** libris Historicis observarunt peritiarum rerum iudices. Quis enim, ut exemplo res fiat manifesta, quis ideo in **Ovidii**, illud eximium Musarum decus! carminibus, Ovidiani ingenii elegantias admirari definat, has quia fundit querelas,

Quod deerat scriptis ultima lima suis?

Nonne potius peritus huius rei iudex **Luculentius** etiam signum inveniet, atque indicium pro carminum eius authenticia et veritate historica, ubi res eius circumstantes, sortem adversam, exilium illud miserum, de quibus elegantissima illa extat Elegia IV. Libri I. memoria repetierit?

Eo magis etiam **Matthaeus** tale scribendi genus, qualis **Luculenta** fatis in Euangelio eius invenimus vestigia, adhibere omnino debuit; cuius ingenium litterarum humaniorum studio non fuit formatum, cui etiam opportunitas non erat excolendi illud assidua exercitatione, qui denique styli ornatum minime curaverit: sed fatis suo sibi officio fungi existimaverit, si modo res, prouti gestae fuerant, atque ipse ex ore Iesu hauserat, negligenter licet, at sincere tamen et fideliter, nobis scripto consignaret; cum **Lucas**, qui ipse Iesu comes non fuerat, in diversa nonnihil conditione versaretur, et diverso nonnihil consilio scriberet. Hic enim ipse eruditionis laude haud erat destitutus; (Conf. **Herder**, *Vom Erlöser der menschen*. p. 212.) post institutum examen Euangelium suum litteris mandabat,

bat, *Luc. I: 1-4.* scribebat illud in usum privati cuiusdam hominis Theophili, quo eum de veritate Religionis Christianae convinceret. Deinde etiam Paulli, qui ingenii sagacitate, doctrina, atque graeci sermonis peritia haud vulgari, praeditus erat, fuit socius atque comes: (cf. *Evanson. p. 54.*) quod profecto ad ingenium eius formandum multum conferre potuerit. Imo et ipse graece scribendi facultatem habuit: id quod testatur Evangelii prologus.

Si denique observes *quaenam ab eo res essent referendae*; non dubium erit, cur non alio, nisi quotidiano sermone, usus fuerit noster Matthaeus. Istiusmodi scilicet res ei erant tradendae, quae partim novae prorsus erant, Graecisque antea inauditae; partim etiam res tanti momenti, quae verborum cinno stylique ornatu facile poterant carere: ne dicam verborum vim, rerumque efficaciam optime perspicui atque sentiri potuisse Iudaeis hoc loquendi generi asfuetis.

Res novas Graecisque antea inauditas si referre deberet Matthaeus, quo tandem modo illas, loquendi more pure graeco, tradere poterat? Novis enim rebus nova quaerenda erant vocabula, vel saltem novae vocibus tribui debuerunt significationes: unde recte quidem Herder l. l. p. 220. de Luca pronuntiat. *Er schreibt wie die andern in der Jüdischen Denkart, und mußte den Inhalt seiner Geschichte nach also schreiben; nur lesbarer den Griechen, als es die andern Evangelisten sein möchten.*

Res autem, quas refert, tanti sunt momenti, ut, verborum simplicitate, styloque inculto licet sint prolatae, tamen non possint non statim in oculos incurrere, nobisque in admirationem abripere. Nobis enim, ut aliquando me dicentem audire memini Praeceptorem plurimum venerandum Ev. Wasfenbergium, magnificentia in libris hisce divinis non tam in verbis quaerenda est aut phrasibus, quam quidem in rerum, quae traduntur, pondere. Quod rerum pondus bene sentit Cl. Herder in l. l. p. 221. seqq. *So gefällig das Evangelium des Lukas geschrieben ist, so groß ist dagegen das Evangelium Matthaei geordnet; auch seiner ungeschmückten Gestalt nach ein Evangelium der Apostel. Vor allen finde ich in Matthäus, so wie in Johannes 1. Die Apostolische Idee, was ein Evangelium seyn sollte, nämlich zu bezeugen, Jesus sey Christ, der Sohn Gottes, rein gefasst und fort geführt. — 2. Zu dieser Ansicht sind bei Matthäus die Reden, Thaten, und Begebenheiten Christi allesamt in Großen Massen zusammen geordnet.* Tales igitur tantique momenti res eo dictionum genere si litteris mandaret Apostolus, Iudaei iis locutionibus assueti mentem eius optime intelligere, rerumque vim persentiscere poterant. Iudaei enim, qualis fuit Matthaeus, tunc temporis tali sermone uti solebant, legebant V. T. scripta Graeco sermone versa, quae stylo N. T. optime congruunt, atque ex iis non raro explicari possunt; imo non tantum loquebantur, sed et libros suos hoc sermone componebant, ut ex Iosephi,
Phi-

Philonisque exemplo manifestum est. Itaque, quando laborum suorum fructus capere vellet *Matthaeus*, non alium styllum, in componendis relationibus, adhibere debuit. Sic demum Iudaei, quibus scriberet, dictorum vim percipere potuerunt, nec frustra Apostolus ad promovendam eorum constantiam in Religione Christiana profitenda, veraque animi pietate sectanda, laboraturus sibi videri potuit.

Ex hac igitur consideratione quid effici possit paucis contrahamus. Nimirum comparatis his, quae de *Matthaeo* dicta sunt, cum iis, quae antea erant dicta de stylo Evangelii, quod eius nomine circumfertur, constat luculentissime, perquam apte *Matthaeo* convenire ita perscriptum Evangelium, et ita quidem *Matthaei* ingenio, conditioni, animo, Patriae, talem dicendi scribendique rationem convenire, ut, si stylo, magis ad linguae Graecae puritatem atque elegantiam composito, nobis traditus esset hic liber, falsae fictaeque relationis indicium esset atque documentum. Itaque non alia nunc magis luculenta, pro veritate huius Evangelii, excogitari possunt indicia, quam ea, quae ex scriptoris stylo atque indole efficiuntur.

S E C T I O I I I.

QUA DEMONSTRATUR, MATTHAEI STYLUM NON
TOT, TANTISQUE VITIIS PRAE LUCAE
EUANGELIO LABORARE, QUANTA SIBI
EVANSONUS INVENISSE VISUS EST.

Vidimus iam, magnum sententiae suae praefidium quaerere Evanfonum in stylo Matthaei tam inculto, ut ait, barbaroque, ut Lucae stylo longe inferior sit censendus, imo vero, quidquid elegantiae habeat Matthaei scriptio, quod tamen valde sit exiguum, id omne ex Luca esse desumptum. Quam quidem opinionem infirmo admodum niti talo, neque Matthaei stylum tot tantisque, ac visum est Evanfono, laborare vitiis prae Lucae Euang., hac sectione nobis, nonnullis documentis erit demonstrandum. Quae vero documenta antequam exhibeamus praemittenda est admonitio, ne expectent hoc loco lectores, me ea quidem diligentia in hac re versatum fuisse, ut nihil amplius observandum superfit, sed quaedam tantum qualiacunque specimina dedisse; quare, si quis reperiatur, quaedam minus recte tractata, alia vero praetermissa, haec connivendo nostrae iuventuti adscribere velit, si autem forte unum et alterum modo exemplum bene electum videat ad confirmandam nostram opinionem; ita ut non εἰς ἀπὸρροῖα δεσπεύων videar, mihi ipse de labore meo gratulabor.

In

In hac sectione rite instituenda, comparisonem nostram tribus partibus absolvere animus est: *prima* parte ostendere conabimur in longe plurimis dictionibus convenire Matthaeum cum stylo LXX Interpretum Hebraeo Graeco, i. e. fermone hoc tempore usitato; dein *altera* sectionis huius parte aliquot exempla dictorum bene Graecorum proferemus, quae tamen ex Luca non sunt hausta; *tertia* denique quibusdam speciminibus probabimus, eandem loquendi rationem huic a Luca relatæ orationi inesse, licet puriori fermone conscripta sit eius historia, quin imo nonnulla verba et dictiones inveniri in hac concione, quae nusquam legantur, neque exculta lingua graeca sint tradita; de quibus igitur, si quid esset eligendum, probabilius statuamus Lucam ex Matthæo, quam hunc ex illo hausisse.

§. I.

Quae exhibentur dictiones quaedam in hac oratione obviae, in quibus MATTHAEUS cum ΤΟΙΣ Ο convenit.

In hac conparatione styli, quo usus est Matthaeus, cum dictione των ἐβδωμνητων, id est, Hebraeo Graeco, observari velim, me tantum luculentiora quaedam loca in medium protulisse. De adagiis enim, quae plura occurrunt in hac concione, iam singulari libro egit Vorstius de *Adagiis N. T.*, ideoque de his disferere non erit necesse.

C. V: 5.

Μακάριοι οἱ πρᾶεις· ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται.

Haec verba ex *Psalmo* XXXVII: vs. II. esse desumpta, supra iam vidimus. In hoc autem carmine poeta Davides adhortatur, ut fiduciam firmam in Dei providentia collocent probi homines, hac spe freti fore, ut impii (coll. vs. 9) quantumvis fortuna laeta exsultantes, tandem excindantur, pii autem calamitatibus divina benignitate erepti, felices evadant atque incolumnes. Κληρονομεῖν enim in *Psalmi* I. I. hanc vim habet, ut denotet *adipisci ea loca, quae antea hostium fuere, hostibus expulsis atque deletis*. Itaque, veluti quondam pii homines in rebus angustis versantes πρᾶεις, non autem οργιλοὶ atque θυμοειδεῖς esse deberent, ita etiam Iesu discipulos et sectatores mansuetos se praestare oportet; tandem enim meliorum bonorum futuri erant haeredes; neque in hac vita rebus necessariis unquam destituti. Conf. Raphelius, Elsnerus, et Wolfius ad h. l.

C. V: 8.

Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὁψονται.

Recte Schleufnerus ὁπτεσθαι τὸν Θεόν, de *familiaritate cum Deo*, et *coniunctione arctissima* interpretatur, ita ut notet, *rectius Deum cognoscere*, inprimis autem, *favore Divino insigniter frui*. Tanti autem beneficii quaedam quasi data fuit

fuit divinitus imago Israelitis, quoties solemnis supplicationis locum, in quo Deus tanquam praesens proponebatur, adirent: quod quanti facere debuerint Israelitae, Iehovae Regis sui subditi, nemo non intelligit. Inprimis ubi consideret, insignem etiamnum orientalibus censerī honorem, si quis Regis adspectu fruatur. Utrumque videtur tenendum, in explicatione Psalm. XXIV: vs. 3, 4. quem respexisse videtur Servator. Ibi autem chorus:

Τις αναβησεται εις το ορος τη Κυρι;

Και τις σησηται εν τοπω αγιω αυτη;

Respondet alter chorus:

Αθωος χειρι και καθαρος τη καρδια,

Ος ουκ ελαβεν επι ματαιω την ψυχην αυτη,

Και εκωμοσεν επι δολω τω πλησιον αυτη.

Conf. versio H. Muntinghe ad Psalm XXIV. p. 46, 47. Caeterum cum iis, quae ad nostrum Matthaei locum notavit Michaelis, conferri merentur notata a liberali inter Pontificios interprete, P. Gregorio Mayero *Benedictino Mellicensi* in *Specim. Animadv. in Graecum Matthaei textum*, ad h. l. Norimb. 1786. Καθαροι τη καρδια sunt ii, quibus mens pura castaque est: Graci uno verbo dicerent Καθαροκαρδισ. Conf. Vorstius *de Hebr. N. T.* c. XXII. Eadem hoc loco obtinet loquendi ratio Hebraica, atque in vs. 3. πτωχοι τω πνευματι, *respectu spiritus pauperes*: sicut eodem modo Lucas Evang. c. XXIV: 25, Βραδεις τη καρδια. Conf. Küttneri *Hypomnem. in N. T.* Obs. 9. p. 8.

Patet igitur ex his, de religione externa hic non agi, sed de interna animi castitate, ut Iesus dicit Ioh. IV: 24. Vide Suicerum ex Patribus commentantem, voce καθαρος Vol. II. 7. et Bengelii Gnom. p. 38.

Haec autem cum Deo familiaritas piis Iesu cultoribus cum post mortem maxime promissa fuerit, hinc de *aeterna felicitate* intelligi debet, uti et I Ioh. III: 2. ubi de Christianis legimus: οψομεθα καθως εσι, opposita ad οψεσθαι τον Θεον, quod de *aeterna miseria* est intelligendum. Egregie nostrum illustrat locus ex Ep. ad Hebr. c. XII: 14. χωρις αγιασμου (Phavor. καταρευσις,) οδεις οφεται τον κυριον: *sine vitae sanctitate nemo Deum sibi habebit propitium, nemo fruetur felicitate aeterna.* Καθαρος τη καρδια est igitur, interprete Phavorin., ο μη λαμβανομενος εαυτου επι εντολης Θεου αθετησει η ελλειπει: unde et Xenophon Cyrop. VIII. 7. καθαρα εργα *recte facta* appellat, in quibus nihil vitii aut reprehensione digni est. Conf. I Tim. I: 5. II: 9. 2 Tim. II: 22. Iac. I: 27. Tit. I: 15. Gen. XX: 5. Iob. XXXIII: 3. Psalm XXIV: 4. לבב-ר Mal. I: 11.

C. V: 13.

Υμεις εσε το αλας της γης· εαν δε το αλας μαραν-
θη, εν τινι αλισθησεται, εις οδεν ισχυσι ετι ει
μη βληθηναι κ. τ. λ.

Praepositionem εν in εν τινι respondere praefixo
3. recte contra Seb. Pfochenium observavit
I. Olear.

I. Olearius in *Disf. de stylo N. T.* inferta *Synt. Disf. Phil. Theol.* a Rhenferdio edit. More enim Graecorum abundare, atque ab Hebraismis suspicionem, vindicandam esse putarunt quidem Pfochenius, Elsnerus et Palaiet; exempla autem mihi non satisfaciunt. Licet enim unum alterumve huius usus apud bene Graecos afferri possit exemplum, frequens tamen non est, quomodo in N. T. scriptis reperitur. Idem illud habet etiam Lucas c. XIX: 34. Verbo *ἀλίζειν* frequenter utuntur Alexandrini Interpretes in sacrificiis et victimis, quae sale erant conspergendae ob vim lustrandi, quam sali inesse opinabantur veteres. *Lev.* II: 13. *Ezech.* XVI: 4. Conf. Wolfius ad h. l. et, qui egregie totam imaginem explicuerunt, Cl. Morus ad *Luc.* c. XIV: 34, 35. et Scheufchzer *Bybel der Nat.* Vol. XI. p. 102. seqq. edit. L. Meyer.

C. V: 22.

Εγώ δε λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ
 εἰκῇ, ἐνοχος εἶναι τῇ κρίσει· ὅς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ
 αὐτοῦ ῥακά, ἐνοχος εἶναι τῷ συνεδρίῳ· ὅς δ' ἂν εἴπῃ
 μωρε, ἐνοχος εἶναι εἰς τὴν γέενναν τῶ πυρός.

Recte Cl. Morus in *Disf. de discrim. sensus et signific.* Vol. I. p. 85. observat, haec ab animi sensu acriori pendere, ut hic sunt illa convicia: itaque huius loci versionem et sensum reperiri rectius posse, si ex vita communi et maxime ex Hebraica lingua explices, quam quidem Etymologia sectanda. Haec si teneas, recte haec verba explicas.

cari posunt: *κρισις* tunc erit *Iudicium illud VII. virorum minus in unaquaque civitate constitutum*, in quo minorum litium causae disceptabantur, ut recte mihi observasse videtur K r e b f i u s ad h. l. locis ex Iosepho citatis. Συνεδριον autem est magnum illud Consilium Hierosolymitanum, collato *Deut. XVII.* ubi a vs. 1 ad 7. descriptionem της κρισεως a vs. autem 8 ad 19 τῶ συνεδριῳ invenias. Principes autem huius Iudicii dicebantur κριται, *ministri autem Curiae servientes ad legem*, ut vocat idem l. l., dicebantur ὑπηεταί coll. vs. 25. Lucas appellat πραιποσβους eadem voce, qua utantur Aquila et Theodotion in versione vocis Hebraeae שטרִים. Vocem γεεννα quod attinet, compositam ex גֵּיא vallis, et הַנוֹם, ex Hebraico duxisse originem, quam retinuerint Septuaginta Interpretes, atque ex iis in N. T. venisse, cuique notum est. Conf. Keuchenius ad h. l. qui accurate de hac voce disferit. Translatum autem est hoc vocabulum ad conditionem miserrimam gravissimasque poenas indicandum, neque explicatione indiget, apud Iudaeos in usu fuisse, cum eandem vocem adhibeat Lucas c. XII: 5. vid. Schleusner ad h. l. Idem dicendum est de vocabulo γανα, five illud derives ab Hebraico רָקַק *sput, exsput* cum Doederleinio, ut significet hominem vilem, abiectum, καταπτυσον: five illud conferas cum Chaldaico רִיקָא (a רִיק *evacuavit*, in specie *Aphel.*) quibuscum Schleusn. facit, ut denotetur hominem *cerebro vacuum, vanum, temerarium*, ut רִיקִים vertunt LXX ανδρας κενους. Conf. Alberti ad h. l. Convicii genus certe erit maxime iniurium. Μωps denique nomine indicatur ex usu Iudaeorum homo *improbis, sce-*

sceleratus, perditus. Cf. Schleusn. in voce. Doederlein in *Instit. Theol. Christ.* edit. noviss. a Cl. Iunge curatae p. 114, 115. §. 199. Elsnerus ad h. l. Nec dissentit Ven. G. Lesz in *Bewijs der Waarh. van den Christl. Godsd.* p. 316. et Mayerus vertentes *nullius Religionis homines*. Recte igitur in universum explicat Küttner in l. l. *qui officium amoris per iram negligit, dignus est, quem publicis magistratus poenis, imo quem Deus aeternis poenis, adfligat.* Apparet igitur ex his, quam egregie locus hic explicari possit, temporum atque Reipublicae rationem si habueris. — Ceterum vocem εικη quam Codd. quidam omittunt, quamque reiecit Küttner, praeunte Ernesti in *Inst. Int. N. T.* p. 152. retinuit in sua edit. N. T. Griesbachius, defendunt etiam Michaëlis in *Inl. l.* p. 1109, 1122, 1123, 1152. et Mayerus ad h. l.

C. V: 23.

Εαν ὃν προσφέρῃς τὸ δῶρον σὺ ἐπὶ τὸ θυσιάζηριον,
καὶ κεῖ μνησθῇς, ὅτι ὁ ἀδελφὸς σὺ εἶχει τι
κατὰ σὺ.

Vox θυσιάζηριον, plane peculiaris est sacris scriptoribus: convenit Hebraico מִזְבֵּחַ quod LXX vertunt per hoc vocabulum, vid. *Gen.* VIII: 20. Occurrit autem saepius in N. T. etiam apud Lucam, ad *altare* significandum, Graeci βωμὸν appellant. Conf. *Act.* XVII: 23. Exemplo igitur sacrificii, quod maximum Iudaei existimabant officium, quodque negligi nefas erat, ostendit Servator cultus externi vanitatem, ubi desit animus sincerus.

Εχειν

Εχειν τι κατὰ τινος eodem modo dicunt Belgae, quod observasse quoque video Reizium, *Belg. Graecisf.* p. 481. Placuit haec locutio quoque Iohanni, *Apocal.* cap. II: 4. atque attribuitur illi, qui *laesus* sit, *habeat causam querendi de te.* Conf. Grotius, ad h. l. Ceterum ἀδελφος more Hebraeorum *quemlibet sodalem, societate qualibet iunctum* notat.

C. V: 26.

Ἀμην λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξηλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν ἀποδώσῃς
ἐσχατὸν κοδραντὴν.

Quod hoc loco, ut et vs. 42, voces origine latinae, κοδραντῆς puta et μιλιον, occurrant, nihil huius Euang. auctoritati detrahit, quin et confirmat egregie.

Ea enim, Iesu tempore, Iudaicae Republicae fuit conditio, ut Romanorum, toti orbi imperantium, ditioni essent subiecti. Iam vero quid facilius evenire potuit, quam quod vocabula quaedam, praesertim ea, quae in N. T. reperias, civitate sua donarint, cum et Romani, licet hanc quidem, cum Alexandro M., legem victis non praescriberent, ut eadem lingua uti eos coegerint, tamen, cum novis Romanorum institutis, nova quoque vocabula communicarint. Conferri meretur Ill. Michaëlis in *Inl. I. §. 25.* ut adeo Evansoni obiectio revera nulla mihi esse videatur, cui tamen tantam vim tribuit p. 27-31. coll. p. 209, ut dicat: *ik moet beken-
nen, dat deze enkele omstandigheid der taal mijn
hart zoo sterk schokt, dat ik elke plaats en schrift
ver-*

verdacht houde, waarin men dezelve vindt, of van eene inlasching, of verdichting, of niet ouder dan het begin der tweede Eeuw te zijn.

Vox *μυλίων* quod itidem originis Latinae est, iam Polybii aetate civitate graeca donata videtur, teste Wolfio et Raphelio in notis *Polyb.* ad h. vs. 42. ex quo Strabo, qui ante natum Christum vixit, (cf. V. C. Saxii, *Epit. Onom. Litter.* p. 16.) haec citat, loco a Raphelio citato. Ceterum catalogum vocum Latinarum, in N. T. quae reperiuntur, dedit Beza ad h. l. Ut autem appareat, quam vana sit Evansoni obiectio, en quasdam voces Latinae originis, quas in Lucae scriptis invenias, locis, quae genuina habet Anglus noster. *Ἀσσυρίων*, *Luc.* XII: 6. *θηναρίων*, *Luc.* VII: 41. X: 35. XX: 24. *κολωνία*, *Act.* XVI: 12. *λιβερτινός*, *Act.* VI: 9. *σδαρίων*, *Luc.* XIX: 20. *Act.* XIX: 12. Quo tamen vix retulerim cum Marshio, in *Addit. et Annot.* ad Ill. Mich. *Introd. N. T.* vers. Germ. V. I. p. 67. vocem *ταβερνή*: etenim illud *τρεῖς ταβερναί* *Act.* XXVIII: 15. nominis proprii formam fere habet. Vocem quoque *μοδιός* immerito pro Latina habuisse Erasmus et Ev. Schmidium, ostendit Kypke ad *Matth.* c. V: 15.

C. V: 35.

Ἐρρεθη δε· ὅτι (nisi omittas cum multis Codd. apud Griesb.) ὅς αν απολυση την γυναικα αυτη· δοτω αυτη αποσασιον.

Atticis est *αποπεμψη* et *αποπεμψις*. Nostrum

απο-

αποσασιον Hefychius recte explicat, το απολυσαι την γυναικα, και γραψαι αποσασιον et *Matth. XIX: 17.* dicitur βιβλιον αποσασιον, *libellus repudii*, quod convenit Hebraeo ספר כריתת *Deut. XXIV: 1.* et 3. *Ies. L: 1.* *Ier. VII: 8.* *Marc. X: 4.*, unde apud Suetonium in vita *Caligul. cap. XXXVI.* legimus.

Repudium ipse misit, iussitque in acta referri. Conf. qui illustrarunt morem Iudaeorum, auctores h. l. a Wolfio citati.

Quod autem ad dictionem illam attinet παρεκτος λογος πορνειας, quam *com. 32.* legimus, qua omni praetextui vis eximebatur, multi eam Hebraicam esse volunt, ita ut λογος hic redundet. Vid. *Mayerus* et *Küttner* ad h. l. Dura enim sunt et ab interpretationis simplicitate aliena, quae habet *Kypke*, vertens, *extra rationem* five *censum scortationis, quod cum scortatione in eundem sensum referri nequit.* Conf. *Vorstius de Hebr. p. 371. sqq.* *Wolfii Curae* ad h. l. Ceterum πορνειαν eodem *impudicitiae* sensu adhibere Graecos scriptores, exemplo ex *Demosthene* ostendit *Cl. I. de Rhoer in Feriis Daventr. p. 146.*

Hoc unum monere liceat, quam egregie haec verba hisce temporibus atque Iudaeorum conditioni conveniant, ita quidem, ut *Evanfoni* obiectio, qua huius Evangelii scriptorem, Iudaeorum mores atque caeremonias ignorantem, arguit, in nihilum recidat. (Vid. p. 156, 157, 171, 184, 190 alibi.) Idem fere observandum est de vs. 33 sqq. quae ita dicta sunt ut hic scriptor, si ne quidem Iudaeus sit, ut *Evanionus* pronuntiat, p. 128. quique seculo II. vel posteriore

posteriore adhuc vixisset cf. p. 190., locisque aliis, revera talia vix potuisset literis mandare.

C. V: 40.

Και τῷ θελοντι σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνα σου
λαβεῖν, ἀφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον.

Verbum κρινεῖν h.l. singulari plane significatione, *litigandi*, atque *contendendi*, ponitur. Patet hoc ex LXX interpretibus, ubi כִּוֵּן vel כִּיָּן, quod est *contendere cum aliquo*, vertunt per κρινεῖν. Videantur inter alia Gen. XXVI. 21. ubi de lite, Isaaci familiam inter et Geraraeos pastores, fit mentio. *Iudic.* VIII: 1. *Iob.* IX: 3. X: 2. Conf. Schleusn. in voc. n. 8. et Biel in *Thef. Philol.* V. II. p. 242, 243. nec dissentit illustris Grotius ad h.l. *Hesychius* κρινωμεθα· ἀντι τῆς μαχωμεθα ἢ διαλεγωμεθα. Ceterum lectionem hic receptam meliorem Lucae lectione iudicat Ill. Michaëlis in *Inl.* I. p. 1211. ex moribus enim Iudaeorum optime explicari potest, collato *Mos. Recht*, III. §. 148. p. 46-50. §. 150. p. 65.

C. V: 41.

Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἓν, ὑπάγε μετ'
αὐτοῦ δύο.

De vocabulo μίλιον dictum est antea ad vs. 26. *Αγγαρεύειν* autem, quod quidem Persicae originis est, iam apud Herod. et Xenoph. occurrit, item apud Iosephum. Conf. Raphael. *Annot. ex Herodoto*
F ad

ad h. l. Mayerus, et Schleufn. in voce. Scil. proprie indicat tabellarium regium esse, seu cursoris publici munus obire, (αγγαροι enim nuntii sunt publici apud Persas,) a quibus publice onera erant portanda, omninoque aliquid opus publicum suscipere. Schleufnerus quidem hic interpretatur eodem modo quo nostrates, *cogere aliquem, ut onus portet publice, ut opus publicum in se suscipiat*: verum non tantum de eo usurpari, qui *vi cogit*, sed etiam de eo, qui *flagitat*, et *ad ius suum provocat*, monet Ernesti, *Neueste Biblioth.* Vol. I. p. 809. Plura si quis de hac voce legere cupiat, praeter laud. auctores, adeat Fesfelii *Advers. Sacr.* L. X. c. II. §. 6. p. 505. 6. apud Wolfium et Koecherum cit. scriptores. Michaëlis *Inl.* I. p. 303.

C. V: 48.

Εσθε εν υμεις τελειοι, ωσπερ ο πατηρ υμων ο εν
τοις χρανοις τελειος εστι.

Multum disputant eruditi de τελειος voce. Michaëlis in *Bijvoegz. en Verbet.* II. p. 62. ex eo argumentum sumit pro textu Hebraico, putatque Hebr. שלמים in originali exemplari fuisse lectum, quod, cum debuerat verti ειρηνοποιοι, vel sim. perperam per τελειος expresferit Gr. Interpres, in errorem inductus duplici vocis Hebr. notione, qua et *pacificum*, et *perfectum* indicet. Verum non opus erit eo confugere. Rectius enim cum aliis ex contextu explices, ut τελειος (תמים) fit *integer, perfectus* in amore integro, ac sincero erga alios animo. Sicut enim Pater coelestis bonos aequae ac malos amore suo prosequitur

tur vs. 45., ita etiam nobis incumbit, amicos atque inimicos diligere, iisque benefacere vs. 43-45. Illa igitur, quae hoc loco a Christo inculcatur perfectio, opponitur Pharisaicae illi benignitati, quam hypocritis et publicanis adscribit vs. 46, 47., et caritatis ἡμιτελὲς et dimidiatae nomine insignivit Glasfius, *Philol. Sacr.* p. 431. edit. Dath. Itaque, huius loci sensus, si cum Lucae c. VI. 36. conferas, atque contextum inspicias, idem erit, Deum scilicet hic ita vocari ob summam clementiam, et benignitatem erga impios, (conf. Elsnerus ad h. l.) nosque hac in virtute supremi Numinis evadere debere imitatores. Sponte igitur sua intelligitur, ad verba illa ὡς περ, καθως, si de divinis cum humanis comparatio instituat, non indicare aequalitatem, sed aliquam tantum similitudinem atque summam necessitatem. Vid. Glasfius h. l. neque aliter interpretati sunt Theologi Angli. Ceterum conf. Grotius, auctores a Wolfio II., Noesfelti *Opusc.* Fasc. II. p. 212.

C. VI: 7.

Προσευχόμενοι δε μη βαττολογησητε, ὡς περ οἱ ἐθνικοὶ
δοκῶσι γὰρ, ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακκησθή-
σονται.

Verbum βαττολογεῖν vario modo derivari solet. Alii a *Batto*, Poëta inepto et loquaci, hoc verbum dictum volunt. Alii, ut Wolfius, natum putant ex Hebraico נטנ, vox ὀνοματοποιημένη, de sono infantum incondito usurpata. Quidquid autem assumas, nihil aliud indicabitur nisi repetitione

quadam vana verborum uti, atque ita etiam explicarunt Hefychius et Suidas; ille *αργολογίαν ακαιρολογίαν*, hic *ταυτολογίαν*, interpretantes. Vid. Schleusn. in v., quique fuse admodum de hac voce egit Wolfius: licet ratio, cur ita derivandum potius velit hoc vocabulum, quam de *Batio*, homine gentili, inepta videatur; Matthaeus enim, ut ceteri, verba, quae in usu erant, adhibuit nulla originis habita ratione.

Qui autem *βαιτολογίας* illius apud gentiles exempla cupiat, adeat Callimachi *hymnos*, ex quibus optime cognosci poterit, ubi identidem recurrit illud *χαίρε Θεα*.

Εν τη πολυλογία. More Graecorum consueto εν h. l. abundare cum Hombergio statuit Wolfius, at melius Rosenmull. in *Scholiis*, dictionem agnoscit Hebraicam, qua εν pro Hebr. *ב* πολυλογίας *ενεκα* dicatur. Vox ipsa etiam reperitur apud LXX *Prov. X: 19.* pro Hebraica forma *רַב דְּבָרִים* πληθος *λογων* Symmachus ad *Iob. XI: 2.* vertit πολυαλος, ubi LXX vertunt per πολλας λεγων. Vid. L. Bos in edit. vers. των ο' ad h. l. Conf. Biel, et Schleusn. in voce.

C. VI: 19.

Μη θησαυριζετε υμιν θησαυρους επι της γης, οπως και βρωσες αφανισει, και οπως κλεπται διорυσσασαι και κλεπτεισι.

Vocabula illa θησαυρους επι της γης, et vs. 20. εν *εργασαι*

ὡρᾶν pro adiectivis usurpari more Hebraeorum, vertique debere *opus terrenas*, et *coelestes*, vix est, ut moneam. Σης autem convenit cum Hebraico דד, ex quo Graecum duxisse originem, existimat Schleusner, unde et LXX vertunt ita ad *Ies. LI: 8.*, pro quo usitatus dicitur וו, conf. *Iob. IV: 19.* επαισεν αυτες σητος τροπον. *XXVII: 18. Ies. L: 9.* Vid. Biel in voce. Eadem phrasi usus est *Luc. XII: 33.* quam saepissime usurpant V. T. scriptores. Egregie Iesaias c. *L: 9.* ἴδου, παντες υμεις ως ἱματιον παλαιωθησεσθε και σης καταφαγεται υμας. Per βρωσιν hic significatur *aerugo, rubigo, vitium metallorum*, respondet autem Hebraico שן quod de omni eo adhibetur, quo aliquid perditur, atque consumitur: unde et Aquila Hebr. וו ad *Ies. L: 9.* vertit per βρωσιν, si lectio vera sit. Cf. Kypke ad h. l. Sic de gentium Diis in *Epist. Ierem. vs. 11.* legimus, ουτοι δε ε διασωζονται απο τς ιου και βρωματων. Graeci ad exprimendam *aeruginem* adhibent ιον χαλκx et ερυσιβη. Dictionem illam σης και βρωσις per *Hendyadyn*, pro σης βρωσκησα vel βρωσις σητος, non esse interpretandam ostendit Elsnerus. Conf. Wolfii *curae* ad h. l. In eo tamen recte eum reprehendisse videtur Kypke, quod per βρωσιν indicari vult *animalculum erodens*. Ceterum Grotius hic recte comparavit Iacobi locum *Epist. c. V: 2, 3.* ο πλxτος υμων σεσηπε, και τα ἱματια υμων σητοβρωτα γεγονεν. qua in epistola saepe hanc orationem respexit, atque imitatus fuit. Conf. c. *I: 2.* coll. *Matth. V: 11. Ep. I: 5.* coll. *Matth. VII: 7. Ep. I: 22.* coll. *Matth. VII: 21. Luc. VI: 47. Ep. II: 5.* coll. *Matth. V: 3. Ep. II: 10* seqq. coll. *Matth. V: 19. Ep. II: 13.* coll. *Matth. VI: 15. Ep. II: 14.* coll. *Matth. VII: 26. Ep.*

III: 1. coll. *Matth.* VII: 1. *Luc.* VI: 37. *Ep.* IV: 3.
coll. *Matth.* VII: 7, 8. *Ep.* IV: 9. coll. *Matth.* V: 4.
Luc. VI: 21. *Ep.* V: 11. coll. *Matth.* V: 11. *Ep.* V:
12. coll. *Matth.* V: 34.

C. VI: 21.

Ὅπου γὰρ εἰν θησαυρος ὑμῶν, ἐκεῖ εἶναι καὶ ἡ καρδία
ὑμῶν.

Ubi opes, ibi animi desideria. Vox καρδία enim more Hebraeorum hoc loco nihil aliud significat, nisi *animum* hominis, cum omnibus suis facultatibus, cogitationes, etc. uno verbo *animi affectus* et *desideria*, quorum sedes, secundum S. Sc. dictionem, cor et renes sunt, coll. *Luc* XVI: 15. Exempla qui collecta legere cupiat, inspiciat, praeter Bielium et Schleusnerum, voc. καρδία, inprimis Glasfium, *Philol. Sacr.* p. 850, 51. edit. Dathii.

c. VI: 26.

Εμβλεψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

Egregie ad hunc locum comparari potest illud Syrachidis c. XXXIII. 16. εμβλεψον εἰς πάντα τὰ ἔργα τοῦ οὐρανοῦ. et vulgaris est admodum apud τῆς οὐρανοῦ haec locutio, cuius multa exempla collegit, Biel. in h. v. Adhibuit eam etiam Lucas in *Act. Ap.* I: 11. εμβλεπεῖν εἰς τὸν οὐρανόν. (coll. *Ies.* V: 30. XVII: 7.) quod illustrat vs. 10. ἀνιζόντες εἰς τὸν οὐρανόν. Quod ideo observandum videtur, quia illud εμβλεπεῖν in LXX invenimus positum pro Hebraico עָבַד, quod

quod plane idem notat atque Graecum ἀτενίζειν, observante Cl. Schultensio in *Origin. Hebr.* V. I. c. XI. et *Vindic.* p. 122. Optime hic verti potest *considerare animo attento, sedulo animadvertere*, ita ut ἐμβλεπεῖν et κατανοεῖν, (vid. *Pf.* CXIX: 18. κατανοήσω τα θαύμασια ἐκ τῆ νομῆ σου, et loco parallelo *Luc.* XII: 24. κατανοήσατε τῆς κοράκας,) sensu vix differant. Eodem, quo Matthaeus, modo Iudaeos loqui ostendit Wolfius ad h. l., quo iure autem Cl. Keuchenius locutionem illam πετεῖναι τῆ ἔραντ defumtam velit ex *Deut.* IV: 17. vix perspicio, cum iam verbotenus eam inveniamus in *Genesios* libro C. I: 26. II: 20. Ceterum τῆ ἔραντ hic ex Hebraismo redundare ostendit Vorstius, *de Hebr.* c. XXI. Conf. *Psalms.* VIII: 9. CIV: 12. neque aliter Lucas in *Evang.* c. VIII: 5. IX: 58. *Act.* X: 12. XI: 16. item Iohannes in *Apoc.* VI: 13. XII: 4. οἱ ἀστέρες τῆ ἔραντ. ex ipso hoc Matth. capite vs. 28. λιλία τῆ ἀγροῦ. vs. 30. χορτὸς τῆ ἀγροῦ. Vid. Rosenmulleri *Scholia* ad h. l. ubi ita: *Hebraei enim, quum volucres aut alia animantia nominant, ipsum quoque locum quo degunt, adiicere solent.*

C. VI: 18.

Καταμαθετε τὰ κρινα τῆ ἀγροῦ, πῶς αὐξάνει!

Hanc vocabuli καταμανθάνειν vim esse qua denotet *accurate, attente considerare, probe intelligere*, atque frequentatum esse admodum LXX interpretibus, imo et Graecis, demonstrarunt Grotius, Alberti, Kypke, atque Keuchenius, vid. etiam Biel et Schleusn. in h. v. Hinc et Glosae La-

tinae Gr. *considerat.* κατανοεῖ, καταμανθάνει. Adhibent autem Graeci hanc vocem, ubi maiorem exigunt attentionem, ut apud Polybium L. II. c. 56. est τὴν προαίρεσιν τίνος, καὶ δύναμιν καταμαθεῖν. Per κρίνας τε ἀγροί, non intelligi debere illud florum genus, quod communi nomine *lilia* appellamus, sed potius lilium Persicum esse, alio nomine κριών βασιλικόν (i. e. *corona imperialis*) dictum, Hebr. שושן, vult Soucietus Disfert. a Wolfio laud. Hoc enim in Iudaea plerumque nascitur. Conf. Wolfius ad h. l. et qui ex eo hausisse videtur, Rosenmuller in *Schol.* ad h. l. Elsnerus vero Soucietum reprehendit in eo, quod in nummo Herodis, in quo conspici putabat, tale lilium non inveniat, at pulcerrimum esse florum genus itineraria Maundrelli, Shawii, aliorumque docent. Plura de iis legi possunt in Scheuchzer, *Bijb. der Nat.* XI. p. 132. edit. a praeceptore τῷ μακαρίτῃ, L. Meyer. Ceterum vocabulum δόξα hic non *gloriam*, sed, sensu Hebraeis consueto, *splendorem* verti debere, quo et *Act.* XXII: 11. occurrit, vix monere est necesse. Conf. Keuchenius et Rosenmullerus ad h. l.

C. VI: 34.

Ἀρκέτον τῇ ἡμέρᾳ ἢ κακίᾳ αὐτῆς.

Adagium hoc Hebraeis admodum fuisse vulgare, Vorstius de *Adag. N. T.* c. IX. ostendit. Vox κακία autem, qua significet *calamitatem*, *afflictionem*, plane singularis est sacris scriptoribus, atque Hebraismum sapit, quod et agnoscit Schleusnerus,

rus, licet vel citet exemplum, ex Thucydide
L. III. c. 58. ubi fore eodem sensu occurrere videatur:
ὀππὸν ἐν τῇ ἡδονῇ: ἡδονὴν δόντας ἀλλοις, κακίαν
αὐτοῖς ἀντὶ λαβεῖν. Exemplum autem, quae Raphelius
et Elsnerus, et iam ante eos Seb. Pfochenius,
dederunt, huc non faciunt. Neque etiam nostrum
recte mihi explicasse videtur Kypke, qui per vi-
tium vertit, *sufficit ut suo quaeque dies vitio labo-
ret.* Ceterum constructionem hanc Graecis etiam
esse usitatam, ostendunt Raphelius, Palaiet,
Kypke et Wolfius adh. l.

C. VII: II.

Πονηροὶ οὐτεσ.

Hanc locutionem, qua utitur Servator, multis interpretibus, ex contextu nihil aliud indicare videtur, quam *sordidam avaritiam*, qua alienam fortunam invidis aspiciebant oculis Iudaei. I a Schlenkerus in voce, et Küttnerus, per πονηρους eos intelligentes, qui *non libenter dare solent*, unde et Küttnerus contulit illud Hebraeorum עין טוב *homo* (proprie *oculus*) *liberalis*, עין רע (LXX πονηροφθαλμος) *homo avarus et sordidus*, qui *stipem non libenter erogat*; ita ut sensus constitui debeat hic: si vos igitur, qui fitis avari, parci, atque invidi, praebetis bona liberis vestris, quanto magis Pater coelestis δους πασιν ἀπλως, και μη ονειδιζων (Iac. I: 4.), omnia bona largietur iis, qui eum rogant, in eo enim ne quidem malignitatis vel parsimoniae suspicio locum obtinet. Atque ita etiam Morum l. Lucae XI: 11-13. fuisse interpretatum video. Simili

sensu πονηρος in LXX etiam occurrit. Conf. *Ierem.* XXIX: 17. *Syrach.* XIV: 10. ubi memoratur οφθαλμος πονηρος φθονερος επ' αρτω. Vid. Biel in voce. Neque hoc incommode, unius contextus rationem si habueris. Forte tamen in universum indicatur: *peccatores qui sitis*, opposite Deo, qui αγαθα largitur omnibus, qui petunt ab eo. Discipulis enim in hac oratione solatium hoc praebet, quod omnia ipsis petentibus largiturus sit bona, quae in munere suo feliciter obeundo, essent necessaria.

C. VII: 16.

Τριβολος.

Haec vox, quae bis tantum occurrit, scil. hoc loco, et in Epist. ad *Hebraeos* c. VI: 8. notans *herbam aculeatam*, sic dictam a triplici cuspidē, spinam, trita est, apud septuaginta interpretes. Vid. Schleusn. et Biel in voce.

C. VII: 24—27. coll. *Luc.* VI: 47—49.

Κατεβη η βροχη, convenit Hebraeorum נָחַל *descendit*, ut *Psal.* LXXII: 6. καταβησεται ως υετος επι ποκον. *Ies.* XXXII: 19. LV: 10. Vocem βροχη de *pluvia vehementi* etiam adhibent LXX, ut et βρεχειν επι: quod *Matth.* V: 45. legimus. Conf. Biel in vocibus.

Ηλθον οι ποταμοι, ut נָחַל apud Hebraeos, LXX ηκω vertunt. vid. *Ies.* LIX: 19. ηξει γαρ ως ποταμος βιαιος η οργη παρὰ κυρις, ηξει μετα θυμς.

Και

Και επνευσαν οι ανεμοι. coll. *Pf.* CXLVII: 18. πνευσει το πνευμα αυτη, και ρησεται υδατα. *Ies.* XL: 24. Lucas vero haec omnia duobus verbis, ad rem facientibus, ενεργητικως exprimit πλημυρας γενομενης. Vid. Spanhem. ad *Callimach. Hymn. in Del.* vs. 26. Και προσεκοψαν, προσεπεσαν. Lucas autem προσερχεν ο παταμος, quod verbum est in hac re proprium; de *fluctibus* enim dicitur, cum littori vel petrae allisi franguntur, conf. Schleufner. in h. voce, et Kypke ad h. l. et Cl. Wesfeling ad *Diod. Sicul.* L. I. c. 19. Matthaeus quidem voce bene Graeca και ουκ επεσε utitur, sed Lucas και ουκ ισχυσε σαλευσαι, quod de *ventis* et *fluctibus* egregie dicitur, unde apud *Diod. Sicul.* L. XVII: c. 21. est σαλευειν τα τειχη ταις μηχαναις *quassare muros machinis.* Matthaeus denique habet και επεσε, και ην η πτωσις αυτης μεγαλη. Lucas autem και ευθεως επεσε, και εγενετο το ρηγμα (*ruina*) της οικιας εκεινης μεγα. verba adhibet, quibus nobis quasi ob oculos ponatur ruina vehemens. Conf. Segaar V. C. p. 20.

Paucis igitur ex hoc genere speciminibus apparet, scribendi genus, quod in hoc Evangelio deprehendimus, convenire frequenter stylo Hebraeo Graeco, quo usi sunt interpretes Alexandrini, id est, eo, quem necessario Matthaeus adhibere debuit. Hinc autem sponte intelligitur, pauca admodum esse ea, quae vere Graeca dici, atque eo nomine insigniri possint. Sunt tamen nonnulla, in hac Evangelii parte notatu digna: et quidem talia, quae non habeat Lucas; atque adeo e Luca, ut vult Evangelionus, non desumta. Sunt forte plura, quae me nondum satis in his discernendis diiudicandisque exer-

exercitatum, facile effugerunt. Sufficiat igitur con-
filio nostro, si modo unum alterumque exemplum
ad argumentum nostrum probandum eligamus.

§. II.

Qua exhibentur exempla dictorum bene
Graecorum apud MATTHAEUM, quae
ex LUCAE Evangelio non sint de-
sumpta.

C. V: a.

Και ανοιξας το στομα αυτου εδιδασκεν αυτους.

Disfentiunt interpretes, aliis hunc pleonasmum
ad Hebraismos referentibus, ut Elsnerus et Vor-
ftius; aliis bene Graece dictum existimantibus, ut
H. Vitringa: mihi vero ita videtur, huiusmodi
sermonis abundantias non quidem ad singulare He-
braeorum dicendi genus pertinere, ut adeo necesfario
ex V. T. lectione derivare debuerit Matthaeus,
neque etiam sermonis inculti barbarique esse indi-
cium; sed referendum potius esse ad illam scribendi
simplicitatem, (conf. Morus in *Disfert.* V. I. p. 52.)
quae et Hebraeorum et aliorum quoque historicorum
est, interdum et poetarum; quamquam vix eiusmodi
locutiones reperias apud optimos scriptores Graecos,
eos inprimis, qui stylo utantur conciso. Exemplo
esse potest illud Homeri:

Τον δ' απομειβομενός προσεφη . . .

Sic et passim υπολαβαν εφη, εφη λεγων, in Graecis
occurrere scriptoribus, pluribus adductis exemplis,
Hor.

Hor. Vitringa, in *Animadvers.* ad I. Vorstium de *Hebr.* c. XXXIII. adjectis libello L. Bosfii *Observ. Miscell.* Attamen cum eo etiam Lucas in *Act.* c. X: 34. utitur in his diutius non haeremus. Ceterum in verbis quae, vs. 1. leguntur, καθίζαντος αὐτοῦ, constructionem Graecis usitatam esse ostendit Raphelius ex Herodotus ad h. l.

C. V: 6.

Διψᾶν δικαιοσύνην.

Eleganter Suidas et Hesychius interpretantur επιθυμειν, et επιποθειν, ut et apud Eustathium ad *Iliad.* A p. 254. edit. *Florent.* ubi πολυδιψιον explicatur πολυποτητον; atque eodem sensu *desiderio flagrandi*, optimis Atticis scriptoribus esse usitatum, exemplis plurimis demonstrarunt Elsnerus, Alberti, Palaiet, alii a Wolfio laud. auctores. Schleusnerus locum Xenophontis, *Cyrop.* IV: 6, 7. citavit ἔτιως ἐγὼ ὑμῶν διψῶ χαριζέσθαι, et Ciceronis ad *Quintum Fratrem* III. 5. *sitire honores, sitiens* artium. Conferri etiam meretur Fesselius in *Advers. Sacr.* L. II. c. 28. ubi et illud Ciceronis (in *Orat. pro Plancio*) nostro loco conveniens *sitiens virtutis* habet. Non quidem ignoro, apud LXX Interpretes verbum hoc saepius sensu eodem, atque casui eidem iunctum esse, vid. Biel in voce: verum inesse in versione τῶν ὁ multa quoque bene Graece dicta, nemo facile negaverit. Fatendum etiam hoc est, constructionem hanc, qua verbum διψᾶν *accusandi* casui iunctum reperias, τοῖς

ο, Iosepho, (vid. Kypke ad h. l.) ut et Philoni, (conf. Kuhnii, *Specil. C. F. Loesneri Observ. ad N. T. ex Philone Alexandrino.*) magis esse usitatam, quam quidem Graecis scriptoribus, qui plurimum *genitivum* q. d. admittunt, ita ut multa exempla, quae ad dictionem bene Graecam defendendam protulerunt laudati auctores, non id probent, quod omnium hac in causa erat primarium. Licet autem haec ita sint, non iis tamen assentio interpretibus, qui *δικα* intelligi volunt, sed ad illos accedo, qui *esurientes et sitientes iustitiam* ita explicant, ut *sint eximio desiderio illam iustitiam quaerentes*, qua potestate, et casu eodem, occurrit apud Graecos: ut in illo Teletis Philosophi in Stobaei *Serm.* 5. 69. *ἡ πείνα τις πλάκοντα, ἡ διψα χιονα*; citante praeter alios etiam Kypke ad h. l. Ex mente Servatoris igitur verae virtutis atque pietatis ardens indicatur desiderium, ita ut Suidas *δικαιοσύνη* hic recte explicet, *ἡ τελεία ἀρετή καθ' ἐξοχὴν* omnis virtutis vere Christianae ambitus, ut vs. 10, 20. VI: 33. coll. *Prov.* XI: 4 Conf. Cl. Broes in *Obs. ad h. Matthaei l. Hongeren en dorsten betekent mijns inziens, eenvoudig verlangen om deugdzaam of deugdzamer te worden.* Haec enim explicatio optime orationis consilio convenit. Vid. H. C. Bergen, *Levensbeschr. van Jesus* edit. a Cl. Praefide procuratae, p. 121. Assensum igitur praebere non possum explicationi a Cl. D. I. Potio in *Disf. ad h. Orat.* prolatae, qua per *δικαιοσύνην* intelligit *Religionem Christianam*, atque positum vult pro *κατὰ τὴν δικαιοσύνην* vel *ἐνεκα της δικαιοσύνης*.

C. V: 9.

Μακάριοι οὖν εἰρηνοποιοί, ὅτι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ κλη-
θήσονται.

Vocem bene Graecam εἰρηνοποιός, neque in τοῖς ὁ, neque apud Lucam, neque in toto reperitur N. T. praeterquam in hoc loco. Apud Graecos autem dicitur is, qui alios *reconciliat*, in gratiam ut redeant facit, suamque interponit operam, ut pax fiat. Sic, ut hoc utar exemplo, Fetiales, quorum apud Romanos hoc munus fuit praecipuum, ut bello indicendo et foedere faciendo praesentent, et prospicerent, ne Romani bellum nisi legitimum gererent; apud Plutarchum εἰρηνοποιῶν et εἰρηνοφυλάκων, apud Dion. Halicarnasf. εἰρηνοδικῶν et σπονδοφορῶν nomen audiunt i. e. *legatos, oratores, et interpretes pacis*. Conf. Xenophont. *Hist. Graec.* VI. c. 3, 4. Vid. Nieupoort *de ritibus Roman.* p. mihi 343 345. et Elsnerus ad h. l. Indicatur etiam is, qui ipse *redit in gratiam* cum inimicis, et omnino, qui *pacis* est *studiosus*. Glosae etiam exponunt *pacificum*: quae vocabuli notio egregie huius orationis consilio convenit; Discipuli enim Servatoris patientissimos, mites, atque faciles ad redeundum in gratiam, praebere se debebant, talesque erant Iesu sectatores aptissimi. Lucas tales, solemni Hebraismo c. X: 6. υἱὸς τῆς εἰρήνης vocavit.

Multum autem disputant interpretes, utrum pro dictione bene Graeca habendum sit verbum καλεῖν cum pro εἶναι ponitur, an vero Hebraismis sit

fit accensendum, quorum quidem neutrum certo certius potest definiri; aequae enim apud LXX interpretes, atque Graecos scriptores, illam locutionem invenimus. Eleganter autem ita adhiberi hanc dictionem ostendunt loca seqq. ex Homero *Iliad.* Δ vs. 60.

Και ὄνεκα σοι παρακοίτις
Κεκλημαι

quod Scholiasta interpretatur εἶναι: τὸ κεκλημαι ἀντι-
τείνει κεῖται. item *Iliad.* Γ. vs. 138. Hesiodo
Theog. vs. 411. Callimacho *Hymn. in Io-*
vem vs. 20. (ubi conferantur notae virorum docto-
rum edit. Ernesti.) Theocrito *Idyll.* II.
Φαρμακευτρία dicti. vs. 125. (cf. ad h. l. Casaubo-
nus in *Lect. Theocr.*)

Και γὰρ ελαφρός,
Και καλὸς πάντεσσι μετ' ἡθεοῖσι καλεῖμαι.

Habet Matthaeus etiam hoc verbum pro εἶναι vs.
19. Lucas autem c. VI. 35. εἶναι ponit, quamquam
c. I. vs. 32, καλεῖν legimus.

Ad Hebraicam locutionem referre non dubitavit
Vorstius c. V. p. 174, notatus tamen aliquando
ab H. Vitringa l. l., licet et ipse fateatur,
Graecos eodem modo usurpare exemplis adductis
p. 155.

Est autem et alia explicandi ratio, quam pro-
posuit Vir Ven. H. Meder in *Disf. Phil. Theol. ad*
dictum Gabrielis Luc. I: 35. p. 30-33. qua καλεῖ-
σθαι in sacris denotat, *haberi, declarari, consti-*
tui, agnoscī, et praedicari: et sic loco nostro
ὁ Θεὸς κληθήσονται non esset simpliciter *erunt*
filiis

filiis Dei, sed tales *laudabuntur*, ac solemniter *de-clarabuntur*, nimirum a supremo inprimis iudice, qui eis die novissimo salutem, Dei filiis destina-
tam, palam adiudicaturus sit. Eandem notionem quoque adplicata aliis N.T. locis, inprimis *Luc. i: 35*: atque sic dicendi genus Hebraicum esset, ad Hebr. **אמר** et **קרא** sensu *consendi*, *celebrandi*, quod imi-
tati sunt *oi é*. Hanc itaque si asumas sententiam, ad illud genus erit referendum, in quo *Matthaeus* secutus fuit *LXX Interpretes*. Sed quisque suo frua-
tur iudicio.

C. V: 15.

Καίσει λυχνον — πασι τοις εν τη οικια.

Falli *Bezam*, qui *καίσει* notione *accendendi* Hebraica dictum esse putat, *Elsnerus* et *Palai-ret* demonstrare conati sunt exemplis adductis. Lo-
cutio autem illa elliptica *πασι τοις εν τη οικια*. Grae-
cis est admodum usitata.

C. V: 21, 22.

Ερρεθη τοις αρχαιοις — ενος εσαι τη κρισει.

Dictionem hanc, *ερρεθη τοις αρχαιοις*, vertendam esse, *dictum est a veteribus*, ostendunt *Kre-bsius* in *Observ. ad N.T. ex Fl. Iosepho*, et *Kyp-ke* ad h.l.: ita ut non audiendus sit *Cl. Elsne-rus* ad h.l. vertens *antiquitus*, atque intelligens *τοις αρχαιοις* *χρονοις*. Opponuntur enim sibi invicem, *ερρεθη δε τοις αρχαιοις*, et *εγω δε λεγω υμιν* *dixerunt vete-res*

res vestri doctores, non Moses et Prophetæ, sed recentiores Iudaici, qui, perversa et callida legis divinæ interpretatione, veram praeceptorum divinorum mentem everterunt: Iesus autem suam doctrinam eorum doctrinae opposuit, atque hoc exemplo demonstrat, se perfecte docere illa Moſis praecepta. Bene autem Graece esse dictum, observarunt K r e b ſ i u s et K y p k e ad h. l.

Quod autem ad alteram locutionem *ενοχος τη κρισει* attinet, frequens eius usus est apud Graecos, atque eximie, ut et verbum *ενεχεσθαι* apud Herodotum L. VI. c. 56. de iis dicitur, qui *crimine* aliquo aut *reatu in iudicio tenebantur*: quibusque adeo adversarius, actor five accusator, imminebat. Apud Atticos (ut Praeceptor Vener. E. Wasfenbergius ad *Marc.* III: 29. me monuit) dicebantur tales *ὑπευθυνοί* cui explicandae Hesychius nostrum adhibuit. Conf. Schleusn. in *voce*, et I. Alberti in *Glosf. h. v.* Porro idem Hesychius *ενοχον* reddidit *χρεωσην debitorem*; nec mirum, etenim apud Graecos pariter ac Romanos debitores creditoribus omnimodo erant obnoxii. Hinc etiam a Paulo egregie de legum Mosaicarum vi cogente dicitur, *ενεχοντι ζυγω δουλειας. Gal. V: 1. Hebr. II: 15.* Hinc et de Phariseis Iesum quaestionibus astutis vanisque artibus irretire conantibus, *Luc. Evang. c. XI ηρξαντο οι γραμματεις δεινως ενεχειν και αποσοματιζειν αυτον περι πλειονων*: ut et *Marcus c. VI: 19.* usurpavit de Herodia, quae Iohanni Baptistae perdendi animo imminebat: *η Ηρωδιας ενεχεν αυτω.* Hanc vocem etiam apud Atticos hoc sensu receptam esse docet illud *Xenoph. Mem. L. I. c. II. §. 64.*, in quo capite hoc agit

agit Xenophon, ut ostendat Socratem non fuisse iuventutis corruptorem, sic concludit: πως ουν ενοχος αν ειη τη γραφῃ, (*quomodo, quaeso, accusationi illi reus esse posset*) ος αντι μεν του μη νομιζειν θεους; (ως (*accusatores*) εν τη γραφῃ (*libel*) εγεγραπῳ) φανερος ην, θεραπειων τους θεους μαλιστα των αλλων ανθρωπων. Exempla collegerunt Palaiet et Elsnerus ad h. l.

C. V: 24.

Διαλλαγήθι τῷ ἀδελφῷ.

Frequenter eodem sensu, *reconciliandi, redeundi in gratiam cum altero*, adhiberi apud scriptores Graecos, exemplis confirmavit Elsnerus ad h. l. Semel autem tantum in N. T. h. l., teste Schleusn., nunquam autem apud LXX., occurrit, exemplum enim ex iis a Schleusnero allatum *Iob. XII. 24.* huc non facit. Unde et διαλλαγή de *animorum reconciliatione* adhibetur. Explicat autem nostrum *Scholiastes Thucycidis* ad L. I. c. 120. διαλλαγήναι εστ' το δι' αὐτῶ του εχθρῶ παρακληθῆναι, καὶ φιλιωθῆναι αὐτῷ, *ab inimico invitatum ei fieri amicum.*

C. V: 33.

Οὐκ ἐπιόρκησεις· ἀποδώσεις δὲ τῷ κυρίῳ τὰς ὀρκάς σου.

Multae olim lites fuerunt de propria verbi ἐπιόρκειν vi, *Cleanthem* inter et *Chrysippum*, veteres Philosophos Stoicos; *ille* quidem tantum dici existimavit de eo, qui verbis quidem iuret, animo autem

promissa sibi servanda non esse statuat; *hic* vero, quem secutus est *Cicero*, asseruit, illum επιορκειν, qui, quae iurando promississet non praestaret, etiam si ex animi sui sententia iurasset, neque adeo de quocumque dici posse, antequam eventu constet, eum non servasse iusiurandum. Vid. *Grotius* ad h. l. et *Raphelius*, qui ostendunt, verbum et de eo dici, qui non ex animi sententia iuret, et de eo, qui iusiurandum non praestet, ut igitur επιορκειν et ψευδορκειν idem sit. Quo cum convenit *Ernesti* in *Clave Ciceronis*. voce *periurare*: (nam ita legendum esse in *Ciceronis* l. de *Offic.* III. 29. non vero *peierare* observat.) ubi ita: *periurare arbitror dici de falso iureiurando, ut Graecum επιορκειν, quod est proprie, saepe et multum iurare, qui autem hoc faciunt, iidem facile false iurant. Unde et Etymol. M. επιορκειν δηλοι το υπερανω των ορκων γινεσθαι και υπερβαινειν αυτης.* Paulo aliter *Schleusnerus* *Ciceronis* locum explicuit, non indicari, *falsum iurare*, quam quod ex animi sententia iuraris, non facere. Quidquid de his sit, indicatur, *iusiurandum violare*; atque bene *Graecum* esse ex iis abunde patebit. Exempla dabunt auctores laudati. Difficilior est quaestio de altera locutione, αποδιδουαι της ορκης τω κυριω. Alii, ut *Elsnerus*, quem secutus est *Schleusnerus*, vertunt *iusiurandum servare*, seu quod *iureiurando sponderis Deo, re ipsa praestare*. Ita ut sensus sit: *des id reverentiae Dei, ut ne, dum eo teste invocato, peieras, sanctissimum eius nomen contemtu, ac ludibrio aliorum exponatur*. Alii, ut *Kypkius*, vertunt simpliciter, *iurare* (five *iusiurandum dare*) *per Dominum*, ut ita sit mens *Servatoris: ne peieres, sed iusiurandum des Domino.*

no. Quidquid eligas, minime abhorre hanc phrasin a dictione bene Graeca, exemplis e Demosthene aliisque desumptis docuerunt, Kypke et Elsnerus, unde et Graecum esse pronuntiarunt Wolfius et Schleusn.

C. VI: 5.

Ὅτι φιλοῦσιν — προσευχεσθαι.

Eleganter Graecis usurpatur pro *lubenter solent, facere gestiunt*, ut in illo Herodoti: ἀπο πειρης παντα ανθρωποισι φιλεει γενεσθαι. Eadem loquendi ratio apud Latinos obtinet, ut in Horatii illo notissimo:

*Aurum per medios ire satellites,
Et perrumpere amat saxa potentius
Ictu fulmineo. . . .*

Plura qui legere cupiat exempla, adeat Fesfelii *Advers. Sacr.* L. II. p. 441, 442. Alberti, Palaiet ad h. l.

C. VI: 34.

Μη ὅν μεριμνησατε εἰς τὴν αὐριον.

Hac phrasi intelligitur *non nimium* atque *anxie sollicitum esse de crastino die*; εἰς τὴν αὐριον indicat: *futurum tempus*. Convenit locus ille Athenaei L. VII., quem contulit Casaubonus in notis ad h. l. φροντίζειν εἰς αὐριον. Conf. Glasfius *Phil. Sacr.* p. 372. edit. Dath.

C. VII: 9.

Ἡ τις ἐστὶν ἐξ ὑμῶν ἀνθρώπος· κ. τ. λ.

Interrogandi illa formula Graecis est propria atque vulgaris, et a Matthaeo commodissime adhibita. Sic enim Aelianus *Var. Histor.* L. I. c. II. περὶ Φαλαγγων, five de *Araneis*. Ἡ τι ποτ' αὖ δε χρῆσται το τοῖω δε εσθηματι το τοῖστον θηριον; *quam enim ad rem uteretur eiusmodi vestimentis talis bestia?* Idem L. XIV. c. XXXVII. περὶ ἀγαλματων καὶ ἐκείνων. Ἡ τις ἔτιως νεανικῶς ἐμάνη δημιουργος ὥς ἐ ὠπλισμένας ἡμῖν ἐργασασθαι; *quis enim opificum tam expers est rationis, qui nobis eas* (τὰς Δίος θυγατέρας *Musas*) *armatas effingat?* Quae omnes non sunt locutiones, in quibus vocula *η* iungit sequentia praecedentibus, ut apud Latinos particula *aut*, *vel* et *seu*, sed prorsus inchoat ratiocinationem. Hanc vero vim Latini suavissime exprimunt per voculam *nam*, ut apud Virgilium *Georg.* L. IV. vs. 445.

*Nam quis te, iuvenum confidentissime, nostras
Iusfit adire fores.*

Ubi conf. Servius. In Latinis autem est vocum inversio, et vertendum est *quisnam*. Conf. Beza.

Atque haec, pauca licet sint, exempla de altero genere citasse sufficiat.

§. III.

Qua nonnulla specimina eiusmodi dictionum ex LUCAE Evangelio afferuntur, quas in MATTHAEO reprehendit EVANSONUS.

Superest denique, ut paucis exemplis demonstremus, Lucam non raro eadem loquendi et scribendi ratione fuisse usum, quam in Matthaeo tantopere reprehendit Evanfonus, et cuius causa nostrum Euangelistam Lucae longe postponendum pronunciat. Infunt enim Lucae libris haud pauca, ita quidem Hebraeo-Graeco sermone conscripta, ut Graecorum auribus plane insolita sint. De quibus igitur, si quid esset eligendum, magis probabilis ratio, eaque versimilis admodum, dari posset, Lucam ex Matthaeo ea desumfisse. Quibus saltem id certissime efficitur, nullam esse causam ex stylo minus Graeco desumtam, quae suadeat Evanfonum, ut reiiciat Evangelium Matthaei, cum idem tamen ille Lucae libros agnoscat; dicatque ex his, quidquid bene Graece dictum est, derivasse Evangelii nostri auctorem quem dicit, incertum. Inesse autem tales dictiones, in Lucae scriptis omnes earum rerum peritissimi iudices agnoverunt: *plerique omnes*, inquit C. Segaar V. C. ad Luc. c. I. v. 5. *stylum Lucae magis Graecum esse, quam ceterorum, arbitrantur. Quo iure ego quidem non perspicio. Non nego Lucam, quod scribit Hieronymus, Epist. ad Damasum, inter omnes Euangelistas Graeci sermonis fuisse eruditissimum. Dantur plura loca, praesertim in Actis, in quibus*

*purior est sermo: ipse prologus bene Graecus est. Elegantissime quoque saepenumero res describit Noster. Lege mihi, quaeso, versiculum 16. c. XV., et nihil exquisitius dari posse, mecum agnosces. Talia plura. Verum, cum Lucas res, a Christo vel eius Apostolis aut Discipulis gestas, tradit, nullum equidem discrimen inter ipsum ac reliquas Evangelii scriptores deprehendo. Conf. Ill. Michaëlis iudicium in *Inl.* Vol. II. §. 125, 139, 155. et Herderus l. ante laud. Exemplo sint sequentia, ex sermonibus Iesu, ut praefens fert, institutum, unice desumpta.*

C. VI: 20.

Καὶ αὐτὸς ἐπάρας τὰς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς εἰς τὰς μαθητὰς αὐτῆς.

Non ignoro quidem, verba ἐπάρας τὰς ὀφθαλμοὺς in *Hebraismorum* catalogum referri a nonnullis, qui, more Hebraeorum, redundare pronuntiarunt, ut a Küttnero factum esse video. Hoc autem necesse non est, neque huic loco convenit, ostendunt enim nobis Iesu indolem prorsus egregiam, atque insigne amoris erga Discipulos indicium. Cum Schleusnero igitur in versione exprimendam esse hanc formulam, omnino mihi videtur. Ceterum antiquissimae simplicitatis in loquendo esse redundantias, ἀνοιξας τὸ σῶμα, ἀρας τὰς ὀφθαλμοὺς, quae in Hebraica lingua remanserint, quasque Graeci, cum multis aliis similibus veteris simplicitatis reliquiis, deterferint, cum summo Ernesti in *Opusc. Phil. Crit.* p. 204. agnosco. Sed hoc negligendum non

non est, illud αὐτῇ more Hebraeorum esse additum, quod omittere vulgo solent Graeci: sic eodem hoc cap. vs. 45. θησαυρος της καρδιας αὐτης. c. VII: 1. επει δε επληρωσε παντα τα ρηματα αὐτης. coll. *Matth.* V: 2. ανοιξας το σωμα αὐτης.

C. VI: 22.

Εκβαλλειν το ονομα υμων ὡς πονηρον.

Frustra quidem Palaiet ab *Hebraismi* suspitione haec verba liberare conatus fuit; exempla enim ab eo allata aliena sunt: unde etiam valde demiror, Raphelium adhuc dubium haefisse, quid de hac locutione esset statuendum; ea enim, quae et hic protulit, non probant contrarium; unde etiam in dictionum Hebraicarum numerum referre non dubitarunt Vorstius, et Rosenmullerus in *Schol.* ad h. l. secutus, ut pasim, Ill. Grotium ad h. l., qui contra H. Dodwelli opinionem, qua hac phrasi intelligeretur, *ex Iudaicae synagogae albo et pipythis expungi*, recte observavit, idem tum his referri. Conf. Wolfius ad h. l. Verbum εκβαλλειν receptum est in theatro, atque de histri-
onibus dicitur, qui, non placentes, explodebantur. Atque ex hac notione nostrum locum explicat Schleufnerus. *Et vos non nisi cum execratione nominent, ut scelestos.* Atque ita quidem vox ονομα fere redundaret ex *Hebraismo*, ut statuerunt etiam Vorstius et Küttnerus.

Perplacet autem mihi alia explicandi ratio, qua cum Cl. Segaar aliisque ονομα fit *fama*, in genere,
G 5 re,

re, *bona fama*, specialius autem, *nomen Christianum*: verterem itaque, *diffamare*, *malum*, *sinistrum rumorem de aliquo spargere*, *famae alicuius aliquid detrahere*. Frequenter enim in versione των ο, pro *fama*, *rumore* sive *bono*, sive *malo*, ponitur, ad imitationem Hebraeorum יָדָבַר et דָּבַר. Conf. Biel et Schleusner in voce. Vid. Gen. XI: 4. et ad h. l. Schroederi τὰ πανν Orat. de confus. serm. Babel. Num. XIV: 15. 1 Paral. XI: 24. 1 Reg. X: 1. ubi de Schebae Regina dicitur, ἤκουσε δὲ τὸ ὄνομα Σολομωντος. Hinc et, ubi Marc. c. VI: 14. ὄνομα habet; Matthaeus loco parall. XIV: 1. ἀκοή posuit. Egregie igitur convenit locus Deut. XXII: 14 et 19., ubi lex de nuper nuptis legitur, κατενεγχε αὐτῆς ὄνομα πονηρόν, πρὸς πονηρόν, ut observavit Biel in voce καταφέρειν, et deferat eius nomen tanquam malum, hoc est, diffamet illam. Quod καταφέρειν ὄνομα πονηρόν. h. l., apud Lucam est ἐκβάλλειν ὄνομα ὡς πονηρόν. Hic Lucae locus igitur, observante Biel in καταφέρειν, uti lucem accipit ex Deut. loco, ita vicissim illi affundit, ostendens quod ὡς subaudiendum sit. Ita etiam Nehem. VI: 13. γενῶμαι αὐτοῖς εἰς ὄνομα πονηρόν, ὅπως οὐκ εἰδίστασι με. Vid. Biel in voce πονηρός. Conf. Fesfelii Advers. Sacr. L. III. C. VI. p. 263. Neque multum differt Kypkii explicatio, vertentis ὄνομα, per fidem et auctoritatem Apostolorum, atque agnoscit, praeunte Schoetgenio, phrasin esse Talmudicam. Vocabula igitur ὄνομα et ῥημα, in utroque, tum Matthaei V: 11., tum hoc Lucae loco, occurrentia, quoad sensum egregie conveniunt; quod enim Iob. II 9. est εἰπεῖν τὸ ῥημα πρὸς τινά, maledicere aliquem, alias dicitur,

κακῶς

κακῶς εἰπεῖν, κακῶς εἰπεῖν τινα: et ρημα πονηρον vertit Biel per *malum rumorem*, ubi in Hebraeis est, דבה רעה. Vid. Num. XIII: 32. XIV: 36, 37. in quo loco posteriori de terrae Cananiticae speculatoribus fermo est: ἐξενεγκά ρήματα πονηρά περὶ τῆς γῆς. vs. 37. καὶ ἀπέθανον οἱ ἀνθρώποι οἱ κατεῖπαντες πονηρά (scil. ρήματα) κατὰ τῆς γῆς ἐν τῇ πλᾶγῃ ἐναντὶ κυρίου, *homines male loquentes de terra; Latinus vertit: detrahentes terrae, quod esset mala*, ubi Matthaei locum contulit Biel in voce κατεῖπειν i. e. *qui malum rumorem de terra efferrent et spargerent*. Unde denique permutantur inter se, ita ut דבה, quod 2 Paral. II: 9. vertitur per τὸ ὄνομα οὗ ἐπὶ Δαβὶδ, in Edit. Complutens. per τὸ ρημα vertatur. Conf. LXX edit. L. Bos ad h. l. Ceterum de voce ἀφορίζειν vid. Grotius ad h. l.

C. VI: 23.

Χαίρετε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. — ἰδοὺ.

Haec verba ἐν ἐκείνῃ. τ. ἡ. *Hebraismis* esse accensenda, non est, cur demonstrem. Iudex potius sit Cl. Segaar, ad Lucae c. I. v. 5. qui egregie observat: *Notentur, inquit, non singula verba aut dictiones, sed tota orationis conformatio et indoles, ut hic c. I: 5. Εγενετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδῃ. coll. vs. 6. et sic deinceps. Quin et multas habes locutiones, quas nunquam probaveris esse bene Graecas; v. g. Comm. 7. Frequenter apud Graecos quidem reperies προβεβηκοτες τὴν ἡλικίαν vel, addita praepositione κατὰ τὴν ἡλικίαν, item τῇ ἡλικίᾳ. Sed nunquam, ἐν ταῖς ἡμέραις. Saepissime autem ita loquuntur LXX.*
vid.

vid. *Ies.* VII: 1. XII: 1-4. XIV: 3. sexcenta alia: sic et *Luc.* XIII: 3. Neque aliter iudicandum existimo de vocabulo *ιδου* frequenter in N. T. adhibito, quod respondet Hebraico *הנה*.

C. IV: 35.

Χρησος επι της αχαριστας.

Locutio apud Graecos non videtur adhibita. Dicebant potius *χρησος προς τινα*, vel *τινι*. Dubito etiam num Graeci, si *benevolentiam* alicuius atque *indulgentiam* indicare velint, dicant *χρησος εστιν επι της αχαριστας*, quod certe hic notat, *benignum se praebet erga ingratos et improbos*. Si vero conferas Hebraicum *טוב* *benignus*, quod *Alexandrini* explicuerunt per hanc vocem, v. c. *Psal.* XXIV: 9. *χρησος και ευθυς ο κυριος*. (Vid. Schleusn. et Biel in v.) commoda erit ratio. Ceterum vs. 32. seqq. *χαρις*, quod proprie *favorem* denotet, significare *praemium*, sensu sacris scriptoribus peculiari, et valde usitato, ex Matthaeo c. V: 46. liquet. Sed haec leviora funto.

C. VI: 38.

Μετρον καλον πεπιεσμενον και σεσαλευμενον και υπερεκχυνομενον δωσουσιν εις τον κολπον υμων.

Proverbium hoc ab Hebraeis originem duxisse, ostendunt Ligtfoot Op. Vol. II. p. 519. Vorstius, de *Adag.* N. T. c. VIII. et Steph. le Moyne in not. ad *Varia Sacra* p. 320. Iudaei enim optimates populum, excitabant, ut in solven-

dis

dis decimis largi essent atque liberales; qui enim mensura presfa et abundante fuit mensus, mensura abundanti et liberali metietur ei. Conf. Wolf. ad h. l. Cum voce *πιεζω* contulerunt Biel et Schleufn. Hebr. *ךך* Mich. VI: 15. *συ πιεσεις ελαιαν*. Verbum *ὑπερεκχυνομαι* semel h. l. legimus, convenit cum Hebr. *כש*, ut *Joel*. II: 24. *ὑπερεκχυνθησονται* (quod est in nonnullis codd.) *αἱ ληνοὶ οἶνῳ καὶ ἐλαῳ*, ubi recte Biel in v. comparavit nostrum locum. Misfa autem figura, nihil aliud indicatur, nisi *liberalis remuneratio tibi continget, si liberalis fueris*. *Δωσθῶσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν*, more Hebraeorum, dicitur pro *δωθήσεται*: verba enim activa in numero plurali, ut dicitur, posita, pro passivis usurpant. Conf. *Luc*. XII: 48. Neque alio modo iudicandum videtur de verbis *εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν*, quae egregie explicuit Fesfeli in *Advers. Sacr.* V. I. L. IV. c. IX. §. 5 p. 383. *dabitur in dominium et proprietatem vestram*, quod enim alterius fidei committimus, in sinum deponere dicimur; et recte contulit *2 Sam*. XII: 8. *ἐδωκε σοὶ τὸν οἶκον τῶ κυρίῳ σου καὶ τὰς γυναῖκας τῶ κυρίῳ σου ἐν τῷ κόλπῳ σου* (*in fidem, potestatem tuam*) *כחיקך* pro quo edit. *Complutens.* habet *εἰς τὸν κόλπον σου*. Vid. L. Bos in edit. versionis *Alexandr.* Conf. Schleufn. et Biel in v. ubi *Ies.* LXV: 6. citant, *ἀνταποδοσῶ εἰς τὸν κόλπον αὐτῶν τὰς ἀμαρτίας*. Exempla enim, quae adduxerunt Kypke ad h. l. et Raphelius ex Herodoto, ut ostenderent, Graecos eodem modo loqui, non probant id, quod erat probandum. Bene autem originem huius dictionis derivarunt ex more veterum, vestes sinuofas habentium.

C. VI: 42.

Διαβλεπειν.

Scio equidem, in diiudicanda Graeci sermonis puritate atque elegantia, non verba singula, sed dicendi scribendique genus esse observanda; hanc vocem tamen non potui non annotare, nulla enim plane auctoritate in *Thesauro linguae Graecae* (T. IV. p. 719) posuisse Stephanum, animadvertit Schleufnerus, ita ut, ipsi nec constructio eius, nec significatio, quibus h. l. occurrit, Graeca videatur. Ex analogia linguae significare videtur, *perspicere, exacte contemplari*, veluti διαγινωσκειν, διαδοκιμαζειν, *rem omnibus paribus considerare et explorare*: attamen hoc loco, ut et *Matth. VII: 5.* loco paralelo., indicat *operam dare, se componere, convertere ad aliquid; ut sensus sit: tum demum ad eximendam festucam ex oculo fratris tui te compone.*

C. VI: 48.

ὅς ἐσκαψέ καὶ ἐβάθυνε.

Optime vertisse Vulgatum, *qui fodit in altum*, atque male nonnullos distinxisse monuit Cl. Segaar ad h. l. Hebraei enim saepe duo verba adhibent, sicut et Alexandrini eos secuti: at eodem modo locutos esse Graecos putat Vir. Doct. Mihi autem, meam si opinionem pronunciare fas sit, eleganti phrasi Hebraea, positum videtur, *pro βαθεως ἐσκαψέ, qui altissime fodit.* Exempla enim, quae

quae dederunt Raphelius, et Palairer, mihi vix satisfaciunt. Saepius saltem Hebraeos duo verba coniungere, quorum alterum vim adverbii habeat, cuique notum est, neque aliter *οὐδ' οὐ*. Vide multis modo *Iudic. XIII: 10.* *καὶ ἐταχυνέν ἡ γυνὴ, καὶ ἐδραμε, καὶ ἀνηγγείλε τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, πρὸ ταχέως ἐδραμε,* et *Gen. XXIV: 18. 45, 46. XLIV: 10.* quae contulit Raphelius. Glasfius *Phil. Sacr.* p. 222. et Küttner in *Obs.* p. xvi.

Luc. XII: 27.

Οὐδε Σαλομων ἐν πάσᾳ τῇ δόξῃ.

Vocem *δοξα*, qua *ornatum*, et *decus* notet, plane peculiarem esse Sacris Scriptoribus, ostendunt, Schleusn. Biel, et Keuchenius, ad *Matth. c. VI: 29.* ubi eadem occurrit locutio.

C. XII: 33.

Δότε ἐλεημοσύνην.

Nunquam apud Graecos *ἐλεημοσύνη* adhibetur, eo sensu quo, notat ipsum *beneficium*, *stipem erogatam pauperibus*; sed ubique *benignitatem*, *misericordiam* i. q. *οἰκτιρμον*. Frequens autem et prorsus singularis est illa in sacris N. T. in libris notio, inprimis etiam apud Lucam. Quae igitur Schleusnero, praeunte tamen Vorstio, ex lingua Hebraica petenda esse videtur, nam vocabulo *חַנּוּן*, non solum *misericordiae* et *benevolentiae*, sed *stipis* etiam et *beneficii*, notito inest. Conf. I. A. Ernes.

nesti *Opusc. Phil. Crit.* p. 210. Ceterum hoc vocabulum, quod septendecim in N. T. vicibus occurrit, *Syrum* ubique transtulisse tali voce (ܣܝܪܝܐ), qualis convenit Hebr. צדקה observavit Cl. Marsh *Anmerkungen und Zusätze zu J. D. Michaelis Einl. in die Göttl. Schr. des N. B.* ex Anglico in Germanum idioma versae, ab Ern. Fr. K. Rosenmüller, Götting. 1795. et addit, Paulo hoc vocabulum fuisse proprium, ex cuius consuetudine, Lucam in suum quoque usum convertisse, atque frustra hoc sensu quaeri apud Alexandrinos.

C. XII: 58.

Δος εργασιαν.

Latinismum esse, observarunt Casaubonus, Raphelius, Krebsius, Elfnerus, Kypkius et Küttnerus ad h. l. Graeci autem si dicere velint, *da operam*, dicunt σπερδαζειν περι, ὑπερ τινος, επι τινι alia. Simile quid observavit Casaubonus, in C. XIV. 19. εχε με παρητημενον, *habe me excusatum*. Unde demiror, Schleusnerum in γ. διδωμι, et εργασια, licet agnoscat, latinum esse, dubium haesisse, num Romani a Graecis, an vero Graeci a Romanis, hanc formulam mutuati sint, cum Graeci ita nunquam scribere soleant, unde vix dubitari licet, quin Lucas illos *Latinismos*, q. d. ex familiari cum Romanis consuetudine derivarit.

C. XIII:

C. XIII: 24.

Αγωνιζεσθε εισελθειν δια της στενης πυλης.

Vix unquam verbum *αγωνιζειν* sensu *contendendi, operam dandi, omnes vires intendendi*, apud Graecos scriptores reperies, eo enim sensu adhibent locutiones *εντεινειν εν τινι, προσεχειν νουν τινι*. Sed *αγωνιζειν* in certaminibus solemnibus, in lucta, v. gr., cursu, et in bello proprium est. Sed et Lucas et Paullus, in eo Alexandrinos imitati, hac significatione usurpant. Vid. *Dan.* VI: 14. ubi de Rege Dario legimus, *περι της Δαυιηλ ηγωνισατο της εξελεσθαι αυτον* coll. *Colosf.* I: 29. IV: 12. Conf. Keuchenius ad h. l. Biel et Schleusn. in v. Ceterum *πυλη*, apud Hellenistas, *vitae institutum* notare, ut idem sit atque *οδος* ⲓⲓⲓ observavit Grotius ad *Matth.* VII: 13. Similem fere parabolam elegantissimam apud Cebetem in *Tabula* legi, Elfnerus ad *Matth.* I. c. annotavit.

C. XIII: 25.

Αρξασθε εξω εσσαναι.

Licet forte unum alterumve exemplum, apud externos scriptores, reperias, quo verbum *αρχεσθαι* *πλεοναζει*; durior tamen mihi videtur illa loquendi ratio, quamque optime, ex Alexandrina V. T. versione, derives, ad imitationem Hebr. ללך, in qua frequenter admodum occurrit: ut *Gen.* IX: 20. X: 8. *ηρξατο ειναι γιγας επι της γης* id est: *erat robore valens in terra*. Vid. Schleusn. et Biel in voce.

H

Conf.

Conf. *Luc.* III: 8. XIII: 26. XIV: 18. XV: 14, 24. alia.

C. XIII: 26.

Εφαγομεν ενωπιον σου και επιομεν.

Vocabulum ενωπιον, ut et Hebraeum עֲנֹפִי, in N. pariter ac V. T. redundare res est in vulgus notissima. Exemplorum numerum dederunt Biel et Schleusner *in voce*. Vid. modo e multis *Luc.* XVI: 15.

C. XVI: 17.

Του νομῆ μιαν κεραιαν πεσειν.

Rara admodum atque insolens est significatio verbi πιπτειν, quo indicet *abrogari, irritus fieri, vim suam perdere*: Hebraeum נָפַל saepe eodem sensu adhibetur, quodque Alexandrini, mox per πιπτειν, mox per διαπιπτειν verterunt: ita 4 *Regum* c. X: 10. ου πεσειται (scil. τι) απο τῆς ρηματος Κυρις εις την γην, ου ελαλησεν Κυριος επι τον οικον Αχασβ. *Ios.* XXI: 45. ου διεπεσεν απο παντων των ρηματων καλων, ων ελαλησε Κυριος τοις υιοις Ισραηλ παντα παρεγενετο. Conf Biel *in voce* διαπιπτειν. Sensus igitur est, omnibus omnino Prophetarum de me oraculis suis constabit eventus. Vid. Schleusn. *in v.* πιπτειν, collato *Matth.* V: 18; ubi meliori Graeco fermone legitur παρερχεσθαι, quod apud Graecos de re instabili atque fugaci ponitur, observante Alberti ad h. l. Qui recte contulit illud Theognidis notissimum vs. 979.

Αἴψα γάρ, ὥς ἐ νοημα, παρερχεται αἰγλαος ἡ βῆ.

His-

Hisce paucis speciminibus adductis, hoc tuto efficere nobis licet, neque Lucam puritati linguae Graecae studuisse, sed et in ipsis scriptis eandem, quae in ceteris N. T. auctoribus, Hebraicam scribendi dicendique rationem deprehendi. Conf. Herder l. l. p. 220. Licet forte ea, quae Vorstius in *Dedicat.* praemissa Parti alt. operis *de Hebr. N. T.* contendit, Lucam *plures Hebraismos usurpasse, quam ullum ceterorum N. T. scriptorum,* non satis sint iusta.

Veneremur igitur singularem supremi Numinis Providentiam, qua curaverit, ut in diversis scriptoribus, partim quidem nonnihil discriminis, et dissimilitudinis regnet, unde facile singulorum auctorum styllum dignoscas; partim vero talis tantusque sit consensus, rerumque mirifica convenientia, ut ne dubitare quidem nobis liceat, quin eodem fere tempore suas relationes litteris consignarint. Gratias igitur, quas possumus, maximas referamus Deo O. M., eumque toto animo veneremur, fiducia in Iesum reposita, vitaeque ad ipsius leges exacta; cum ita rebus nostris prospexerit, ut testimonium pro veritate Religionis Christianae eo magis confirmaretur atque stabiliretur. Conf. *M. Michaelis Inl. §. 120.* et *Hamelsveld Byb. Verd. Vol. VII. p. 268.* Desinamus denique, (ut huic sectioni verbis Cl. Segaar finem imponam *Observ. in Luc. p. 22.*) cum nonnullis hic Atticas sectari veneres. *Admiremur potius et exosculemur Dei O. M. bonitatem et sapientiam, qui puriorem disciplinam veritatesque coelestes, in salutem perditorum*

H 2

rum

rum hominum, magnamque partem imperitorum et indoctorum, populari stylo conscribi curavit.

S E C T I O I V.

DE ORATIONIS HUIUS HABITU IN UNIVERSUM.

Haec licet, quae tribus sectionibus prioribus disputata sunt, sufficerent, ad Evanfon i, de huius orationis relatione, sententiam reiiciendam, pauca tamen, ne quid intactum reliquisse videar, de stylo adiungere lubet; revera enim, si quae alia oratio, hanc esse laudandam, cuique inspicienti apparebit. In hac enim concione facile quisque deprehendat lector necesse est, nudam illam simplicitatem veramque perspicuitatem, grata cum suavitate atque gravitate divina, coniunctam et moderatam. Animo, praeconceptis opinionibus libero, qui hanc, quomodo retulit Matthaeus, orationem consideret, consideret autem, *sive* ipsius doctrinae indolem, *sive* eius enunciandae modum, *sive* consilium eius, *sive* denique effectum, praeclara deprehendet omnia. Et *doctrinae quiaem universae* indolem si spectes, cuncta sunt Deo digna, iusta, sancta, hominum felicitati promovendae inservientia; ad sustentandum animum, molestiis huius vitae aerumnisque depressum, apta; et ad sinceram pietatem virtutemque excolendam accomodata. Uno verbo: omnibus numeris perfecta. Si vero consideres *modum*, quo doctrina haec sit proposita, deprehendes institutionem numquam obscuram, numquam dubiam, numquam sanae rationi adversantem; ubique e contra-

trario dilucidam, certam, manifestam, gravitate sua se commendantem. Porro, si animo tuo perpendas *consilium*, quod docendo sibi proposuerat Servator, quid magis doctori optimo, divino, conveniens, quam hoc, quod forma illa singulari declaratur, qua Matthaeus hanc orationem scripsit: ut nimirum *simul* exponeret felicitatem regni coelestis, quod ipse esset conditurus et gubernaturus, opposite ad pravas tum et indignas de eo omnium fere opiniones; *simul* veram Mosis Prophetarumque et Iohannis Baptistae disciplinam moralem illustraret confirmaretque; *simul* suos sectatores admone- ret, quales ipsos esse oporteret, et quae ipsis felicitas esset destinata; *simul* etiam ceteros auditores certiores faceret, quales regni sui cives et ministros expectaret; *simul* denique perversam multorum, qui tum in laude et existimatione erant, doctorum, perversam institutionem, reprehenderet? (*) Denique, si consideres huius orationis *effectus*, quae remanere poterit dubitatio, quin haec, ita enunciata, fuerint revera ad intelligentiam populi accommodata, et ad commovendos animos rudiorum etiam hominum perquam apta, cum constanter ei

(*) Egregia lectuque dignissima, ad Iesu doctoris excellentiam demonstrandam, est Disertatio in libro c. t. *Christelijk Magazijn* II. Stuk pag. 279—296 Hoorn 1799. et fusius in egregio libello V. Cl. Reinhard in *Plan door den stigter van 't Christendom ten besten der menschen ontworpen, als een bewijs voor de waarheid van den Chr. Godsd.* cuius libelli excerpta dedit H. v. Alphen in *Gronden mijner Geloofsbet.* pag. 11—89. Novam editionem auctam curavit auctor nuper Germanico idiomate, nondum Belgice versam.

ei docenti magna turba adhaeserit; cf. *Matth.* VIII: 1. ne de discipulis semel electis, et post electionem nunquam magistrum deferentibus, quid addam. Quibus certe inest documentum, omni audientium turbae adeo, de veritate huius doctrinae, persuasum fuisse, ut ei a sensum negare non potuerint. Id, quod fieri vix potuisse videtur, nisi huic orationi inessent praestantissimae orationis dotes, simplicitas, perspicuitas, suavitas, et gravitas. Ne vero quid demonstrationi desit, malumus singulas brevi oratione persequi. In quo instituto praecedentes habeo Ven. Stronckium et amicum Donker Curtium, quorum hic in *Apocalypsi Iohannea*, (*Spec. Herm. Theol. de Apocalypsi, ab indole doctrina et scribendi genere Iohannis Apostoli non abhorrente.* p. 133 sqq.) ille vero in ceteris Iohannis scriptis (*in Spec. Herm. Theol. de doctrina et dictione Iohannis Ap. ad Iesu magistri doctrinam dictionemque exacte composita.* p. 205.) hasce dotes vindicavit.

Sentio quidem, me nihil novi in lucem protrahere posse, post tot virorum eruditorum lucubrationes; quod nec necessarium duxi: dummodo, contra dubitationes, siue novas, siue repetitas, ostenderem, et *meo quodam usu*, (ut verbis Mori utar *Disf. l. p. 1.*) *certius etiam cognoscerem*, stylum Iesu magistro summo dignum esse, scribendi genus Matthaei hisce temporibus esse accommodatum, hasque omnes orationis dotes, minori licet perfectionis gradu, ita in hoc fermone esse unitas, ut neutram harum denegare huic possis.

Si

Si autem quaedam exempla minus recte electa notataque videant lectores, quae magis huic quam alteri parti adiungi posset, ne iniquum nimis de his ferant iudicium: sed *partim* iuvenili ingenio, ad exactam illam ἀκριβείαν nondum formato, tribuant, *partim* ipsi orationi, totum quoddam constituenti, unitas habenti has dotes, adscribant. Si modo unum alterumque exemplum bene sit electum, abunde mihi gratulabor.

§. I.

Simplicitas.

Huius orationis simplicitatem si laudemus, eam intelligimus gratam orationis dotem primariam, qua, misis verborum ambagibus, effusisque ornamentis, simplici, ad illorum hominum intellectum accommodato dicendi genere, usus fuit Servator, ita ut res maximi momenti exprimat et proferat simpliciter, (conf. Morus *Disf.* laud. p. 34.) ipsarumque veritatum pondus ad conscientiam demonstrare fatagat. Quam simplicitatem in Iohanne laudant Stronckius *Disf.* l. p. 207. et Donker Curtius *Disf.* p. 136. verbis Lampii utentes.

Si igitur haec oratio (ut, quae de omnis narrationis indole dixit Morus l. l. p. 30. mea faciam,) praeter necessarias virtutes nihil contineat, nihil tradat, moneat, explicet, quod publice aut privatim ad vitae humanae partes varias ac tempora plura imitando, cavendo agendoque profit, aut ad auditorum delectationem, dicentisque facultatem

tem demonstrandam valeat, sed, ex altera parte, rebus maximi momenti contenta sit, ex altera unum hoc propositum habeat, ut verbis idoneis plane et perspicue rem exhibeat auditoribus cogitandam, ea, nisi vehementer erramus, in universum simplex erit dicenda. *Simplicitas igitur*, ut concludit Vir. Cl. *omnino in partium naturalium similitudine posita videtur, ideoque aliquid πορσείδες* esse,

Huius igitur simplicitatis multa in hac oratione reperiuntur indicia, quae cuncta recensere longum foret; siue enim universam orationis structuram, siue singulas eius partes, legas et consideres, sponte sua intelligentur.

Universam orationis structuram si contemplemur, facile cuique in oculos incurret dicendi modus, non admodum compositus, aut constructus; nullum studium ornandi, nihil fere περιδικον, sed dissoluta magis et per partes progrediens oratio, tota ad vitae communis imitationem composita, et ad hominum rudiorum captum accommodata. Unde, quanta huic sermoni accedat simplicitas et perspicuitas, nemo est, ni fallor, qui non sentiat. Cf., quae hanc in rem egregie monuerunt Morus in *Disf.* l. p. 51-56. inprimis Ven. Stronckius in *Specim. laud.* p. 210, 211.

Legantur modo formulae illae laudandi et benedicendi simplices, simul et elegantia sua commendabiles, *Matth.* V: 3-11. Legantur, quae a versu 18 ad 48 Servator locutus est, quam egregie explicant vs. 17, ita ut nil magis perspicuum, nil
ma-

magis simplex dici posfit: legantur porro, precum illud exemplar eximium, *cap.* VI: 6-13.; simplex illa, qua consolatur Iesus discipulos. Providentiae descriptio a vs. 25 ad 34.; legantur denique simplices, at coelestes divinaeque veritates, sententiae, parabolae, ex vita communi desumptae, morumque praecepta *capite* VII. comprehensa, et, quin vera sint ea, quae paucis a nobis dicta sunt, nemo dubitabit.

Per singulas autem orationis huius partes si eamus, et exempla quaedam si proferamus, magis luculenta et perspicua evadent ea, quae generatim a nobis sunt observata. Consideremus igitur *tum* rerum, *tum* verborum, in hac oratione, simplicitatem.

Et *res* quidem, quod attinet, *Oratio*, observante Moro p. 33. *quae meras notiones et sententias usurpat, quarum summa nihil nisi imaginem expositae rei sine additamento, animo imprimit, hoc est, quae meras rei naturales partes, sine ulla varietatis accessione, continet, in rebus simplex est.* Iam vero hanc in tota hac oratione detegimus in brevioribus effatis et sententiis. *Matth.* V: 13. ὑμεῖς ἐστέ τὸ ἅλας τῆς γῆς. V. 14. τὸ φῶς τοῦ κόσμου, (coll. *Ioh.* XII: 36.) V. 32. ἐγὼ δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναι· ναι· οὐ· οὐ. V. 42. τῷ αἰτοῦντι σε δίδου. VI: 20. ὅπου γὰρ ἐστὶν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ ἐστὶ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν. V. 22. ὁ ὕψυχος τοῦ σώματος ἐστὶν ὁ ὀφθαλμός. VII: 7. αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε καὶ εὕρησέτε· κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν. V. 20. ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτοὺς.

Reperimus porro in hac oratione dicendi rationem, qua subiecto additur similiter attributum, per participium enuntiatum, cui praecedat articulus demonstrationis, vicem gerens pronominis demonstrativi: v. c. c. V:4. μακαριοι οι πενθουντες v. 6. οι πεινωντες και διψωντες την δικαιοσυνην. v. 10. μακαριοι οι δεδιωγμενοι. v. 22. πας (quod simplicitatis et perspicuitatis indicium esse monuit Stronck. l. l. p. 215.) ο οργιζομενος τω αδελφω αυτου εικη, ενοχος εσαι τη κρισει. etc. v. 25. ισθι ευνοων τω ανιδικω σκταχυ. v. 28. πας ο βλεπων την γυναικα. Conf. VI: 4, 6, 18. VII: 8-13, 14, 21. ne plura congeram.

Sed et egregium simplicitatis indicium in ipsis verbis est frequens illa mentio λεγειν, quod vocabulum vel sedecim, et quod excurrit vicibus, in tribus hisce capitibus repetitur. Porro: ανοιξας το στομα λεγων. c. V: I. ακουειν, ρειν, ερειν, ειπειν, και εγενετο οτε συνετελεσεν τους λογους, εξεπλησσοντο. Tum frequens repetitio vocum αυτος, αυτη, αυτο, ος, οςις, ουτος, αυτη, τουτο, υμεις, πατηρ, πατηρ σου etc. Denique adverbiorum mentio: και, και ιδου, δε, γαρ, οταν, οτου, ουτω, οπως, ουν, ωσπερ, αμην, ουτως, οπου. aliaque. Quae omnia exemplis sexcentis comprobare velle, cum, ubicunque oculum veritas, fatis abunde prostant, non opus erit. Conferantur, si quis legere lubeat, quam egregie haec cuncta simplicitatis et perspicuitatis praebeant testimonia, illa, quae dederunt H. Blair V. l. p. 310 sqq. Scheller, Morus, p. 51-55. Recte igitur huic orationi applicari posunt, quae egregia monuit in universum Cl. Ravius in Orat. laud. p. 27. *Est in omnibus dictis, narrationibus, sermonibus, aliquid*

quid elegans, nobile, humanum, amabili quadam simplicitate temperatum. Ita et in loquendo, et, quod forte difficilius, in tacendo, rationem habebat rerum, personarum et locorum. Neque tamen, ubi opus esset, rebus maximis elatione et sublimitate dictionis aut eloquentiae ardore deerat, quo effectum est, ut semper quid elucesceret humano maius.

§. II.

Perspicuitas.

Perspicuitatem dicendi scribendique, i. e. hanc orationis dotem, qua ipsa res facile intelligatur ab iis, quorum gratia dicitur vel scribitur, adeo principem esse eloquentiae verae virtutem, ut sine ea omnis suavitas et gravitas necessario pereat, egregie monuit Schellerus, et diligenter admodum persecutus est V. II. a pag. inde 506. collatis, quae habet H. Blair l. I. V. I. p. 281 sqq. Iam vero, si hanc orationem pronuntiamus simplicem et perspicuam, (Hae enim dotes adeo arcto coniunctae sunt nexu, ut ad tria referre non dubitaverit Schellerus, iudex rei peritissimus, neque sollicitè etiam distinxerit Morus in *Disf. laud.*) non id intendimus, quasi nulla figurarum, troporum, parabolarum adiecta esset mentio, neque quasi pure Graeca scripta sit haec oratio; rectè enim Morus l. I. p. 26-29. *eas narrationes, inquit, ubique pure scriptas esse, hodie temerarium esset dicere, et magnam argueret puritatis ignorationem;* quem locum neque neglexit Stronck. l. I. p. 219. Hinc Evanfoni ob-

obiectio, de sententia illa ex cap. VII: 6. male intellecta, videtur orta. Revera enim talis perspicuitas, qualem a Matthaeo exigit Evanfonus, vera esset potius dicenda obscuritas, et vero etiam inde, (quidni enim animi sententiam ingenue profitear?) gravis oriretur dubitatio, de huius orationis, totiusque Evangelii a Matthaeo nomen nacti, authenticia. Quis enim ex homine plebeio puram et elegantem scribendi rationem expectet? Sed de his antea me quaedam monere memini. Abstinendum igitur esse ab iis, cuique, qui velit de Iesu dicendi genere perspicuo iudicare, recte monuit Stronckius p. 220.

His autem non obstantibus, hanc orationem vel prae ceteris perspicuam esse asserere non dubitamus, quomodocunque etiam animo tuo eam perpendas, *sive* verba, dicendique formas eodem sensu apud vulgus hominum tritas; *sive* verborum structuram haud difficilem, rei naturae congruentem; *sive* res ipsas omnibus notas, *sive* denique effectus saluberrimos, paulo accuratius consideres, sponte sua apparebit, ab omnibus recte potuisse intelligi.

Si *primo loco* verba et dicendi formulas a Iesu adhibitas contemplemur, eas nunquam non intellexisse videntur discipuli, ceteraque turba, saltem nullum de iis in Evangeliiis extat indicium: saepius quidem legimus, eos non percepisse Iesu sermones, quod autem non obscuritati verborum, sed hominum cul-pae est tribuendum. Conf. Stronck. l. l. p. 220.

Neque mirum est, si verba ipsa, dicendique for-
mu-

mulas semper bene comprehenderint, cum ex communi usu omnia erant defumta, quid enim magis omnibus *sale, luce, lumine*, notum? cuinam Iudaeo convicia illa *ρακα* et *μωρε* non essent cognita? quid vocis *γεεννα* apud eos usitatus? Sic in sexcentis aliis, quae enumerare non attinet. Neque aliter de dicendi formulis esse iudicandum, antea iam monuimus.

Pergamus igitur, *deinde*, ad verborum structuram facilem, reique naturae convenientem, ex quo genere conferri possunt ea, quibus rei asfertae mox addit rationem: v. c. *Matth. V: 3* μακαριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶ ἡ βασιλεία τοῦ οὐρανοῦ. Cui conveniunt V. 4-10. V. 11. μακαριοι ἐσεσθε, ὅταν etc. V. 12. V. 16. λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως etc. Plura qui conferre cupiat, inspiciat modo vs. 17, 20, 22, 23, 28, 32, 38, 45. (coll. vs. 44.) Εσσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς περ ὁ πατήρ — τέλειος ἐστὶ — VI: 5 ubi ὅτι additur, quod vs. 2. omiserat. Conf. porro vs. 7, 16. vs. 25. δια τοῦτο coll. vs. 24, 29, 32. VII: 3, 14. cet. — Recte Quinctilianus, *Instit. Orat. VIII.* citante H. Blair L. I. p. 281. *Nobis prima sit virtus perspicuitas, propria verba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio, nihil neque desit, neque superfluat.*

Neque valde dissimile est alterum genus, quo rem affirmatam statim, contrarii negatione, aut affirmatione, explicat et amplificat. Exemplum sint: cap. V: 13. ὑμεῖς ἐσεσθε τὸ ἅλας τῆς γῆς· εἰ δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀλισθησεται, εἰς οὐδέν· κ. τ. λ. vs. 14. ὑμεῖς

ὑμεῖς ἐσε το Φως του κοσμου· ου δυναται πολλοι κρυ-
βηναι επανω ορους κειμενη. VS. 15. VS. 17. μη νομισητε
ὅτι ηλθον καταλυσαι τον νομον, η τους προφητας, εκ
ηλθον καταλυσαι, αλλα πληρωσαι. VS. 39 μη αντι-
στηναι τω πονηρω, αλλ' ὅς τις σε ραπισει επι την δεξιαν
σου διαγωνα, σρεψαν αυτω και την αλλην. c. VI: 13.
και μη εισενεγκης ἡμας εις πειρασμον αλλα ρυσας ἡμας
απο του πονηρου· ὅτι σου εσιν ἡ βασιλεια etc. nisi
posteriora illa *Ipuria* fiat, iudice Griesb. Similiter
p. 108. c. VII: 17-20. vs. 21.

Nec negligendus videtur dicendi usus, quo fre-
quenter praemittit vel subiungit certam conditionem,
qua sumpta, res certe futura sit, sine qua autem ne-
quaquam fieri possit. Quemadmodum, ubi de factis
hominum agit, Deo sive gratis, sive minus. Quae
quantum valeant ad claras et perspicuas notiones
hominum animis imprimendas, quisque facile sen-
tiet, sequentia si inspiciat exempla, hanc in rem
illustria, et expressa per formulas εαν μη, πρωτον,
μη ποτε, και μη, τινα μισθον εχητε, ει δε μηγε,
απεχειν μισθον, αποδιδοναι εν τω φανερω, μη συν,
εαν δε μη, μη, ὅπως μη, ινα μη etc. Conf. *Matth.*
V: 20-46. VI: 1-8. 15. coll. vs. 14 et 12. vs. 16,
18, 31, 34. VII: 1, 3-5-

Observandum etiam est, quod ea, quae initio
sententiae, vel demonstrationis, obscurius significa-
verat, aut circumscribendo notaverat, in fine, ad-
iecto ουτος, αυτη, τουτο, ο, η, το, ὅς τις, αυτος, και
τοτε, ουτω et sim. illustrat, v. c. *Matth.* V: 10-12.
addit ουτω διωξαν etc. post vs. 13-15. addit vs. 16.
ουτω λαμψατω. vs. 17. coll. vs. 18-48. vs. 21. coll.
vs.

vs. 22-26. vs. 27. coll. vs. 28-30. vs. 31. coll. vs. 32. vs. 33. coll. vs. 34-37. vs. 38. coll. vs. 39-42. vs. 43. coll. vs. 44-48. Cap. VI: 1-3. addit vs. 4. ὅπως ἡ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸς ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ. vs. 5-8. coll. vs. 9. ἔτως οὖν. VII: 12. πάντα οὖν ὅσα ἀν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτως καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται· vs. 17. vs. 23, 24. alia.

Binae quoque sententiae et phrasae iunguntur, siue eandem plane, siue ex parte saltem rem eandem indicantes. Conf. unus et alter locus, ut *Matth.* V: 11. μακάριοι ἐσεὶ ὅταν ονειδίσωσιν ὑμῖς καὶ διώξωσι καὶ εἰπῶσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν. vs. 12. χαίrete, καὶ ἀγαλλιάσθε. vs. 13, 14, 15. οὐδε καίουσιν λυχνίον καὶ τιθεῖσιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μῶδιον ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν καὶ λαμπεῖ. κ. τ. λ. Conf. vs. 18, 19. vs. 29, 30. VI: 28-30. VII: 1, 2, 6, 7, 13, 16.

Duae porro res et sententiae, sibi invicem oppositae, distincte saepe proponi, et separatim explicari in hac oratione solent: v. c. *Matth.* V: 12, 13. ὑμεῖς ἐσεὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου, οὐ δύναται πόλις κρυβηναὶ ἐπάνω ὀρους κειμένη. coll. vs. sq. vs. 17-48. VI: 1-4, 5, 6. coll. vs. 7-13. vs. 12. ἀφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν. coll. vs. 14, 15. vs. 25. coll. vs. 26-34. VII: 1. coll. vs. 2-5. vs. 7, 8. coll. vs. 9-11. vs. 16. coll. vs. 17-21. coll. vs. 22 sqq.

Denique accensendum hisce est, quando res quaedam, uberius iam tractata, deinde brevioris enunciatio, siue sententia explicetur, atque confirmetur.

Conf.

Conf. *Matth.* V: 1-15. coll. vs. 16. vs. 17-47. coll. 48. VI: 1, 2. coll. vs. 3, 4. vs. 19, 20. coll. vs. 22. όπου γὰρ εἰν ὁ θησαυρος ὑμῶν, ἐκεῖ εἶναι καὶ ἡ καρδία ὑμῶν. addit vs. 22-24. in fine: οὐ δύνασθε Θεω δουλεύειν καὶ μαμῶνα. vs. 25-32. adiicit vs. 33. ζητεῖτε δὲ πρῶτον κ. τ. λ. et vs. 34. Μὴ οὖν μεριμνητῆτε εἰς τὴν αὐρίον· ἡ γὰρ αὐρίον μεριμνησεὶ τὰ ἑαυτῆς· ἀρκετόν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς. VII: 1-11. coll. vs. 12. Πάντα οὖν ὅσα ἀν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς: et explicat ὁὗτος γὰρ εἰν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται. vs. 15-19. addit: Ἀρᾶγε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτοὺς. Haec de verborum dictionumque structura sufficiant.

Transeamus, *tertio* ad rerum ipsarum perspicuitatem. Quemadmodum enim Servator in eiusmodi argumento versabatur, quod ad auditorum captum et intellectum esset maxime accommodatum, ita etiam nihil aliud deprehendimus in hac oratione. Mo-
 fis et Prophetarum institutionem, quanta perspicuitate illustravit Servator vs. 17 48.! Quam perspicue ea quae c. VI: 1-15. legimus, dicta sunt, quibus sincera animi pietas, simplex illa et non fucata, laudatur! Quaeenam exempla, ad rem exprimendam, magis apta, et intellectu facilia, excogitari possent, quam quibus utitur vs. 16. ad 23.! Quid cuiusque, maxime etiam rudium hominum, ingenio magis accommodatum erat, quam descriptio illa Providentiae Divinae, vs. 24-34. quae ad omnes sine discrimine res se extendit! Quam simplices et dilucidae sunt illae comparationes quae cap. VII: 3-5. 7-11. 13-15. 16-20. 21-27. reperiuntur, quae a nemine
 non

non tum intelligi poterant, atque hodiernum facile intelliguntur, a quovis sana mente praedito! Si autem forte quaedam nobis subobscura videantur, si forte vix rationes reddere possimus, cur potius has, neque alias, sententias, adhibuerit Servator, cur his non aliis exemplis fuerit usus; ante oculos modo ponamus conditionem hominum, quibuscum versaretur Iesus; tum vero mirari desinemus, quare eiusmodi sententias addiderit Praeceptor sapientissimus. Unde etiam in eo sapientiae Iesu indicium elucere pronuntiat, in libello egregio, Ven. Hefz, *über die Lehre und Lehrart unsers Herrn.* signo d. p. 91. ubi ita: *Da er öffentlich austrat, sieng 'er nicht gleich mit Parabeln, sondern mit eigentlichen Vortrag an. — Auch jene Anrede an seine Jünger in gegenwart des volks enthält nicht parabeln, (wenn schön auch viele und stärke Bilder mit ingewebt sind) sondern einen eigentlichen Lehrvortrag.* Neque frustra a Matthaeo hominum locique (c. V: 1.) mentio fuit addita, illa enim, observante Moro in *Disf. laud.* p. 7-10., haud parum facit ad orationis perspicuitatem promovendam; si enim bene teneamus, hanc concionem e monte fuisse habitam, nihil miri inest, si sententiae illius, *Non potest urbs latere in monte sita*, mentionem iniecerit Iesus, sive montem, in quo sedebat, sive aliam urbem vicinam indicaverit; quae pulcra est Maundrellii observatio in *Itinerario* p. 194. citante Elsnero ad h. l. Putat scil. Vir Cl. Christum, cum in hoc monte verba faceret, coram oculis habuisse oppidum Saphet, olim dictum Bethuliam, in vicino altissimo monte situm, quam fortasse monstraverit, dum haec verba pronuntiatet, quemad-

*modum alias quoque orationem suam illustrare so-
leret, comparatione rerum praesentium, et ob ocu-
los versantium. Matth. VI: 26. Ioh. IV: 10. Hinc
etiam derivari potest, cur liliorum memoraverit,
VI: 28. quia nimirum eo tempore lilia laete flore-
bant.*

*Denique confirmat hanc perspicuitatem effectus,
quem in animis hominum habuit, saluberrimus.
VII: 28, 29. Και εγενετο οτε συνετελεσεν ο Ιησους τους
λογους τουτους, εξεπλησσοντο οι οχλοι επι τη διδαχη
αυτου. ην γαρ διδασκων αυτους, ως εξουσιαν εχων, και
ουχ ως οι γραμματαις. et VIII: 1. Καταβαντι δε αυ-
τω απο του ορους, ηκολουθησαν αυτω οχλοι πολλοι.
Quae verba satis monstrant, quam simplices quam
perspicuae fuerint huius orationis dictiones.*

*Licet enim verba illa εξεπλησσοντο cet., tacitam
potius indicent cogitationem, monente Moro in
Disf. laud. p. 16., quam quidem sermonem ore pro-
latam; non obstat tamen, quo minus statuamus, eos,
simplici et perspicuo Iesu dicendi genere, sibi adeo
de veritate doctrinae eius habuisse persuasos, ut
nuda non tantum admiratio eos ilico abripuerit, ut
fit aliquando, sed et, ut plenissime fuerint convi-
cti quam plurimi, quod eventus, in hac et multis aliis
concionibus, abunde demonstrat. Ceterum confe-
ratur Hefz l. 1. über die Lehrgang des Herrn
mit seinen Schülern, p. 116 seqq.*

§. III.

Suavitas.

Oratio, inquit Quinctilianus *Inst. Orat.* L. VIII., *debet negligenter quoque audientibus esse aperta; ut in animum audientis, sicut sol in oculos, etiamsi in eam non intendatur, incurrat; quare, non solum ut intelligere possit, sed ne omnino possit non intelligere, curandum.* Iam vero, si ex hoc dicto efficere quid liceat, certe nostrae, quam paulo accuratius consideramus, orationi, cum simplicitate et perspicuitate, minime etiam abiudicanda erit suavitas, qua effectum omnino fuit, ut non tantum non placuerit audientibus, sed et sensu quodam iucundo animos audientium ita affecerit, ut lubenter Servatorem verba facientem audierit turba continue subsequens. Cf. H. Blair *Lesf.* I. p. 281 sqq. Scheller, *Praec. stili bene Lat.* II. p. 693 sqq.

Verum sunt etiam aliae, eaeque singulares orationis dotes, quae suavem eam reddant, efficiantque ut non possit non placere. Quae quidem cernuntur, partim in ipso eius argumento, audientibus legentibusve non ingrato, partim in eius elocutione, verborum inprimis delectu, copia, dispositione, et, in admonitionibus, ipsa monendi hortandi, reprehendendi forma, leni suavique.

Et argumentum huius orationis si spectes, quantum quisque statim observet, necesse est, discrimen, legem Mosaicam inter et doctrinam Evangelicam: non enim minis horrendis, vel comminationi-

bus incipit eius oratio, sed bene dictionibus et amicis adhortationibus inchoat. Omniaque quantopere ad unam hominum felicitatem promovendam, eiusque desiderium excitandum, composita. Cf. Herder *Vom Erlöser der menschen, nach unsern drei ersten Evang.* p 88 92. ubi brevi oratione hanc concionem παραφ. αζει. atque ita concludit: *Das war die charta magna dieses neuen Reichs Gottes und sie wird es ewig bleiben; auf andern wegen ist für menschen keine Glukzeligkeit, kein Friede. Von innen heraus muß nicht das Bessere, sondern das rein gute bewirkt werden: das aeußere folgt von selbst In Evangelischen geist mit lust und liebe, wie von kindern muß es bewirkt werden, die ihrem Vä-ter ähnlich werden wollen; nicht mit pharisäischem stotze. Bey unverrückter Thätigkeit muß Nachgeben, Liebe, Geduld, und Demuth die welt überwinden; die sanfte Triebfeder ist Göttlicher Natur, ewig wirksam.*

Quanta, in tradendis Religionis Christianae officiis, hic obtineat suavitatis, mox sentiet, qui legat, αγαπατε τους εχθρους υμων, ευλογειτε τους καταρωμενους υμας, καλως ποιειτε τους μισουντας υμας, και προσευχεσθε υπερ των επηρεαζοντων υμας: quam grata autem, atque dulcis mox subiicitur adhortatio, ut ad illud exsequendum stimulos adderet: οπως γεινησθε υιοι του πατρος υμων του εν τοις ουρανοις, οτι τον ηλιον αυτου ανατελλει επι πονηρους και αγαθους, και βρεχει επι δικαιους και αδικους. C. V: 44, 45.

Ex-

Extant quoque in huius concionis elocutione singularia suavitatis argumenta. Huc pertinet consuetudo ea, qua solet Servator frequenter, cum rem aliquam aperte posset negare, eandem interrogando proponere, et auditorum suorum iudicio submittere, qua in re *sive* male agerent, *sive* reprehensione digni essent, *sive* admonitione quadam esset opus. Exemplum habemus ex cap. V: 46 48. Εαν γαρ αγαπησητε τους αγαπωντας υμας, τινα μισθον εχετε; ουχι και οι τ λωναι το αυτο ποιουσι; και εαν ασπασησθε τους αδελφους υμων μονον, τι περισσον ποιειτε; ουχι και οι τελωναι ουτω ποισιν; ετεσθε ουν seqq. Conf. cap. VI: 23, 25-28, 30, 31. VII: 3, 4, 9-11, 16, 22.

Huc referendus omnino etiam mos est, quo in dictione suavitatem facile quis experietur, si observet, Servatorem nunquam adhortari, virtutem inculcare, aut vitia reprehendere, quin mentionem iniiciat Πατρος, Πατριος υμων, ουρανιου, Πατρος τε εν τοις ουρανοις. Cf. V: 16, 45, 48. VI: 4, 6, 8, 9, 15, 18, 26. VII: 11.

Neque negligendae porro sunt egregie illae comparationes, a rebus naturalibus, iisque hominibus valde gratis, sumtae, quibus utitur Servator optimus, ut hominum rudiorum ingenio sese accommodet. Cf. cap. V: 45. et imprimis cap. VI: 19-34. ubi ita Ven. Hesz p. 121. *Der Ausdruck ist in Einfalt schön; es lässt sich nicht denken, wie grosse viel fassende wahrheit sich ealer una schöner kleiden liesse, als etwa so.* Addatur e c. VII: 16 20. 24 27. Conf. egregia observatio Cl. I. S. F. Ravii in Orat.

de Iesu Christi ingenio et indole perfectissimis, per comparationem cum ingenio et indole Pauli Apostoli illustratis p. 45. ubi Paulum inter et Servatorem, religionis doctores, comparationem instituit. In Paulo, inquit, invenias semper aliquid Iudaicum. Sed Iesus ita docet, ut omnibus populis et seculis facile intelligi possit et placere debeat. Apud Paullum frequens illa de artibus gymnasticis translatio aliquid duri habet. Sed comparationes et similitudines, quibus Iesus utitur, ductae a rebus naturalibus et domesticis, a liliis, passerculis, ab ovibus, tempestatibus, sideribus, quos tandem animos non statim intrent, ac moveant.

Si autem huc referat forte quis naturalem (ut vocavit Morus l. l. p. 4.) illam pulcritudinem, qua omne affectatum, omne adscititium, plane respuant Servator et Matthaeus; ita ut his aliquando, de rebus magis, quam de verbis sollicitis, exciderit forte dictum ad subtiliorem rationem non exactum, (cf. Ernesti Opusc. Phil. Crit. p. 126. citante etiam Stronckio.) me quidem non habebit refragantem. Hinc egregia est Heszii (l. l. p. 125.) observatio: *Der lebendige unterricht eines für die sache mit warmen herzen sich interressirenden giebt es so mit.* Unde aliqua ex parte colligi potest, quid censendum sit de Pottii et Evanfoni sententia, qua ille non bene cohaerentem pronuntiet orationem, hic vero Matthaeo obiiciat stylum admodum rudem; ad quam obiectionem respondentis partes agat Ven. Stronckius p. 231. *Hi enim et ipsi homines fuere humano usi sermone, et ab ipsa natura istud*
ar.

artificium edocti, adeo quidem, ut nullo fere artis beneficio, institutioneque doctiori nulla, iis opus esset.

Denique quanta suavitas et pulcritudo huic oratione inde accesserit, quod varias illas breviores sententias et egregia proverbia inserta legas et reparias, leve est monere, neque exemplorum numero indigebit.

§. IV.

Gravitas.

Ad quartam denique huius sermonis proprietatem, *gravitatem*, accedimus, *qua animi hominum moventur*, interprete Schellero l. l. V. II. p. 623. non abhorrente H. Blairio in *Lesf.* V. I. p. 334 sqq. *Door sterkte versta ik ene zodanige schikking der onderscheidene woorden en leden ener periode, waar door de zin in 't helderste licht geplaatst, en de indruk, welke men wil voortbrengen, ten kragtigsten worden bevorderd, door dat elk woord en ieder lid hun vereischte gewicht bekomen.* Ex quibus igitur facile colligitur, graviter et perspicue dicere, ita coniuncta esse oportere, ut nulla loquendi gravitas sit, nisi adsit simul fidelis eius comes, perspicuitas. Conf. multa ibi laudata exempla. Unde etiam apparebit, verbis licet per se nulla insit gravitas, (vid. Scheller l. l. p. 624.) sed notionibus, ordinem tamen verborum multum quoque conferre, quo notiones verbis subiectae moveant; *non omnes enim* (ut vere dixit Sronckius p. 233.) *de eadem*

re, gravi illa et magna, graviter erunt peroraturi. Possem quidem hic, duce Schellero l. l., laudare fontes, unde oriatur orationis gravitas, quales sunt animus generosus, ingenium praeclarum, doctrinae solidae et gravis lata cognitio, humanorum animorum, et opinionum plenissima cognitio, sexcentaque alia. Possem quidem, duce Stronckio p. 235., ea omnia exempla repetere, quae in tractandis tribus huius orationis dotibus recensui, et ostendere, quantam vim addant orationis gravitati, scilicet causae bonitatem, dicentisque de ea persuasionem certissimam declarantem. Sed longa foret disertatio; sufficiat nobis potius exempla quaedam egregia gravitatem luculenter probantia recensere.

Iam statim, in ipso concionis aditu, se sponte oculis nostris offert frequens illa vocis μακαριοι repetitio; coniuncta cum dictionibus brevioribus maximi momenti, omnibus verae pietati studentibus. Conf. Herder l. l. p. 88, 128, cui cumulationi et gradationi, quanta ad probandam gravitatem vis inest, quisque lector maxime etiam imperitus non sentire non potest, et experiri. *Matth. V: 3.* μακαριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν coll. vs. 4 11. quae proverbium quam acuta sint et eximia, inde patet, quod mox rationes, cur felices praedicentur tales homines, subiiciantur, ita ut brevitatem suam minime fiant obscura. Cf. Doddridge *Huis-uitl. des N. T. ad Matth.* Affinis huic est locus, gravitate sua maxime elegans, in quo vocabula eo ordine collocantur, quo maiorem vim exferere possint; voce nimirum εὐχος pasim finitur periodus. Cf. *Matth. V: 21, 22.* Οὐ φονεύσεις ὅς
δ' αὖ

δ'αν φονευσῇ ενοχος εἶσαι τῇ κρίσει· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκὴ, ενοχος εἶσαι τῇ κρίσει· ὅς δ'αν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ῥακά, ενοχος εἶσαι τῷ συνεδρίῳ· ὅς δ'αν εἴπῃ μωρε, ενοχος εἶσαι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

Neque negligenda animo est gravis sermonis κλιμαξ quae existat, c. V: 25, 26. ἰσθὶ εὐνοῶν τῷ ἀντιδῶκῳ σου ταχύ, ἕως οὗτου εἰ ἐν τῷ ὁδῷ μετ' αὐτῶ· μηποτέ σε παραδῶ ὁ ἀντιδικὸς τῷ κρίτῃ, καὶ ὁ κρίτης σε παραδῶ τῷ ὑπηρέτῃ καὶ εἰς φυλακὴν βληθήσῃ. Ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξελθῇς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἐσχατὸν κοδραντήν. cf. et vs. 44.

Huc pertinere etiam videtur crebrior copulae repetitio, qua scilicet fit, ut maior appareat recitata-
rum rerum copia. Eximius hanc in rem, ut nil supra, locus extat, Cap. VII: 24-27., qui locus claudens hanc orationem, certe non potuit non firmam in animis hominum reliquisse memoriam; collato *Luc. VI: 47-49.* et ad h. l. egregia Cl. Segaar p. 203. observatio.

Augetur inde quoque concionis huius gravitas, quod, ante orationis subiectum, interdum statim a sententiae initio, collocatur id, quod de eo praedicatur, et in quo singularis vis et robur obinet: ex c. *Matth. V: 38.* ἡκουσατέ ὅτι ἐρεβῆ· ὀφθαλμὸν ἀντι ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδὸν τῶ ἀντι ὀδόντος· V. 40. τῷ θελοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνα σου λαβεῖν, ἀφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον. V. 42. τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ τὸν θελοντὰ ἀπο σου δανείσασθαι, μὴ ἀποσραφῇς. Huc etiam referendum putem frequentem articuli ὅς, ἡ, το, usum.

usum. Sufficiat hanc in rem citasse loca e c. VI: 11. τον αρτον ημων τον επιουσιονδος ημιν σημερον. e cap. VII: 13. πλατεια η πυλη, και ευροχωρος η οδος η απαγουσα. vs. 14. c. VI: 26. ο πατηρ ο ουρανιος. alia multa.

Porro in hoc sermone consuetudo etiam ea obtinet, ut finem periodi plerumque claudant vocabula ceteris graviora, quibus argumenti praecipua vis cernatur. Huc referrem, speciminis causa, loca illa, in quibus *Patris*, et *Patris coelestis* in fine fit mentio. Cf *Matth.* V: 16. VI: 1. inprimis vs. 4. επως η σου η ελεημοσυνη εν τω κρυπτω; και ο πατηρ σου ο βλεπων εν τω κρυπτω, αυτος αποδωσει σοι εν τω φανερω. vs. 6. vs. 14. εαν γαρ αφητε τοις ανθρωποις τα παραπτωματα αυτων, αφησει και υμιν ο πατηρ υμων ο ουρανιος.

Huc etiam referre non dubito ante laudatas interrogationes, in fine adiectas, qua fieri potuit, (unico ut exemplo defungar) ut Servator, *qui, ut omnia norat* (observante Moro p. 16.) *ita ad alte repositam in mente hominum indolem penetrare, abditosque silentio sensus promere, et inde dicendi materiam petere potuit*, animos hominum, nec non discipulorum corda introspiciens, cum videret sectatores suos aliquo modo labefactatos, interrogando reprehenderit, simul etiam erexerit, animumque addiderit. *Matth.* VI: 30. ου πολλω μαλλον υμας ολιγοπισοι;

Denique, ne plura referam, nihil maius, nihil gravius, nihil magis συνεχον dici posset, quam dicta est

est illa affirmandi formula: *αμην λεγω υμιν*. Cap. V: 18, 20, 22, 26. Inprimis etiam, si ita periodus definat, ut c. VI: 2. *αμην λεγω υμιν, απεχουσι τον μισθον αυτων*. vs. 5, 16. Atque illa e cap. VII: 4, 6, 18. firmissimae persuasionis obtestatio: *ο πατηρ σου ο βλεπων εν τω κρυπτω αυτος αποδωσει σοι εν τω φανερω*.

Tandem huc referendae omnino sunt sententiae, quam in rem recte Iesu dictioni adscribi potest, quod *Apollonio* suo adscripsit *Philoftratus* L. I. c. 17. p. 22. citante *Elsnero* in *Obs. Sacr. ad Matth. VII: 29*. *Δοξαι βραχειαι και αδαμαντινοι, κυρια τα ονοματα, και προσπεφυκοτα τοις πραγμασι και τα λεγομενα ηχω ειχεν, ωσπερ απο σκεπτρου θεμιτευομενα*.

§. V.

Universa dispositio.

Ex iis, quae de singulis his styli affectionibus observata sunt antea, sponte sequitur, has dotes artissimo coniunctas esse vinculo: praeterea exempla, quae, tum pro una harum, tum pro altera, adduxi, fatis superque probare mihi videntur, ita ut diutius inhaerere non lubeat. Hanc autem, quam unitatem dicere amant Rhetores, qua intelligant eam proprietatem, qua singulae orationis partes communi quodam vinculo ita connexae sint, ut in sententiarum multitudine unum tamen et princeps regnet argumentum: hanc, inquam, dotem etiam in hac oratione observare nobis licet, singula enim proverbia, singula enunciata, cum consilio dicentis
ita

ita sunt iuncta, ut in illa maxima diversitate argumenti tamen unitas eluceat, et sapiens dispositio ad consilium dicentis. Cf. Blair Vol. I. p. 320 sqq. Quae omnia igitur, quantam ad unitatem promovendam vim habeant, nemo est, ni fallor, qui non percipiat facile. Egregia qui hanc in rem observata legere cupiat, adeat inprimis elegantem illam dissertationem gallice conscriptam, *Discours sur le Poëme Epique*, autore Ramfay, (p. xv. in nota.) praemissam egregio libello *Ven. Fenelonii, Les Aventures de Telemaque* ubi ita disferit p. xx. *C'est le recit de ces obstacles qui fait les Episodes; mais tous ces Episodes dependent de l'Action principale, et sont tellement liés avec elle, et si unis entre eux, que le tout ensemble me presente qu'un seul Tableau, composée de plusieurs Figures dans une belle ordonnance, et dans une juste proportion.* Conf. et leges a Blairio praescriptae V. I. p. 320-333. Iam vero huius orationis argumentum princeps fere hoc est: si fiduciam in paternam Dei benignitatem colloces, pioque et sincero semper sis animo, si in animi pietatem morumque sanctitatem ante omnia incumbas, tum demum vere felix beatusque evades; quot quantis etiam aliquando iacteris calamitatibus, non est, cur timeas, animumque despondeas; te enim manet aeterna felicitas. Egregie Herder l. l. p. 88. *Wenn 'er deshalb auch vervolgung erlitte, so sei doch das himmelreich, himmlische seligkeit, sein.* Ne dicam, aptam etiam saepe numero deprehendi orationis cohaerentiam: de qua restant etiam nonnulla cap. III. monenda.

His igitur omnibus sponte intelligitur, hanc orationem

tionem prodere omnino auctorem praeceptorem sapientissimum Servatorem optimum, prodere etiam Apostolum ea fideliter referentem, quae auribus, et vero etiam animo, exceperat.

Desino in verbis, ad universum huius sectionis argumentum aptis, Ravii, V. C. in Orat. laud. *Est saepe in eius dictis aliquid argutum, et paradoxum, quod quidem ad acuenda ingenia auditorum, praesertim in rebus difficilibus et magnis, est compositum. Sed ubi propius inspexeris, divinam spirat sapientiam. Maestas vero eius in docendo tanta fuit, ut non tam erudire, quam pro auctoritate animos auditorum flectere, videretur, et tamen ipsa verba etiam citra auctoritatem mirifice ad persuadendum essent composita.*

C O R O L L A R I U M.

A D

C A P U T P R I M U M.

Absoluta iam fere Typothetarum in capite Primo opera, feliciter incidi in Henrici Guilielmi Halfeld, *Zellerfeldensis, Commentationem de origine quatuor Euangeliorum, et de eorum Canonica auctoritate. In certamine litterario civium Academiae Georgiae Augustae praemio a Rege M. Britanniae Aug. constituto ab ordine Theologorum ornatam. Gott. 1794.*

In cuius Sect. I. Part. I. cum hoc agat, ut diversas Virorum doctorum sententias, de origine trium priorum Euangeliorum, expendat, Evanfoni quoque nostri opinionem singulari capite III. enarrat et ad examen vocat; *de Matthaeo Lucam sequuto. p. 33-39.* In quo cum sint multa accurate observata ad demonstrandum, Evanfoni opinionem, quam falsam esse ostendimus, in tribus Matthaei capitibus a nobis tractatis, falsissimam quoque deprehendi in universum, si Matthaeum et Lucam compares: videor mihi gratiam a lectoribus initurus, si hanc *disertationis* Halfeldinae, nostratibus non valde notae, et, ut fit cum eiusmodi minutis libellis, difficulter comparandae, partem huc transcribam. Unum tantum in antecessum moneo, id, quod de repugnantis Matthaeum inter et Lucam dixit Halfeldus, mihi potius re-

referendum videri ad εὐαγγέλιον species et narrandi diversitates, quibus tamen hoc, quod probandum est contra Evanfonum, egregie probatur. Verum haec profequi et emendare nostri non est instituti. Audiamus Halfeldum.

Nimis longum est singula operose hic persequi. Sufficit conspectum generalem Lucae cum Matthaeo comparati praebuisse, ex quo vanitas huiusce opinionis facile apparebit; nimirum Matthaeum sua non e Luca decerpisse.

Primum itaque Matthaeus ampliores quosdam de rebus ad Iesum pertinentibus narrationes, quae non in Lucae commentario leguntur, adiecit. Huc refert auctor. *Matth.* XIII: 53-58. IX: 27-37. XV: 21. vs. 33 38. XVII: 24-27. XVI: 1: 6-9. vs. 10-35. XIX: 1-12. XX: 1-16. XXI: 17-22. XXII: 1-14. 34-40. XXIII: 2. sq. XXIV: 37-51. XXV. totum. XXVII: 3-10.

Quoque narrationibus iis, quas Matthaeus et Lucas simul referunt, singula quaedam rerum sententiarumque momenta a Matthaeo adduntur. Huc referenda putat *Matth.* IX: 13. XII: 6, 7. (C. X.) 3. 28-30. XVI: 18, 19. 22, 23, 27. XVII: 10. 20, 21. XVIII: 4. XIX: 19, 28. XXI: 5. 12, 14, 15, 42. XXIV: 22-28 et 36. XXVI: 37, 38, 53, 54. XXVII: 24, 25. 46-49. 52, 53.

Lucas multa iterum adiecit loca ampliora, quae a Matthaeo absunt. C. V: 1-11. VIII: 1-3. IX-XVIII. XXII: 24-38. XXIII: 4-17. XXIV: 16-49.

Huc refert etiam auctaria minora, Luc. V: 39. VII: 20-22. 29, 30. VIII: 28, 29, 30, 31, 35, 36. fqq. et varietatem ipsam in referendi modo. IX: 9. 32, 33. 42, 45. 48. V. (XVIII.) 17, 18. XIX. 30.

33, 34, 39, 44. XX: 16. XXI: 5, 11. XXII: 43, 50, 53. XXIII: 2, 27, 28, 33, 38.

Repugnant sibi porro a) in ordine temporis enarrando. Matth. VIII: 5-13. Luc. VII. 1-10. Matth. XI: 2. sq. Luc. VII: 18-35. Matth. XII: 22-24. Luc. XI: 14-16. Matth. XIII: 1. sq. Luc. VII: 4. sq. Matth. XIII: 31. sq. Luc. XIII: 18. Matth. VIII. 19-22. Luc. IX: 57-62. Matth. VIII: 23-27. Luc. VIII: 21-25. Matth. IX: 18. sq. Luc. VIII: 41. sq. Matth. XI: 20-27. Luc. X: 13-22. Matth. XVIII: 1. sq. Luc. IX: 46. sq. Matth. XX: 29. sq. Luc. XVIII: 35. sq.

b). *Repugnant sibi in rebus ipsis enarrandis. Perinere auctori videntur huc Matth. I: 1-17. Luc. III: 23-38. Matth. III: 11. Luc. III: 16. Matth. IV: 1. sqq. et Luc. IV: 1 sqq. Matth. IX: 9. Luc. V: 27. Matth. VII: 5. Luc. VII: 1. Matth. XII: 22. Luc. XI: 14. Matth. VIII: 19 et 22. Luc. IX: 58. (57-60.) Matth. XVIII: 1. sq. Luc. IX: 46. sqq. Matth. XIX: 18. Luc. XVIII: 20. Matth. XX: 29. Luc. XVIII: 35. Matth. XXV: 14. Luc. XIX: 12. Matth. XXV: 15. Luc. (XIX.) 13. Matth. XXI: 2. Luc. XIX: 30. Matth. XXI: 33, 34. Luc. XX: 9, 10, Matth. XXVI: 26. Luc. XXII: (17 sqq. in quo tamen errat auctor., collato vs. 20.) Matth. XXVI: 40. Luc. XXII: 46. Matth. XXVI: 71. Luc. XXII: 58. Matth. XXVI: 59 sq. Luc. XXII: 63-71. Matth. XXVII. 37, 38, 39. seqq. 44. Luc. XXIII. 38, 39. seqq.*

Iam si hae varietates inter se comparantur, et diversae additiones una cum contradictionibus apud animum reputantur, manifestum est, sententiam illam Angli vanam esse. Neque magis firma esse opi-

opinio, quam quis concipere posset, Lucam suae Matthaeo petiisse; quandoquidem non exputari potest causa idonea, cur ille omnia *ακριβως* perscrutatus additiones, quae apud Matthaeum inveniuntur, omittere maluisset.

Ubi autem porro Doct. Halfeld parte II. suam de origine Euangeliorum sententiam exponit, ita statuit cum iis, quos supra excitavimus, viris doctis, iam fuisse ab initio Codices MSS, a diversis diverso modo scriptos, neque omnia ea omnes complexos, quae de Christo doceri aut tradi solebant. Extitisse igitur alios, qui praesertim sententias, alios qui parabolas, alios qui colloquia cum discipulis aliisque habita, alios qui facta miraculave, et quae sunt alia, complexos esse; alios denique nullo discrimine quaedam ex his, quae fando audita et accepta erant, decerpta atque inter se mixta continuisse. Ex his igitur variis codicibus, quos ita extitisse efficiunt ex Lucae prologo, orta esse statuit tam *Euangelia Apocrypha*, quam ea quae postea communem auctoritatem usumque inter Christianos obtinuerunt, a Matthaeo, Marco et Luca, communi quidem, attamen passim ditato et mutato fonte usis, compositum.

Quod cum sigillatim exponere instituat Halfeldus, de Matthaeo, p. 43-45. dicit quidem talia, quae, si per se spectentur, non sine omni probabilitatis specie dici possint, neque etiam contrarii demonstratione refutari: attamen, fundamenta sententiae si consideres penitus, eiusmodi sunt ut iis inaedificare haud possis. *Primum* enim, quo uti-

K

tur

tur ut domonstret, Matthaeum minus e sua rerum notitia scripsisse, quam quidem ex aliarum relationum fonte hausisse, argumentum inde petit, quod occurrant sententiae et dicta in Euangelio eius memorata, quae Apostolum, Iesu consuetudine per aliquot annos usum, vix decere ei videantur. Ex hoc genere autem adfert *daemoniacorum* five denominationem five narrationem: quam probatam fuisse Iesu Apostolo, Servatoris doctrina exculto, et libere ex animo scribenti, minime credit; provocans ad exemplum Iohannis de daemoniacis mentionem non iniicientis. Quae argumentatio quam falsa sit quisque facile perspicit. Qui enim non admodum praeclare de Iesu Apostolis sentiunt, opponent Halfeldo, Matthaeum scripsisse pro ingenii sui mediocritate, quo esset Iohanni Apostolo longe inferior: quale responsum etiam tulit noster in *Neues theologisches Journal* edit. ab H. C. A. Hänlein et C. F. Ammon Vol. IV. pag. 363. Alii vero, prudenter Matthaeum se accommodasse, dicent ad popularium suorum opiniones, non quidem probabiles at saltem non admodum noxias et facile tolerandas: quae plurimorum, hodie, in primis in Germania, est opinio. Nos autem, qua sumus timiditate, non ausimus pronuntiare, hanc de daemoniacis narrationem, qualis est in Matthaeo, referendam esse fabulis, ingenique Iudaici figmentis. Verum in his prosequendis haerere nunc non licet. Legantur, qui hanc historiae Evangelicae partem contra novorum pariter atque antiquiorum interpretum dubitationes vindicarunt, Laur. Meyer, in additam. ad Scheuchzeri *Bybel der Natur*. Vol. XI. pag.

532-551. van Hamelsveld *Bijbel Verdedigd* Vol. II. p. 239 284. seqq. Praefes Cl. in disputatione vernacula de accommodatione, in opp. Societatis Hag. a. 1789. p. 217, 232 248. Ven. W. DE Vos in Disf. de eodem argumento in opp. Societ. Teylerianae Vol. XII. 464-495. *Aanmerkingen over den leertrant van Jesus met betrekking tot de denkwijze en 't spraakgespruk der Jooden.* Amst. 1791. p. 179, 180. alibi. STORR doctrina Christianae pars theoretica p. 160. seq. *Alterum* autem quo utitur Halfeldus argumentum est in coniunctione, ut putat, plurium sententiarum parabolarumque, diverso tempore a Iesu enunciatarum in unam seriem. Quod vero sine gravi causa ita dicitur: dici saltem perperam de oratione Iesu, quam in manibus habemus, contra EVANFONUM et POTTIUM Cap. 3. sumus demonstraturi. At, si vel hoc satis certum sit ac perspicuum, ne tum quidem admodum iuvaret superiorem illam sententiam: potuisset enim MATTHAEUS eas parabolas sententiasque, quas ipse diversis temporibus exceperat ex Iese ore, in unam orationis seriem, eodem modo, coniungere, licet non aliorum antea scriptas de Iesu, relationes legerit.

C A P U T II.

QUO PROBATUR, NULLAM ESSE IN MATTHAEI RELATIONE PUGNAM CUM DOCTRINA VERE CHRISTIANA (*).

Reiecta cap. *primo* Evanfoni opinione, qua statuat, relationis in Matthaei Evangelio exstantis partem probabiliorem e Luca esse sumtam ad ea nunc accedamus Viri Doct. argumenta, quibus ceteram eius partem, variis de causis, reiectam velit. In quibus argumentis principem locum tenet repugnantia, quam obiicit nobis, Matthaei inter relationes, et doctrinam vere Christianam. Hoc igitur argumenti genus cap. hoc *secundo* examinemus.

Scilicet in hac, quam nobis reliquit Matthaeus, Servatoris oratione haud pauca loca sibi deprehendere visus est Evanfonus, quae Iesu doctrinae sint opposita, ex quibus igitur effecit, hanc concionem a Matthaeo nequaquam esse profectam, sed feriori demum aevo, seculo ad minimam secundo, compositam.

Quae autem sint ea, a Matthaeo relata, doctrinae Christianae repugnantia, vel etiam prorsus ob-

(*) Ad hunc modum legatur quoque huius cap. titulus, supra pag. 5.

obfona, diligentius notare neglexit Evanfonus, tot ea efse tamque illuftria arguens, ut referre ea longum fit. Notavit tamen aliqua, in quibus maxime apertam efse idicit eam, quam memoravi, repugnantiam (*) Haec igitur *primum*, fectione *priori*, ad examen vocabimus. *Deinde* autem, fectione *altera*, addemus, ne quae calumniandi anfa relinquatur, defenfionem eorum praeceptorum, quae folus notavit Matthaeus in huius orationis enarratione.

SECTIO PRIOR.

QUA NONNULLA VINDICANTUR LOCA, IN QUIBUS
PUGNAM CUM DOCTRINA VERE CHRISTIANA
DEPREHENDERE SIBI VISUS EST EVANSONUS.

Loca illa, quae figillatim tractavit Evanfonus, ut probaret, in oratione illa Iefu, qualem Matthaeus dedit, efse pugnam cum doctrina vere Christiana, funt haec fequentia. *Matth.* V: 17. Eiusd. c. vs. 23, 24. cap. VI: vs. 16-19. et cap. VII: vs. 6, quae paulo *accuratius* erunt vindicanda.

In

(*) In de daad het zou zoo wel merkwaardig als nuttig wezen, uit deze Leerredenen, en eenige andere deelen van dit boek, een uittrekzel te maaken, van alle de onberaden leerftukken, die alleen in dezen Schrijver voorkomen, maar mijn tegenwoordig oogmerk is alleen, zoodanige plaatzen aan te stippen, welke onmogelijk met beter geftaafde fchriften kunnen overeengebracht worden.
pag. 137.

In universum autem, ad omnia illa loca, bene observandum est hoc, quod neglectum est Evanfon o, nimirum Servatorem hanc orationem, in Iudaeorum concione esse elocutum, unde non aliter fieri potuerit, quin verba, figuras, loquendi formulas, proverbia, ad eorum intelligentiam mores ritusque accommodata, adhibuerit. Hinc tot sententias, ex vita communi sumtas, tot figuratas ad Religionem Iud. accommodatas dicendi formulas, et quae sunt plura huiusmodi, in hac concione invenimus, in quibus sapientiam, benignitatem prudentiam et *φιλανθρωπιαν* Iesu Optimi Maximi veneramur et collaudamus: ita ut omnia illa tam longe absint, ut doctrinae Iesu noceant, vel etiam auctoritati huius, a Matthaeo traditae relationis, vel quidquam detrahant, ut potius haec invictum, pro authentia, pro veritate fideque huius vere eximiae orationis, esse documentum, nobis saltem videantur. Sed, age, singula videamus loca.

§. I.

Matth. V: 17.

Μη νομισητε, οτι ηλθον καταλυσαι τον νομον, η τας προφητας· οκ ηλθον καταλυσαι, αλλα πληρωσαι.

Hic locus, cui tantam repugnantiam tribuit Evanfonus, ut illum non tantum V. T. Prophetarum, sed vel ipsius Iesu, Lucae, Paulli-
que doctrinae, ut et universo Evangelicae Reli-
gio-

gionis consilio, adversantem declaret (*) paulo diligentius a nobis erit examinandus. Ut autem ordine iusto fiat haec refutatio, *primo* loco verum huius loci sensum ex contextu constituemus, *deinde* locorum ex V. et N. T. in quibus repugnantiam cum doctrina Servatoris detexisse sibi visus est Angelus, examen instituemus, *denique* huic loco nihil inesse, quod Lucas et Apostoli non docuerint, demonstrare conabimur. Si enim sensum huius loci primo constituerimus cetera paucis poterunt absolvi.

I. Ut igitur primum huius loci sensum rite definiamus, ante omnia necesse est videre, quid verba ipsa indicent, tum etiam quid consilio Servatoris, quidve orationis contextui optime conveniat.

Verbum καταλύνειν notat *dissolvere, abrogare, irritum reddere, auctoritate sua privare*. Καταλύνειν νόμον est igitur *abrogare, destruere legem*, ut Latini dicunt. Conf. Schleusn. in v. nec non *dissolvere* unde et, apud Ciceronem, de *legum dissolutione* legimus. Vid. Doederlein. *Inst. Th. Chr.* V. II. edit. noviss. p. 405. §. 266. Eadem etiam apud Graecos obtinet notio, unde et, dictionem bene Graecam esse, contra Lud. Capellum exemplis defendere conatur Elsnerus adh. I. Cf. Palaiet, L. Bos, Raphael. Kypke
ad

(*) p. 132 coll. 136. Een voorstel, het welk volstrekt de Propheten van het Oude Testament, Lucas, Paulus, en het geheele oogmerk en bedoeling van het Euangelie Verbond tegenspreekt.

ad h. l. Biel et Schleusner in καταλύνειν. Neque sensu differt simplex λύνειν vs. 19., quod adhibuit Philo, ubi de legibus Moſis dicit, αἱ δὲ μήτε λιμός η̄ λοιμός, η̄ πόλεμος — ἐλύσε. Vid. Kypke ad h. l. atque ita paſſim in N. T. invenitur noſtrum καταλύνειν ut Act. V: 38, 39 καταλύνειν ἔργον et Gal. II: 18. ubi, poſtquam Petrum in eo reprehenderat Paulus, quod ſe nimis accommodaſſet Iudaeorum opinionibus, cum religio Chriſtiana diſcrimen illud ἀκροβυſίαν inter et περιτομὴν diſſolverat, addit: εἰ γὰρ αἱ (i. e. omnes caerimonias Religioni Moſaicae adiunctas) κατέλυσα ταῦτα πάλιν οἰκοδομῶ. Si iterum defendam et commendem ea, quae abolenda eſſe iudicavi, παραβατὴν ἐμαυτὸν συνίστημι; ubi Paulus nihil aliud voluit, quam hoc: ſi ruruſus Iudaeus ſiam, et caerimonias illas obſervem, tunc aedificiam, quod antea deſtruxi, ruruſus οἰκοδομῶ. Oppoſitum eſt huic vocabulo ἰſαναι Rom. III: 31. νόμον οὐ καταργούμεν, ἀλλὰ ἰſώμεν. — Solvere et diſſolvere eſt itaque, irritum facere, oppoſite ad, facere et docere. Vid. Bengelii Gnom. in N. T. p. 40. Iam vero hoc verbum opponitur τῷ πληροῦν, quod proprie eſt implere, hic autem, cum de lege fermo eſt, indicabit, accuratius docere, rectius interpretando confirmare, eiꝛque auctoritatem tueri, quod fit ſancitis novis decretis, et veteribus melius explicatis, atque convenit cum מלא. Conf. Buxtoſii Lexic. Talmud. p. 451. Vitringa Obſ. Sacr. p. 207. Schoettgenius Horae Hebr. et Talm. V. I. p. 270. unde et ex eo noſtrum explicuit I. A. Bolten der Bericht des Matthäus von Jeſu den Meſſia. Altona 1792. p. 79. qui πληρωσαι, vertit erklä-

erklären, eigentlich durch eine gemare (גמר πληρῶσαι) zu ergänzen oder zu erläutern. Contulit etiam recte Schleufnerus מלא quod LXX per nostrum πληρῶσαι sunt interpretati: 1 *Regum* I: 14. ubi Propheta Nathan pronuntiat, se Reginae Batsebae verbis vim addere atque urgere velle, καὶ πληρῶσαι τὰς λόγους σου. Conf. Michaëlis in *Inl.* I. p. 249. de h. voce. Nec valde etiam differt כלה perficere, consummare; 2 *Paral.* XXXVI: 22. XXIV: 10. quod LXX itidem per πληρῶσαι verterunt coll. *Matth.* XXIII: 32. Sed de his non est necesse, plura addere, cum et in eo facile consentientem habemus Evanfonum. De eo autem maxime quaeritur, quid intelligendum sit per νόμον et προφητάς; vario enim sensu in LXX et N. T. occurrit, (Conf. Biel et Schleufn. in ν.) Frequens autem in sacris est significatio, qua νόμος indicet *Pentateuchum Mosis*, sive totum σύστημα religionis quod Moses iussu divino civibus suis tradidit, totam doctrinam Mosaicam, tum, quae de ritibus sacris praescribit, tum, quae de officiis exponit, tum, leges civiles et forenses, tum, denique, quamcumque doctrinae Mosaicae partem, quod ex cuiusque loci indole et contexta oratione, est diiudicandum, observante Schleufnero in ν. Per προφητάς vero reliqui V. T. scriptores, sine discrimine, omnes vulgo intelliguntur, si haec duo coniungantur; coniunctio enim disiunctiva aut hic, observante Glasfio (p. 524), vim distinguendi et coniungendi habet; non separatur lex a Prophetis; sed, cum distinctae quidem, attamen homogeneae S. Sc. partes sint, coniunguntur.

Iam vero, cum tot et tam diversae vocum sint significationes, ex contextu orationis est videndum, quid optime loci sensui conveniat, quae egregia est observatio Cl. Mori in *Disfert. de Discrim. sensus et significat.* p. 79. coll. p. 82. ubi ita: Cum verba quoque vitae communis, pro arbitrio scriptoris tantum uno aliquo in loco, habeant vim et significationem, auctam variis accessionibus, quas nec usu loquendi, nec aliis in locis constanter adiunctas habent; sive, cum in quibusdam locis verba quaedam accipiant ampliorem significationem, quam quae vulgo est per loquendi usum; ideoque necesse sit, interpretis acumine et diligentia haec de definire, ex oppositis, e consilio orationis, ex omni verborum contextu, ex historia: res est multo difficilior, nec mirari debemus, si in his constituendis homines in diversas sententias discedant.

Ad hanc normam itaque si interpretemur, per νομον η προφητας, nil aliud intelligimus, nisi doctrinam divinam de officiis humanis exponentem per Moysen et Prophetas traditam. Conf. *Luc. XVI: 29. Matth. VII: 12.* De his autem cum asserit Servator, ουκ ηλθον καταλυσαι, αλλα πληρωσαι, indicabit, se exacte eam aliis velle tradere, rectius interpretando confirmare, atque secundum illam doctrinam vitam instituere. Neque aliter explicuerunt omnes, quotquot legere contigit Interpretes; Conf. praeter iam laudatos auctores, imprimis V. C. H. Venema, *De ware Christel. Religie onderzocht en nagespoord uit Matth. V.* Vol. I. p. 445 sqq. Wolfii *Curae* adh. l. Doederlein *Inst. Th. Chr.* §. 266. Hesz in *Lebengesch. Iesu*, L. II. c. 2. p. 217. Cl. Praefes in *Disfert. de Accom-*
mo-

modat. inserta *Opp. Societ. Hag.* a. 1789. p. 200. Ernesti *Neueste Bibl.* V. I. p. 174. Ierusalem, *Leerred.* II. p. 67-69. Bergen, *edit. Nov.* p. 200. B. Broes, *Aanm. over 't Euang. van Matthaeus,* 2de *Proeve,* p. 18. Hamelsveld. Neque inauditam, ab Evanfono solo motam, esse obiectio- nem patet ex eo, quod non tantum Iudaei, (conf. praeter I. Wolfium, Spanhemii *Dub. Euang.* P. III. p. 548 sqq.) sed et Tolandus, Anglus, iam eandem moverint. Conf. Elsnerus ad h. l. unde etiam antiquiores aequae ac recentiores N. T. Inter- pretes hunc locum vindicarunt. Quin imo de legis moralis πληρωσει hic sermonem institui iam suo tem- pore vidit Irenaeus in *Libr. contra Haereses* L. IV. c. XII. XIII. *edit. Masfueti.* p. 241 243. Qui autem hunc locum contra Iudaeorum dubitationes vindicatum legere cupiat, adeat Ill. Grotium, qui, more suo, i. e. egregie, ostendit, optime con- sentire Apostolos et secum, et inter se, et cum Christo. Quid plura? contextum enim si inspiciamus, facile cuique est videre, cum consilio Iesu, atque nexu orationis haec optime consentire. Ser- vator enim in hac oratione, observante Cl. Moro, (*Disf. I.* p. 81.), disputat adversus Iudaeos doctores, qui doctrinam divinitus acceptam, non modo vivendo violabant, sed et interpretandi calumniis perverte- bant, atque eorum simulatam virtutem (δικαιοσύνην) reprehendit, quae verissima est observatio Ven. Hesz in *Leben Jesu*, L. II. c. II. initio in nota, quae toti orationi lucem affundit egregiam; ubi ita: *In einer jeden von diesen Seligpreisungen scheint Jesus eins von den vorurtheilen der Juden betreffend die zeiten des Messias zu widerlegen.* Pharisei
sci.

scilicet externas caeremonias ritusque, magna fedulitate observare studebant, ὅπως φανώσιν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. (c.VI:2,5.) cum internam animi virtutem, sinceram pietatem, illam veram animi nobilitatem, prorsus negligerent et vili penderent; iam vero hanc cordis puritatem atque integritatem a vs. 3 15. Servator discipulis suis inculcat, additque vs. 16. οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς, virtus vestra, tanquam futuri generis humani doctores, ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἰδῶσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, (scil. vita, doctrina, exemplo,) καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Iam sequitur vs.17. μὴ νομίσῃτε κ.τ.λ. luce igitur clarius apparet non de ritibus externis, sed de legibus moralibus hic intelligi debere, quae semper apud Christianos aeque ac Iudaeos legis vim et auctoritatem retinere necessario debeant; quam explicacionem ipse addit vs.18-20. ἕως ἀν πάντα γενῆται. coll. *Luc. XVI: 17.* et specimina quaedam harum legum moralium adiicit, inde a vs. 21. quibus hoc comma illustratur lucemque haud contemnendam accipit, et ostendunt nobis quomodo haec sint intelligenda. *Iesus igitur,* (inquit egregie Doederlein l. l.) *non voluit se exsolvere legibus patriis, sed inviolata fide iis servandis incubuit. Porro consilium orationis, in qua non vitae rationem commendat, quod exemplo potius quam testimonio proprie fieri debuit. Sed novi doctoris provinciam exponit, omnemque suspicionem licentiae morum a doctrina sua removeret. Itaque Moysis leges, factis iniquis adversas (morales) non modo confirmat, (οὐ καταλύει) et valida esse iubet, sed etiam ad animi sensus motusque revocat. Est igitur πληρῶσις νόμου per Christum*
ma-

maxime in interpretatione legis, in detegendis opinionibus, falsis pravisque, in amplificatis disciplinae verae limitibus, denique in commendatione motuum rectorum, fonteque verae virtutis aperto. Nec dissentit Morus p. 82. aliique antea laudati.

II. Haec itaque, ni fallor, sufficient, ad verum huius loci sensum, contra Evansoni dubia, constitutum atque vindicandum; ita ut breviores esse possimus in refutandis ceteris eius obiectionibus, quarum prima est quam ex loco *Deut. XVIII: 15* seqq. defumfit. De diversa huius *Deut.* loci interpretatione disferere non fert praesens institutum. Conf. Michaëlis, Dathe, Hamelsveld, Van Vloten, Klinkenberg, in primis et E. L. Vriemoet ad *Dicta Class.* Vol. II. p. 168-171. Venema *Hist. Eccl.* Vol. I. p. 237 sqq. et Srinstra, *Oude Voor-spell.* V. I. p. 122 sqq. qui Mesiam intelligi volunt. Neque dissentit etiam ipse Evansonus (a), qui per hunc Prophetam Servatorem intelligit, sed in eo dissentit, quod locus Matthaei I. huic Mo-sis doctrinae oppositus ipse videatur. Quomodo autem, me vix perspicere ingenue fateor. Moses quidem iussu divino hoc loco promittit, Iehovam aliquando Prophetam sui similem excitaturum ex fra-

tri-

(a) Ten tijde, toen Moses voor de Joden het Oude Testament der Wet bediende, gaf hij hun te kennen, dat 't zelve alleen zou duuren tot de komst van dien Pro-pheet van een Nieuw Verbond, dien de Heer, hun God, onder hen zou verwekken uit het midden hunner broede-ren, gelijk hem zelve. Dien moet gij gehoor geven. p. 132.

tribus eorum qui Novi meliorisque Foederis stator esset atque vindex et doctor divina auctoritate munitus, cuius praeceptis obedire teneretur Israëlitaë, et quisquis (vs. 19.) non auscultaverit verbis eius, quae locuturus sit Dei nomine, ab eo vindictam poenasque Deum exacturum. Verum ex iis non sequitur, Mosis locum repugnare nostro quem vindicamus; quin imo, si comparisonem inter utrumque locum instituamus, facile mirificam consensionem detegamus, necesse est.

In hoc *Deut.* capite praescribitur Israëlitis, quomodo vita esset instituenda, si felices terrae Cananaeae possesores evadere sperarent; scil. vs. 13. animo sincero (מִמֶּתְּ טַהוֹרִים, αἰδοῦντες, *sine fuco fraudeque*, Glasfius *Phil. Sacr.* p. 188.) coram Deo esse iubeantur, neque gentibus illis, quas expellerent, (vs. 14. Glasfius p. 243.) similes fieri oportebat, quae praestigiatoribus et haruspicibus obtemperarent. Servator etiam suos sectatores et futuros regni focios declarat, non nisi eos, qui καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, et *sitientes sint verae pietatis atque virtutis*. Israëlitaë, cum Dei φῶς ἀπρόσιτον ἐνοικούντες, (1 *Tim.* VI: 16. coll. *Exod.* XX: 18, 19.) maiestatem oculis adspicere non valerent, expetierant a Iehova legatos divinos, qui Dei loco eos de voluntate divina certiores redderent; concessit iis Numen Mosen, et post eum Prophetas, eximie autem aliquando vota expleturum promittit Prophetam, Mosi similem, qui legum divinarum notitia plenissima gauderet, qui Dei voluntatem adeo perfecte explicaret, illustraretque, ut is, qui

qui eius praeceptis non obsequeretur, ipso Numini supremo resistere censendus sit. Iam vero hanc legem divinam in monte Horeb latam, *Exod. XX.* collatis quae *Matth. cap. V.* legimus, egregie illustravit, consummavit, *πεπληρώσεν* et *ἐπέτεινεν* Servator. Tantum igitur abest, ut hic locus *Matthaeo* repugnet, ut potius alter alterum confirmet. Confirmavit enim in hac oratione *Mosis oracula in-nuentia futurum populi ducem, Numini familia-rem, gente Iudaeum, divinis colloquiis institutum, qui legibus ferendis praestaret, qui novam οἰκονομίαν institueret, cui morem non gerere piaculum sit, denique Servatorem populi, cuius sub auspiciis ad felicitatem et beatas sedes deduceretur*: ut egregia est observatio Cl. Doederlein, *Inst. Th. Chr. §. 228. p. 227. §. 305. p. 556.* Hesz *Geschichte Moses*, Vol. II. L. VII. c. IV. p. 256, 257. Utraque igitur Religionis forma in eo consentit, quod internam animi pietatem inculcet, atque vera felicitate frui iis liceat, hanc qui legem observent.

Neque maior vis inest alteri ex *Ieremiae* vaticiniis loco, c. XXXI: 31 seqq. ubi de novo foedere, five potius de novis iisque melioribus promissionibus populo datis, sermo est, quae tempore N. T. erecti implerentur, quo vetus illud cum Patribus sancitum foedus, aboleretur, foedus illud, quod cum Israëlitis pepigerat, cum eos, potenti manu et signis *δυναμεις* infinitae, ex Aegypto educeret, eosque a reliquis gentibus in rempublicam separatam constitueret, atque omnibus illis externis ritibus et institutis observata difficilibus, eorum autem conditioni accommodatis, adstringeret. Iam vero hisce
omni-

omnibus finem impositurus erat, Mesias: de huius enim temporibus vaticinari Prophetam, non autem de Esrae tempore, ut Grotius, cum Ven. H. Venema in *Ierem.* Vol. II. p. 767 seqq. Vriemoet in *Dict. Clas.* Vol. II. p. 276. Hamelsveldio, Van Vloten et I. Stinstra, *Oude Voorspell.* Vol. III. p. 127. omnino statuendum videtur, nec in eo dissentit Evanfonus, confirmat etiam N. T. doctrina *Hebr.* VIII: 10. ubi hic locus *Ieremiae* citatur. Mesiae itaque adventu Deus rituum externo cultui atque pompae finem faceret, atque leges suas εἰς διανοίαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας ὑμῶν, non autem ut antea in aeneis tabulis, inscriberet, ita ut menti eorum alte inhaerent, semper eorum memores essent, atque in animo eas quasi insculptas haberent, καὶ εἶσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι εἰς λαόν; ea sub lege et conditione Deus esset Deus ipsis propitius, si legem moralem illam immutabilem ita semper praesentem sisterent, ut ad hanc normam vitam suam instituerent: neque amplius alter alterum solum docebit, (i. e. Israëlita Israëlitam,) et dicet, *cognoscite Iovam*, sed (יְוָה vid. *Glasf.* p. 420.) quotquot erunt, cognoscent me; i. e. discrimen illud Iudaeos inter et gentiles nullum erit, omnes gentes vera salutis cognitione imbuendae sunt; illa autem cognitio in eo consistet, (יְוָה) condonabo iniquitatem eorum, et peccati ipsorum non recordabor amplius.

Iam vero, haec si cum hoc Matthaei capite, et hoc etiam loco comparemus, nemo non videt quanta regnet amica convenientia; illos enim regni sui cives atque novae religionis participes declarat

Ser.

Servator, qui animo sunt submisso, qui integri scelerisque puri, et verae pietatis sunt studiosi vs. 3, 8, 6. atque hos felices praedicat, qui ad id omnes animi nervos intendunt; neque alius generis sunt καλὰ ἔργα quae vs. 16. memorantur, connectuntur enim praecedentibus, οὕτως etc. neque alia etiam ad gloriam Patris coelestis, ἐν τῷ κρυπτῷ βλέποντος tendebant, aut per alia opera eum sancte colere poterant. Hisce nunc subiicit vs. 17. *Ne existimes me venisse* etc. Facile scilicet Iudaeis Iesum audientibus cogitatio subire poterat: hic est qui universam nostram religionem ad nihilum redigere tentat. Non ita, inquit Servator, sed eo consilio veni, ut firma rataque magis per meam doctrinam evaderet Mosis et Prophetarum auctoritas, qui enim vel minimum legis praeceptum neglexerit, vique sua privaverit vs. 19., non pro vero sectatore eum agnosco; contra vero, qui illam legem animo suo insculpat, et quantum, per animi pravitatem ingenique imbecillitatem, liceat, vita sua et factis exprimat, ille mihi gratus erit discipulus, et Dei filius habebitur. Vid. c. V: 22-24, 28-30, 37, 45. VI: 14. VII: 16 seqq. alia. Ex his itaque, nisi me omnia fallunt, patet, hoc Ieremiae vaticinium non repugnare nostro loco, sed potius illustrare, atque huic loco vim et robur accedere.

Ita igitur, si loci sensum constituamus, Iesu dictum oppositum erit Iudaeorum ea aetate viventium opinioni, qua temere Mesiam expectabant, pompa et festivitate Regis illustris apparituum; de qua opinione vid. I. I. Hesz, *über die Lehren, Thaten und Schikz. unzers Herrn*, V Abschnitt. Huic igitur opinionum vanitati

occurrit Iesus, negans, *vel regnum Messiae redigi posse ad formam Reipublicae humanae, vel exspectari ulterius, postquam iam inter ipsos Iudaeos initia habuit, satis quidem tenuia;* ut verbis utar Doederleinii *Anonymi Guelpherb.* calumnias (*vom zweck Jesu*, p. 106.) refutantis. Et revera hoc egisse Iesum, ut Iudaeos revocaret ab inani pompae terrestris opinione, non tantum ceteri Evangelistae docuerunt, sed et ipse Matthaeus. Conf. modo IV: 17. XI: 4, 12. X: 16. Inprimis autem universa haec oratio, quid aliud est, quam regni terrestris refutatio? Ipsum iam orationis initium vs. 3. veros cives regni esse declarat eos, qui sint humiles, mites, animo integri, pacifici, et persecutionibus expositi; cetera ne commemorem. Verum, si quis enim liberales, vera sit et huic nostrae praeferenda Evanfoni expositio, hoc sensu *intus in vobis est, in animis vestris est*, quemadmodum etiam ita locum explicant Schleusner voc. *εἰς*, et e nostratibus Ven. van Vloten, vel saltem ei equiparanda, quomodo statuunt Morus et Rosenmuller ad h. l., vel sic tamen nulla erit Matthaei cum Iesu dictis pugna. Hoc enim, regni coelestis salutarem vim aut civium eius indolem, non esse quaerendam in externo quodam instituto et ritibus, sed in animis hominum, ad veram fidem pietatemque formatis, hoc, inquam, ne hilum quidem differt ab ipsissima illa, quam in manibus habemus, Iesu doctrina a Matthaeo exposita, et non nisi *sinceros animo* felices praedicante. Quid? quod non alia sit Moysis et Prophetarum doctrina, quam confirmare instituat Servator. Cf. mo-

modo c. V: 8. coll. *Pf.* LXXIII: 1. Sed in re dilucida turpe est haerere.

Porro etiam opponit Evanfonus testimonium Iesu, quod Lucas c. XVI: 16. memorat: ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου; ἐπο τοῦτῃ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ εὐαγγελίζεται. (*) Quicquid enim per νομον et προφῆτας intelligamus, five, cum Schleusnero in voce. p. 193., *libros Mosis, et ceteros V.T.* five cum Evanfono, Religionis veteris οικονομίαν, a Mose et Prophetis traditam, nulla tamen est pugna cum loco *Matth.* V: 17.; sed potius amice conspirant, et alter alterum illustrat. Nimirum locutio illa abrupta ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου, ex parallelo Matthaei loco, c. XI: 13., est illustrandus, ubi additum est προεφητεύσαν, unde et in Codice *Cantabrig.* aliisque lectio inserta est ἐπροφητεύσαν a librariis. Si itaque prius asumas, sensus huc redibit: *libri Mosis et oracula prophetarum praedixerunt haec Religionis Christianae fata, cum autem Iohannes advenit, et tempora Messiae iam adsunt, haec vaticinia eventum sortita sunt*, unde etiam addit; ἀπο τοῦτῃ, *ab hoc inde tempore ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ εὐαγγελίζεται.* Si posterius, intelligendum est de mutata Religionis forma, quam antea obscure significaverant Moses et Prophetae; Iohannes Baptista digito quasi monstrabat, ita ut omnes, qui ipsius doctrinae

(*) *Hij verzekert ook, (namelijk Jhesus) dat de Wet van Moses eindigde met Johannes den Dooper; en dat het Nieuw Verbond van het Godsrijk na den tijd van zijne gevangenis aan de geheele wereld gepredikt is. p. 133.*

nae fidem praestarent regni Mesiani statim evadere possent participes; Iesus autem, cum huius regni erat conditor, declarare poterat felices humiles, *ὅτι αὐτῶν ἐστὶ ἡ βασιλεία τῶν ὁράων* *sunt enim regni mei cives*. Quocunque sensu locum hunc accipias, confirmat dicti apud Matth. auctoritatem, has enim vaticinationes de meliori Religionis forma οὐ κατέλυσε, vi sua privavit, ἀλλ' ἐπληρώσεν, robur ac vim addidit, atque auctoritatem conciliavit. Attamen, cum de mutata religionis forma locus Matthaei non possit explicari, ut vidimus, nulla vis est obiectioni ab Evanfono motae, neque diutius his immorari licet.

Male cum nostrum locum interpretatus fuit Evanfonus, nihil miri inest, quod etiam Servatoris, de urbis Hierosolymae excidio repentino, vaticinium *Luc. XXI: 24.* ei opposuerit (*). Scilicet, in hoc Lucae loco legimus descriptionem, vividis depictam coloribus, de Hierosolymorum excidio καὶ Ἱερουσαλὴμ εἶναι περικυβερμένη ὑπὸ ἐθνῶν, quae verba, de *duro* Romanorum aliorumque postea *im-perio*, mihi cum *Moro* videntur intelligenda, non vero cum *Bolten* de gentilium *habitatione*. Quid-

(*) Tot bevestiging van deze verzekering, kondigde hij de spoedig aanstaande verwoesting van dien tempel aan, wiens aanwezen volstrekt noodzaaklijk was, voor de kerkplegtige waarneming van Moses wet; en zonder eenige aanwijzing, dat dezelve ooit herbouwd zal worden, voegt hij 'er bij, dat Jerusaleem zelve van de Heidenen zal ver-treden worden, terwijl het Nieuw Verbond van zijn Euan-gelie daadlijk onder de volken der aarde bevestigd is. P. 133. seqq.

Quidquid autem sit, nullam saltem esse repugnantiam cum nostro Matthaei loco, vix demonstratione indiget; Servator enim non externas cultus div. caerimonias perdurare voluit, sed veram illam religionem, quae omnium est temporum, omniumque hominum: neque in tota illa oratione, quam Matth. notavit, invenias vel unicum praeceptum, quod non quocunque alio loco, aequè ac Hierosolymis praestari possit.

Porro Stephanus *Act.* VII: 48. et Paulus c. XVII: 24. in orationibus, quam ille quidem coram Iudaeis cultui externo addictis, hic vero coram Epicureo-cum et Stoicorum secta aliisque Atheniensibus *θεοσιδαίμονες* habuerunt, hoc egerunt, ut demonstrarent, numen supremum in templis manufactis non habitare, praeunte *Iesaja* c. LXVI: 1. Ex his locis autem ratiocinatur Evanfonus (*) contra Matth. l. c., quia per legem et pro-

(*) *Dat dit ook de leere was van Jesus leerlingen, — is blijkbaar uit de geschiedenis van den dood van Stephanus; want, alhoewel hij valsch beschuldigd wordt, dat hij den Tempel en de Wet van Moies gelasterd hadt, vinden wij echter, dat de schijnbare grond van deze beschuldiging ruste op deze zijne woorden, dat Jesus van Nazareth hun Tempel zou verwoesten; en in zijn antwoord, is hij zoo ver af, van deeze leere te lochenen, of te herroepen, dat zijne geheele redenvoering voor den Joodschen Raad berekend is, om derzelve waarheid te bewijzen. — — Paulus van desgelijken, — heeft — in zijne redenvoering te Atheene, dezelfde leere van Iesaja aangedrongen, dat het gebruik van Tempelen en de dienst van God, met uiterlijke plegtigheden en ceremonien, onder de Euangelie bedeeeling was afgeschaft.*
P. 134—136.

prophetas intelligit ceremonias ritusque externos Iudaicae Religioni proprios; attamen cum nihil magis alienum sit a mente Servatoris, sponte sua apparét, haec plane ἀπρόσδιοννα esse adhibita.

Quod enim Stephanus et Paullus negant, Deum loco quodam sacro melius coli, temploque ipsum indigere, id in hac oratione nullo loco affirmat Matthaeus. Quomode autem potuisset affirmare, cum ipse narret Iesu praedictionem de templo Hieros. diruendo, c. XXIV: 2. Quod autem saepius iam diximus, locus hic Matth., quemadmodum universa oratio, cultum illum Deo gratum inculcat, qui, ex Mosis et Prophetarum institutione, fit, animi morumque probitate. Quum autem vel ipse Stephanus, ex Mosis et Prophetarum scriptis, hoc demonstrare fatagat, posse Deum sine templorum usu recte coli, quomodo vitio verti potest Matthaeo, cum dicat, Christum Mosis et Prophetarum institutionem comprobasse? Quomodo tandem hinc quidquam effiei, quod cultui div. in templis et cum externis caerimoniis praestando, faveat?

Provocat denique (*) ad locum Paulli in
Epi-

(*) *In het III. Hoofdst. van zijnen Brief aan de Galaten — verklaart hij uitdrukkelijk, dat het Verbond der Wet van Moses alleen bij het verbond met Abraham was bijgevoegd, tot dat het zaad zou komen, waar aan de belofte gedaan was; dat, dienvolgens, de Wet alleenlijk een tuchtmeester was voor de Joodsche Natie, om hen tot eene manlijke volkomenheid op te voeden in den Godsdienst van Jesus Christus; en dat zij, nu het Christen geloof gekomen is, niet langer onder den Tuchtmeester zijn. p. 135, 136.*

Epistola ad *Galatas* c. III. quo hoc agit Apostolus, ut praestantiam Religionis Christianae prae Iudaica ostendat, unde totidem verbis declarat, promissa illa omnia Abrahamo facta, legem Moisaicam populo Iudaico datam, nihil fuisse nisi παιδαγωγον i. e. *rigidum morum doctorem*, qui illos ad virilem aetatem perduceret, quaeque tamdiu durarent, donec Christus advenerit, eos nunc igitur, Christianae Religioni cum fidem dedissent, non amplius esse ὑπο παιδαγωγον vs. 25. 26. Consilium enim Paulo in scribenda hac Epistola hoc fuit, ut in seductores illos animadverteret, qui Christianam Galatarum societatem ex Iudaeis et gentibus, legi iterum Leviticae vellent adstringere. Conf. Ven. Koppe ad Cap. V: 2. Hinc illa, legem ceremonialem ἐργα τῶ νόμου (vid. Schleusn. in v. νόμος.) inter et doctrinam Christianam comparatio, hinc toties de ζυγῶ δουλείας, de circumcissione aliisque ritibus fit mentio, in quo totum Epistolae argumentum versatur, ut hic Epistolae titulus inscribi possit, *cavendum esse Galatis, ne se circumcissionis ritu initiari paterentur*: observante Ill. Michaelis in *Introd.* V. II. p. 437-446. §. 159, 160. coll. ex capit. h. Epist. V. vs. 2. Χρῖστος, εἰν περιτεμνησε ὑμᾶς, οὐδεν ἐφειλησεί· *nihil tunc amplius a Christo utilitalis et commodi iis esse expectandum.* Vid. Schleusn. in ἀφελω. Atque hoc etiam bene vidit Evansonus. Iam vero cum neque de lege morali in Pauli loco iniiciatur mentio, quam in fine Epistolae totidem verbis iniungit, neque in nostro Matthaei loco de cultu caeremoniali agitur, argumentum inde contra nostrum locum peti non posse quisque facile

fentiet, atque hisce diutius inhaerere, ut vehementer taedeat lectores, vereor. Sufficiat igitur paucis demonstrasse.

III, Haec quae disputata sunt sufficerent, ni fallor, ad loci huius veram mentem contra παρερμηνειαν Evanfoni constituendam: cum autem in his verbis tantam tribuat repugnantiam cum V. et N. T. doctrina (*), pauca adiicere lubet. Hanc autem in rem uno tantum alteroque loco defungar. Legis scilicet notio in V. et N. T. libris admodum est ampla, saepius autem de lege morali adhiberi vel ex uno Ieremiae loco c. XXXI: 31. antea tractato apparet. Sed conferamus nunc Matth. locum saepius laud. cum Lucae loco c. XVI: 18. et vix quidquam clarius apparebit, quam hoc, nostro loco νομον de lege morali explicari debere. Postquam enim vs. 17. Iesus declaraverat; ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου κ. τ. λ. addit vs. 18. Ευκοπώτερον δὲ ἐστὶ τὸν ὅρανόν καὶ τὴν παρελθεῖν ἢ τὸ νομομὴν κεραιὴν πεσεῖν. Iam vero hanc h. l. vocis νομου esse significationem, qua denotet *legem moralem*, i. e. *summam doctrinae* Mosis *de officiis*, consentiet facile Evanfonus, iubente etiam contextu coll.

VS.

(*) *Eene zoo groote strijdigheid (ita concludit p. 136.) met de eenparige leer der best gestaafde Schriften, beide van het Oude en Nieuwe Testament, kan nooit, billijk of redelijk, toegeschreven worden aan enen Apostel van Jesus Christus; maar moet het opstel zijn van enen veel later Schrijver, die zelfs de natuur of de leerstukken niet verstond van den Godsdienst, dien hij ondernam aan anderen te leeren.*

vs. 18. et vs. 29, 31. Ο νόμος igitur ibi idem est, quod *Luc. XVIII: 20. αἱ ἐντολαί*, ex legi Mosaica a Serv. totidem verbis allata, ut ostenderet, quae fiat illae cultus divini partes, quas negligere non oporteret hominem beatam vitam quaerentem. At constans est haec Iesu doctrina, ubicunque enim oculum vertas, hanc Moſis et prophetarum de officiis doctrinam confirmatam deprehendes. Neque aliter egerunt Apostoli, Páullus enim in iisdem Epistolis, ubi de veteris Oeconomiae abrogatione late disſeruit, eandem tamen morum doctrinam ſevere admodum inculcavit, atque egregie confirmavit, nonnunquam V. T. locis adductis. Sed diutius hisce inhaerere vix erit neceſſe.

Hoc unum tamen non obſervare omnino non poſſum, Ieſum Praeceptorem ſapientisſimum h. l. nihil aliud poſſe indicare niſi morum praecepta a Moſe et Prophetis tradita, mox enim ſubiicit vs. 20., atque haec arcte coniungit cum vs. 17-19. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι εἰ μὴ δικαιοσύνη κ. τ. λ. atque exempla nonnulla adiungit, quae huius loci interpretationem extra omne dubium ponunt. Et, cum c. VII: 12. praeceptum illud morale dederat, *omnia quae vobis fieri vultis ab hominibus, ea etiam iis facite*, addit; *nam haec lex et prophetae iubent.*

§. II.

Matth. V: 23, 24.

Εαν υν προσΦερης το δωρον σε επι το θυσιασηριον,
 κακει μνησθης οτι ο αδελφος σε εχει τι κατα σε,
 αφες εκει το δωρον σε εμπροσθεν της θυσιασης,
 και υπαγε, πρωτον διαλλαγηθι τω αδελφω
 σε και τότε ελθων προσΦερε το δωρον σου.

Hic alter est locus, in quo pugnam cum doctrina Christiana, quam huic relationi obiecit Evanfonus sibi invenisse visus est, propterea, quod de *donis Deo oblatis, altaribus, sacrificiis, (*)* fiat mentio. Si autem, praeter ea, quae supra iam a nobis observata sunt, in memoriam revocemus Iudaicae reipublicae inprimis etiam religionis formam, qua adhuc tenerentur, dona sua et sacrificia per Pontifices suos Deum placandi causa offerre, vix exemplum aliquid magis aptum a Iesu potuit adhiberi. Egregia hanc in rem est ad h. l. observatio Bezae V. C. *observandum est, inquit, Christum totum hunc sermonem ad temporum suorum rationem instituisse. Itaque inepti sunt, qui ex hoc loco habenda nunc esse altaria, et usurpandas eiusmodi oblationes colligunt, collatis his quae*

(*) P. 436. Aan dezelfde onkunde of misvatting, met betrekking tot de afschaffing van Tempelen onder het Nieuw Verbond, moet ook toegeschreven worden, het geen den Schrijver J esus in den mond legt omtrent altaren en gaven, op dezelve te offeren, al 't welk aan dezen Schrijver bijzonder eigen is.

quae ad cap. VI: vs. 17. idem annotavit. Igitur Servator minime inculcat discipulis necessitatem sacrificiorum, et quae sunt iis similia, sed exempli causa haec dixit: *εαν προσφερης, si forte in animo habeas, velis, optes*, (conf. Glasius p. 201.) *offerre dona tua ad aram, ibi vero recordatus fueris tuum fratrem habere, quod de te queratur; relinque illic munus tuum ad aram, et prius abi, reconciliare tuo fratri, atque ita demum redi oblatum munus tuum.* Iam vero tantum abest, ut hoc loco caeremoniarum cultus rituumque externorum observationem doceat Servator, ut potius omnia contraria vera sint. Totidem enim verbis negat, Iudaeos his omnibus Deo esse posse gratos, nisi sincero, ad pacem, lenitatem, indulgentiam et reconciliationem, prono essent animo. Neque hoc etiam alienum esse a Mo-
 fis et Prophetarum doctrina, facile largietur, qui secum reputet loca *Ex. XIX: 5. Deut. X: 14. Iob. XLI: 2. Ps. XL: 7-9. L: 7-14. LI: 18, 19. Prov. XV: 8. Ies. XI: 11-18. Ier. VII: 21 en 23. Hos. VIII: 11. Mal. I: 10.*

§. III.

Matth. VI: 16, 17, 18.

Όταν δε νηστευητε, μη γινεσθε ὡς περ οἱ υποκριται
 σκυθρωποι. κ. τ. λ.

Huic affinis est repugnantia cum Iesu doctrina,
 quam

quam ex hoc loco extorsit (*) Evanfonus. Quem si propius inspiciamus, nullam esse pugnam deprehendemus. Etenim Servator, referente Matthaeo, minime discipulis, adstantique turbae, ieiunii necessitatem imponit, sed docet tantum, quomodo ieiunare oporteat, *ὅταν quando*, (coll. c. V: 11. VI: 2, 5, 6. X: 19.) *si forte aliquando*, ieiunent, i. e. cibo potuque aliquamdiu religiose abstineant.

Exemplo itaque hoc dehortatur, a Pharisaica illa faciei deformatione, qua per *ἀπασίαν* suam *εργον καλον* efficere putabant hi homines, lubenter ab aliis spectati, atque adeo vultum demittere, et negligere lavationem unctionemque in Oriente vulgarem soliti. Contra vero docet eos praeferre potius vultum et habitum quotidianum, hilarem ostendere animum, ne viderentur hominibus ieiunantes, sed Deo *ἐν κρυπτῷ βλέποντι*. Servator igitur declarat, per se nihil valere apud Deum ieiunia, imo si ostentationis causa fierent, homines *ἀπεχεῖν μισθον αὐτῶν* sed sectandum esse utilitatem, animum submisum, *quan-*

(*) P. 138. In het 16 en volgende verzen vertoont de gewaande *Mattheus* onzen Zaligmaker, als leerende aan zijne leerlingen, op welke wijze zij behoren te vasten, ene leere, volkomen onbestaanbaar, niet alleen, met het geen *Lukas* ons verzekert, maar met het geen deze Schrijver zelve H. IX: 14. enz. uit *Lukas* heeft afgeschreven, te weten, dat zijne leerlingen in 't geheel niet moesten vasten; en dat zodanige plegtige vleeschlijke waarnemingen van de *Joodische kerkplegtige wet* geheel niet overeenstemden met den aart van dien *nieuwen Godsdienst*, welken hij in de wereld kwam oprichten.

sensuque debilitatis suae, et benignitatis divinae imbutum. Vid. Grotius ad vs. 18. et Bergen *Gedenkw.* enz. et ad hunc Cl. Praefidis observatio p. 242. Princeps igitur in Iesu doctrina hoc est: quaecunque ad Deum honorandum perpetraveritis, ne fiat ad hominum simulatorum vanitatem, sed in rebus omnibus sensu et cogitatione Dei εν κρυπτῷ βλεποντος imbuti sitis, ut praemia ab eo aliquando gratuita reportetis! Cum autem, observante Morro, in *Disf. de Discr. sens. et signif.* p. 94. *nemo facile in vita communi id facere soleat, quod a re, loco, tempore, natura, abhorreat*; prudentissima ad Iudaeorum ingenium accommodatione, huius ritus vulgaris exemplo usus fuit praeceptor maximus, ut audientibus Phariseorum virtutem suspicientibus ostenderet, δικαιοσύνην αὐτῶν περισσεύειν debere πλεον των Γραμμάτων καὶ Φαρισαίων, si regni coelestis cives esse velint. Quisque igitur cum Ven. Heszio gratam dictionis simplicitatem facile agnoscet. Vid: L. 1. *uber die Lehre* etc. p. 123. Ceterum recte monuit Cl. Broes ad h. l. *Men kan uit deze woorden geenzins besluiten, dat het godsdienstig vasten ene instelling is, die met den geest der betere bediening overeenkomt, en voor alle tijden berekend is — ook dit oude zou eenmaal maar ter regter tijde verbijgaan.* Conf. omnino Iesu parabola *Luc. XVIII: 12.* et *Ies. LVIII: 3.* sqq. ubi eadem res Iudaeis vitio vertitur, quam neque neglexit Grotius. Deinde autem haec non pugnare cum Matthaei loco e c. IX: 1. coll. *Luc. V: 33-35.* vix est cur moneam: νηστεύειν enim non proprio, sed figurato sensu debet explicari de luctu et tristitia, cuius symbolum erat ieiunium.

nium. Egregia ad haec loca monuit Cl. Morus in Disf. l. p. 93-96. In eo autem valde errare videtur Evanfonus, quod verbum νηστευειν propria notione intellexit, ita enim si explicetur, revera Iesus ieiunii officium instituisset. Vid. *Luc. V. 35.* ελευσονται δε ημεραι κ. τ. λ. τοτε νηστεουσιν εν εκειναις ταις ημεραις, atque ita sibi ipse contrarius esset Evanfonus. Longe alio autem consilio cum a Servatore sint prolata, in illis non tantum nulla pugna est, sed et alter alterum explicat atque illustrat.

§. IV.

Matth. VII: 6.

Μη δωτε το αγιον τοις κυσι, μηδε βαλητε της μαργανιτας υμων εμπροσθεν των χοιρων, μη ποτε κ. τ. λ.

Quae contra hunc locum Evanfoni fit obiectio, ex nota subiecta (*) lector facile perspiciet. Vid-

(*) *Hoofdst. VII: 6.* vinden wij een gemeen spreekwoord, reeds voor de zending van Jesus Christus, veranderd in een gebod van 't Evangelie. Geeft enz. Indien de woorden ter dezer plaatze enigen zin hebben, moet deze zijn, te verbieden, dat men zijnen Heiligen Godsdienst, en de gewigtige en verheven waarheden van het Evangelie niet moet prediken aan zulke overgegeven onheilige en snoode menschen, als waarschijnlijk is, dat zij dit onderwijs met smaad en verachting zullen behandelen en den ijver met vervolging en persoonlijke mishandelingen zullen vergelden. Maar zodanige les is regelrecht strijdig met de welbekende bestendige praktijk van onzen Hei:

Videamus breviter, quid observari possit ad eum vindicandum. In eo omnes consentiunt Interpretes, *canes* et *porcos* symbolum esse *hominum* maxime *profanorum*, qui contemnant divinas veritates, atque in eius professores immane odium foveant: atque coniunguntur haec duo animalia ob profanissimam immunditiam, observante Grotio ad h. l. coll. 1 *Petr.* II: 21. *Phil.* III: 2. *Apoc.* XXII: 15. Conf. Vorstius *de Adag.* V. T. Scheuchzer *Byb. der Nat.* Vol. XI. p. 142. edit. L. Meyer. Broes, ad h. l. Per *ἀγίων* et *μαρτυρίαις* intelligi debere doctrinam Christianam praestantissimam, ipse consentit Evansonus; neque aliter Iudaei, qui doctrinas divinas dixerunt *μαρτυρίαις*. Num vero το *ἀγίων* recte per *annulum* et *auricularem annulum* vertat Bolten, videant peritiores. Recte h. l. sensum constituit Elsnerus ad h. l. *Christianam doctrinam cavillatoribus proiectaeque audaciae, impuris foedisque hominibus minime tradendam esse: non enim modo sic profanaretur sanctissima doctrina, et mox ad pristinam vitam contaminati homines sordesque reverterentur, verum etiam in calumniatores mordacissimos et inimicos implacabiles degenerarent.* Quam loci huius interpretationem ex S. S. ut 2 *Petr.* II: 20-22. coll. vs. 12. *Hebr.* X: 29. VI:

Heiland zelven, en van zijne Apostolen, en hoogst ongelijk aan de duidelijke en herhaalde lessen van pligt, door zijne leerlingen bij andere gelegenheden aangedrongen, waarvan het doorgaand beloop hierop uitkomt, dat zij in de prediking van het Evangelie, zieh moesten gereed houden, om haat, smaad en schande te verduuren, als ook de wreedste vervolgingen, ja zelfs den dood.

VI: 4-6. *Philipp.* III: 21. et ex historia Ecclesiastica illustrat. Servator igitur, sapienti consilio proverbio, tum temporis usitato, accommodata ad suorum captum, declarat, Apostolis, si per Euangelii annuntiationem emendare homines non possent, sed religionem optimam ludibrio magis opprobrioque expositam viderent: abstinendum esse ab his profanis contemtoribus. Conveniunt igitur egregie *Prov.* IX: 8. et XXIII: 9. ad quem locum cf. Muntinghe, ut et de indole sententiarum in *Prolog.* p. LV-LXV. Adde *Syr.* VIII: 20.

Minime vero voluit Servator, quod extorquet Evansonus, doctrinam Euangelicam non esse praedicandam illis hominibus impiis, de quibus verosimile fit, eos contemptui habituros esse hanc doctrinam. Nihil igitur in his invenitur, quod contrarium sit doctrinae Servatoris, sed omnia potius conveniunt, tum Iesu, tum Apostolorum institutioni. Conf. modo e multis *Matth.* VIII: 12. coll. *Luc.* XIII: 25-30. *Matth.* X: 11-15. coll. *Luc.* IX: 4, 5. et c. X: 8-12. *Matth.* XXI: 43. coll. vs. 45, 46. in primis, quae vs. 33-42. legitur parabola. Et ita etiam Apostoli instituerunt, postquam de Iudaeorum profanorum emendatione desperabant. Conf. *Act.* XIII: 45, 46, 51. XVII: 5-10. in primis post orationem illam εν Αρσιωπαγω habitam, quam ob ludibria abrumpere cogeatur Paullus. Cf. vs. 32-33. Neque etiam postulat doctrina Evangelica, ut temere periculis nos obiiciamus, sed ut forti animo toleremus eas, si exigat necessitas, ipsaeque vitae molestiae et cruciatus proficere possint Rei Christianae. Cf. quae hanc in rem annotavit Cl. B.

Broes

Broes in *Aanm.* ad h. 1. *De meedogende Jēsus gebiedt hier zijnen nog zwakken leerlingen, om in 't verkeer met deze menschen alle omzigtigheid te gebruiken, en hun de reine en heerlijke, maar sel gehaatte Godsdienstleer niet anders, dan met een sluier bedekt, voor ogen te stellen.*

SECTIO POSTERIOR.

QUA DEFENDUNTUR EA PRAECEPTA, QUAE SOLUS
HABET MATTHAEUS.

Vindicatis iis locis, quae nominatim reprehendit *Evanfonus*, tanquam a doctrina vere Christiana abhorrentia, superest, ut praecepta vindicemus, quae solus notavit *Matthaeus*, et de quibus generatim dicit, esse multa ab hoc auctore praeter rationem et temere dicta. (Conf. locus *Evanfon.* laud. p. 149.) Quod fieri melius non posse mihi videtur, quam breviori comparatione instituta, huius orationis doctrinam inter et agendi vivendique rationem Iesu et Apostolorum.

Matth. V: 3-10

Quo iure has formulas, tanquam a *Matthaeo* speciatim notatas, adducamus, ex supra p. 14-17. dictis apparet. vs. 3. Iesus felices praedicat, quotquot submisere et modeste de se ipsi sentiunt, neque alios regni sui cives admittit. Quam egregie haec doctrina conveniat Servatoris indoli, apertum erit cuique, universam Iesu vitam consideranti. Nunquam enim

M

non

non in docendo animo modesto et verecundo fuit
versatus. Audiatur modo responsum Discipulis Iohan-
nis Bapt. datum, *Luc.* VII: 22.; perpendatur locus
ille egregius *Luc.* IX: 46-48. XVIII: 15-17. ubi,
sumto infante, discipulorum de se μεγαλοφροσυνην
deprescit. Consideretur Pharisei et publicani para-
bola *Luc.* XVIII: 9-14. cf. et vs. 18-30. *Luc.* XIV:
7-11. Perpendantur verba *Luc.* XXII: 26-30. εγω δε
ειμι εν μεσω υμων ως ο διακονων. coll. *Ioh.* XIII: 3-
14.; videatur modo quomodo Dei gloriam ante omnia
curaverit. *Luc.* VIII: 39. coll. vs. 56.

Felices tum vs. 4. predicat lugentes, calamitati-
busque oppresos, ut et ipse αντι της προκειμενης αυ-
τω χαρας υπερβαινε σ αυτον, αισχυνης καταφρονησας, εν
δεξια της θρονης της Θεου εκαθισεν. *Hebr.* XII: 2.: atque
ita etiam Apostoli mediis in calamitatibus εν τω Θεω
και Κυριω Ιησου Χριστω εκευχωντο. *Rom.* V: 1-6. *Gal.*
VI: 14. *Phil.* III: 2. conf. *Luc.* XXIV: 52, 53. *Act.*
V: 4. XVI: 25. *Iac.* IV: 9. alia.

Porro vs. 5. felices praedicat mansuetos, ad igno-
scendum pronos et faciles, terrae promissae at-
que adeo vitae vere felicitis, haeredes; reprehen-
dit igitur hos, qui proni sint ad sumendam vin-
dictam, et facile ad iram concitari se patiantur,
quemadmodum tum temporis Iudaeis facile accidisse
novimus, ad tumultus et ulciscendas iniurias a Ro-
manis illatas, proclivibus. Hac autem via comparari
non posse tranquillas in terra sedes, eventus docuit.
Idem autem eventus docuit, quantum profecerint
Iesu sectatores, mansueto placidoque in perpessione-
bus animo. Ipse autem et exemplo suo, *1 Petr.* II:

21-23. et reprehensione *Luc.* IX: 55., et denique Spiritu S. *Act.* II. tales Apostolos formavit.

Felices quoque vs. 6. praedicat sinceræ pietatis studiosos. Sic alibi, qui legem divinam servant, matrem et fratres eius esse dixit, et mulieri matrem eius beatam praedicanti respondit *Luc.* VIII: 21.: *imo vero beati sunt, qui audiant Dei institutionem observentque*, *Luc.* XI: 28. sic etiam universa Iesu vita ad legem divinam exacte fuit directâ; neque aliter tota Apostolorum vita, quantum per inbecillitatem humanam licuerit, fuit sanctissima.

Deinde vs. 7. felices praedicat misericordes benignosque. Ita alibi *ελεον θελω ου θυσιαν. Matth.* IX: 13. XII: 7.: omniumque legum eam gravissimam declarat misericordiam. *Matth.* XXIII: 23. Et per totam vitam hanc virtutem suo exemplo expresit. Cf. ex innumeris modo parabola Samaritani misericordiam exercentis. *Luc.* X: 29-37. legantur illa loca eximia e c. XIII: 34. XIX: 42. XXIII: 28-31., ubi suae quasi obliviscens miseriae, non tantum flentes mulieres colloquutione consolatur, sed et vs 41-43. latronem precantem exaudit, saluteque donat aeterna. Neque aliter Apostoli. Conf. *Act.* II: 44, 45. III: 1 sqq. alia.

Tum vs. 8. felices praedicat animo puros. Tales erat ipse Servator. Tales voluit sectatores suos. Legantur apertae illae contra simulatam virtutem reprehensiones, illud repetitum *ουαι. Luc.* XI: 39-53. Legantur preces ad Deum fusae. C. XXIII: 46. Legantur denique illa de Apostolorum sinceritate *Ioh.* I: 48.

Act. IV: 19. V: 29. eorumque admonitiones 2 *Tim.* II: 19. *Hebr.* XII: 14.

Felices quoque vs. 9. praedicat pacificos, qui pacem colant, eamque restituant lubenter, ubi orta fuerat simultas. Et tota Iesu haec doctrina nil nisi pacem, et amorem inculcat; totum etiam vitae institutum lenitatem *πραοτητα*, *ειρηνην*, spirat. Idem dederunt Christianis praeceptum Apostoli, *Rom.* XII: 18. 2 *Tim.* II: 22. *Hebr.* XII: 14. *Luc.* VI: 22, 23.

Felices denique omnes v. 10., inprimis autem v. 11. discipulos praedicat, quotquot ob virtutis sinceræ suæque causæ defensionem male admodum et contumeliose tractarentur. Nemo autem dubitabit, quin Servator, hanc virtutem, vitae suæ mortisque exemplo, perfectissime confirmarit. Aerumnas autem et contumeliam, non solum in hac oratione, sed saepius, sibi suosque ante oculos posuit *Luc.* IX: 23-24. XII: 49-53. XIV: 26 sqq., mortemque violentam sibi suisque praedixit *Luc.* XXI: 10-13. XXII: 22 sqq. quæ omnia constanti animo et Iesus et Apostoli perpesi sunt: legantur modo *Luc.* XXIII. *Acta Apost. Pauli* Epistola altera ad *Timotheum*, et *Petri* altera.

C. V: 14, 16.

Nihil profecto reprehensione dignum his inest dictis, quum enim Apostolos suos *mundi lucem* dicat, declarat eos futuros mundi doctores: et cum *urbi*
eos

eos comparat *in monte sitae*, claros eos fore et illustres promittit. Quod autem addit, urbem non posse latere, et lucem debere illustrare homines, admonitio est, ut istam doctorum personam digne sustineant. Eiusmodi autem declarationes et promissiones extant etiam apud Lucam, *Luc. VIII: 19-18. XI: 33. XIV: 33-35. Luc. X: 20, 21. Luc. XXIV: 47-49.* Quomodo eventus dictis responderit, docet in Actis Lucas. Ipse autem Christus quam praeclarum magistri optimi exemplum dederit Apostolis, non est, quod moneam.

C V: 20.

Hoc dictum universam hanc illustrat orationem, imo totam Iesu cum Iudaeorum turba, inprimis autem cum discipulis, agendi docendique rationem. Hinc admonitionem toties iis dedit: *cavete vobis a fermento Pharizaeorum h. e. simulatione*. Hinc toties ~~ovae~~ contra eos pronuntiavit *Luc. XI: 39 54. XII: 56. XIII: 15. XX: 46.* Quamque parum indulserint Iudaeorum opinionibus Iesus et Apostoli, vel animus contra eos hostilis satis superque demonstrat.

C. V: 21-24. 27-30. 41, 43, 44.

In his locis occurrit Servatoris explicatio, et vindictio praeceptorum divinatorum, de non occidendo et adulterando, item admonitio contra levitatem in iureiurando, et veracitatis commendatio. In quibus nihil est Servatoris persona indignum; quis enim non videt, officium hominis Christiani non absolvere eum, qui licet manus violentas alteri non inferat, ipsum tamen odio, calumniis et contumeliis prosequatur.

quatur? (conf. v. 21, 22.) Quis non intelligit, sacrificia sanctissimo Numini grata esse non posse, quum offerantur animo, a Dei summo amoris praecepto, alieno? (conf. v. 23, 24.) Quis non eam laudet summi magistri severitatem, qua, cum adulterio, etiam prohibeat vel minimam voluptatis pravae offensionem? (conf. 27, 28.) Neque enim illa, quae versu 29 et 30., *de eruendo et abiiciendo oculo dextro, et exscindenda abiiciendaque manu dextra*, addit Servator, ad vivum esse refecanda, sed proverbialiter, et figurate esse capienda, facile est ad intelligendum: ut adeo indicetur, ea etiam, quae ceteroquin nobis maxime sint grata, et ad vitam praesentem utilia, contemnenda esse, et abiicienda, si nobis, vitae verae et coelestis, perdendae causa sint futura. Conf. *Gal. V: 19. Eph. V: 5.* Quis porro non condemnet levitatem illam et simulationem in iureiurando, quam Phariseorum fuisse tum temporis novimus: contra vero probitatem illam, veracitatem, et divini nominis reverentiam, maximi esse aestimandam, quam inculcat Servator? Conf. v. 33-37. *Iac. V: 12.* Denique offendere non potest Evangelionum praeceptum Servatoris vs. 41., quod ex eodem genere est cum eo, quod noster habet vs. 38, 39, 40., et similiter Lucas c. VI: 29. Amabile autem illud mandatum de benevolentia inimicis etiam praestanda vs. 43 et 44., tantopere omnium animos divini Praeceptoris veneratione imbuat necesse est, ut nulla indigeat commendatione: inprimis cum ipse per totam vitam maxime vero e cruce pendens eius exemplum dederit illustrissimum, verum et idem illud commendat Lucas c. VI: 32-36.

C. VI: 1-4.

Summo doctore valde digna est reprehensio ostentationis in largiendis beneficiis, qua quis ductum se ostendat non Dei veneratione, aut miserorum hominum amore, sed una potius laudis et existimationis ab hominibus sperandae cupiditate vana. Huic autem vanitati opponitur tacita benefaciendi commendatio, inde petita, quod Pater coelestis occulta etiam beneficia cognoscens certo retributurus sit favoris sui et benignitatis aperta documenta. Neque alienum est ab hoc loco illud *Luc. XI: 41.*, in quo certe est liberalitatis egregia commendatio; inprimis autem, quod narrat c. *XXI: 1-4.*, de publica laudatione, qua Iesus pauperem illam viduam honoravit. Ipse autem Servator, licet amicorum amicarumque beneficio sustentatus, quomodo tamen solitus fuerit stipem erogare, et quidem tecte, non difficulter intelligitur ex *Iohann. c. XII: 29.* Ut adeo et suo exemplo hanc legem confirmarit. Similiter docuisse Apostolos ex loco illustri *1 Cor. XIII. 3.* apparet.

C. VI: 5-8.

Gravis itidem est admonitio contra Phariseorum in supplicationibus, tum ostentationem, tum etiam βαττολογίαν. Quae quam digna sit divino doctore, nemo unus est, qui non intelligat. Et πολυλογίαν illam valde displicere Servatori docet ipsa illa precum formula *Matth. VI: 9-13.* et *Luc. XI: 2-4.* Et ipsum ab ea fuisse alienum valde ostendunt precum exempla qualia extant *Ioh. XVII. Luc. XXII: 42* sqq. *Ioh. XII: 27.* Hinc toties Phariseorum precandi

rationem reprehendit cf. *Luc.* XX: 46, 47. *Matth.* XXIII: 14. Hinc parabola Pharisei et publicani usus fuit Servator. *Luc.* XVIII: 9-14. Et ab ostentatione ipsum valde fuisse alienum documentum ipse praebuit eximium, quoties post peractos integri diei labores noctem gratiis agendis et supplicationibus consumeret. Conf. *Marc.* I: 35. *Luc.* V: 16. VI: 12. IX: 18, 28. XI: 1. XXI: 37. Praeceptoris exemplum secuti sunt Apostoli *Act.* I: 14. IX: 40. Deumque tales preces exaudire exemplum Cornelii ostendit *Act.* X: 3, 4.

C. VI: 14, 15.

Quod subiungitur precum formulae, remissionem poenarum obtineri posse a Patre coelesti, non alia conditione quam hac, ut et ipsi faciles simus ad remittendum his, qui offensam nobis dederint, (coll. *Matth.* XI: 25.) summo iure additum esse a Servatore, ipsa res et ratio iubent, neque aliud quid declaratum fuit ipsa illa supplicationis formula, quam ita scripsit Lucas, και αφες ημιν τας αμαρτιας ημων, και γαρ αυτοι αφιεμεν παντι οφειλοντι ημιν. c. XI: 4. Quanti autem fecerit Servator hoc praeceptum de facilitate ad condonandum, patet ex *Luc.* c. XVII: 3, 4. coll. *Matth.* XVIII: 21-31.

C. VI: 34.

Misissis iis, quae Matthaeus vs. 16-18. solus habet, de vitanda in ieiuniis ostentatione supra iam contra Evanfonum vindicata; restat tantum ex
hoc

hoc Capite elegans et gravis admonitio, ne simus solliciti in crastinum, cum crastinus dies fatis habiturus sit curarum. Quae admonitio, quemadmodum cuique homini Christiano est utilis, necessaria imprimis erat Apostolis. Unde etiam ipse Lucas eiusdem generis admonitiones notavit c. IX: 3. XII: 22-34.

C. VII: 15.

Supra iam cum vindicavimus praeceptum vs. 6. *Ne date sacrum canibus*, nihil in C. VII. occurrit ab uno Matthaeo notatum, praeter hanc admonitionem de cavendis falsis Prophetis, qui vestimentis quidem ovium induti, intus tamen sint lupi rapaces. Qua quidem pictura denotatum esse id genus hominum, quod in eodem contextu comparet cum spinis et tribulis, ex quibus uvae aut ficus legi non possint, apertum est omnibus. Igitur quum Lucas c. VI: vs. 43, 44. eiusdem generis homines castigatos esse a Servatore narret, nihil singulare habet Matthaeus, praeterquam illam descriptionem indolis perditissimae sub pulcra virtutis specie occultatae. Quo autem iure doctores Phariseos, hoc titulo descripserit, tota docet Iesu et Apostolorum historia. Conf. *Luc.* XI: 28-52, XII: 56, 57. XVIII: 9-14. XX: 46, 47.

C A P U T I I I.

REPUGNANTIAE SPECIES AB EVANSONO
ET POTTIO PROLATAE MATTHAEUM
INTER ET LUCAM AD EXAMEN
VOCANTUR.

Fortasse alicui primo adspectu vix operae pretium videri possit, de repugnantiae speciebus, quas unice contra precum formulam protulit Evansonus, singulari capite disferere. Verum ad hanc diligentiam me permovit *Disfertatio Theologica*, eadem de hac oratione scripta a D. I. Pottio V. C. cui titulus est, *Disfertatio Theologica inauguralis de natura atque indole orationis montanae, et de nonnullis huius orationis explicandae praeceptis. Helmstad, 1789.* Belgico idiomate versa extat in *Vaderl. Bibl. van Wet., Kunst en Smaak* II. D. *Mengelw.* p. I-II. p. 49-56. p. 97-100. In qua multa cum praeclare quidem essent observata, alia autem pauca reperiēbam, quae minus solidis argumentis superstructa mihi viderentur, in animum induxi, de his etiam, hac occasione data, hoc capite examen instituere; eo quidem magis, quia in eandem, de orationis huius dispositione, fere cum Evansono sententiam, de hac oratione descenderit. *Prima* igitur huius capituli sectio de repugnantiae speciebus ab Evansono motis aget. *Altera* Pottii de hac concione opinionem proponet, et quid huic opponi possit. *Tertia*

ria denique, quae nostra de huius orationis dispositione sententia animo sedeat exponet.

S E C T I O P R I M A.

IN QUA EVANSONI DUBIA AD EXAMEN

VOCANTUR.

Repugnantiam, quam inter utriusque orationis relationem sibi deprehendere visus est Evanfonus, desumfit ex egregia illa precum formula, quam discipulis suis praescripsit Servator: ipsam obiectionem in nota subiecta (*) lectorum oculis exponere voluimus, eamque paucis examinare, et Matthaei in referendo auctoritatem defendere conabimur.

In

(*) p. 137. *In dit onderwijs aan zijne leerlingen, Hoofd. VI: 5—13. laat men onzen Zaligmaker hun breedvoerige lessen geven, nopens (de wijze van 't opofferen hunner gebeden aan God, en hun zelfs dat formulier leeren, dat zij gebruiken zullen, en dat gemeenlijk bekend is onder den naam het gebed onzes Heeren. Maar dit hun zoo vroegtijdig onderwijs, in het gebruik van dit gebed, is regelrecht strijdig met het verhaal van Lucas, welke ons bericht, dat lang na den tijd, op welke de Bergpredicatie gesteld wordt, zelfs eenigen tijd na het wederkeeren der 70 leerlingen, dezen zoo ver waren, van al reeds dit onderwijs ontvangen te hebben, dat een van hun, kunnen Meester waarnemende het gebed tot God, als hij geëindigd had, hem verzocht, dat hij hen wilde leeren bidden, gelijk Johannes de Dooper zijne leerlingen geleerd hadt; en onmidlijk, zonder dat hij hen herinnerde, of bestrafte, dat zij niet herdachten, het geen hij te vooren geleerd hadt, begon hij hen, als voor het eerst, dit voorschrift van gebeden te onderwijzen. Hier moet zekerlijk, één van deze twee Schrijvers ons een valseh bericht gegeven hebben.*

In antecessum autem pauca videntur praemonenda, quae omnino Servatorem cogerent, ut statim, in obeundo Doctoris publici munere, discipulis suis hanc precandi formulam inculcaret. Conditionem scilicet hominum, ad quos orationem habuit Servator, si consideremus, sponte sua apparebit, talem de modo, quo Deum precibus adire debeant, institutionem optime convenire consilio Iesu. Iesu enim discipuli et reliqui Iudaei quotidie videbant Phariseos, h. e. doctores publicos, multum auctoritate et sanctitatis opinione valentes, locis maxime publicis, multis verborum ambagibus, ostentationis causa, Deum precantes. (Cf. *Luc.* XVIII.) Servator igitur *εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα, καὶ πανουργίαν* *Luc.* XI: 17. V: 22. XXI: 25.) ostendit audientibus, praemia a Deo reportare non posse tales, qui pietatis ostentatione hominum laudes ambirent, contra vero non nisi eos laude esse dignos, Deoque gratos, qui sine ostentatione, (*ἐν κρυπτῷ*) sine *βαττολογίᾳ*, simplicissima hac precum formula uterentur (*). Quam egre-

(*) Qualis et Socratis mos erat. Vid. Xenophon *Memor.* L. I. c. III. §. 2. ubi hoc egregium de eo testimonium extat, *Σωκράτης εὐχετο δὲ πρὸς τὰς θεὰς ἀπλῶς τὰγαθα δίδοναι ὡς τὰς θεὰς καλλίστα εἰδοτάς, ὅποια τ' ἀγαθὰ εἴη.* Ubi haec aliquando annotavit doctiss. Praeceptor E. Wassenberg. Sapientissimos inter veteres precum formulas probasse simplicissimas; digna hac in re, quae memoriae imprimatur, est antiqua precum formula, quam laudat Plato in *Dialogo Alcibiade Secundo* p. 118. edit. Etwallii quam nec neglexit. Ill. Grotius ad h. l.

Ζεῦ βασιλεῦ, τὰ μὲν εὐθλα καὶ εὐχομένοις καὶ ἀνενκτοῖς, Ἀγγεῖ δίδου· τὰ δὲ δεινὰ καὶ εὐχομένοις ἀπολεῖται.

Quo-

egregie igitur et haec Servatoris, (C. V. 20) mores Phariseorum reprehedentis, consilio conveniant, nemo est, qui non sentiat. Nihil igitur impedit, quo minus statuamus, hoc tempore huic primae orationi talem formulam inferuissse Iesum.

His praemisissis, videamus quid ipsi Evanfon i dubitationi opponi possit. Sequentia itaque observasse suffecerit. Et *primum* quidem observandum est, temporis articulum, quo Lucas precum formulam datam esse narrat, multo esse feriores, quam quo Matthaeus referat. *Haec* quidem, quam Matth. tradidit institutio, statim initio primi anni, post muneris publici susceptam provinciam, data videtur: quod ipse consentiat Evanfonus necesse est. (Cf. Schutte *Heil. Jaarb.* II. p. 59, 60.) Illa vero, de qua Lucas, altero muneris publici anno ad finem vergente. (idem Schutte l. l. p. 141.) Nihil igitur impedit, quo minus statuamus, Servatorem, in tanta discipulorum tarditate, et vero etiam in re tam gravi, post tantum, octodecim fere mensium, intervallum, repetiisse eandem institutionem, iterumque precum formulam dedisse.

Deinde autem et hoc accedit, diversam esse occasionem praescriptae formulae, quam narrat Matth. ab ea, quam tradit Lucas. In superiori illa Iesus hoc agebat, ut perversas Phariseorum opiniones moresque castigaret, dignosque nu-

Quod ita vertit Fabricius *Bibl. Graec.* L: III: C. I.
Da bona, sive rogere, Deus, seu nulla rogere,
Atque mala, quantumvis poscentibus, usque negato.

numine sensus, et cultum Deo dignum commendaret. Apud Lucam vero, occasione longe diversa, hoc exemplar iis praescripsit; nimirum, cum discipuli aderant Iesu, Patrem caelestem precibus adeunti, eumque tali modo, quali antea nunquam aliquem, precantem audierant; statim ardenti desiderio flagarunt, normam precandi a praeceptore accipiendi, cum et aliquando Iohannes precandi modum suos docuerat discipulos. Porro nec negligendum hoc videtur, iuxta Matthaei relationem, praeter discipulos etiam affuisse reliquam hominum congregantium multitudinem, qui in suum quoque usum convertere poterant hoc precum exemplar; cum, referente Luca, Servator hac de causa repetierit eandem fere formulam, ut discipuli eam continuo usurparent. Si vero conjectura uti liceat, a vero non longius abhorrere videtur, in historia a Luca tradita, forsan plures quam duodecim Iesu affuisse discipulos. Scilicet cap. X: 1. legimus, Iesum duodecim illis perpetuis comitibus septuaginta alios adiunxisse discipulos, quos ante se praemisit, binos in omnes urbes et loca, quo ipse esset venturus: hi vero paulo post ad eum reversi sunt impense laeti, vs. 17. nec legimus eos statim a Iesu discescisse. Quid igitur, hos si in primis in itinere ex Iohannis discipulis certiores factos, Iohannem suos precandi formulam docuisse, hos igitur, si Iesum adiisse rogasque eum statuamus, quomodo preces ad Deum fundere oporteat, atque hac occasione Servatorem de uo hoc tradidisse exemplum, horum ut desideriis satisfaceret?

Ad-

Addi etiam hoc potest, Lucae narrationem esse brevem et compendiarium, praecipua historiae capita comprehendentem. Nequaquam igitur inde, quod nulla apud Lucam addita sit Servatoris reprehensio, iure efficit Evansonus, sine omni reprehensione dimissos fuisse discipulos. Satis fortasse erat Euangelistae, memorasse occasionem qua repetierit precum formulam Servator.

Superest, ut verbo respondeamus ad ea, quae Evansonus, contra *δοξολογίαν*, in Matthaei textu his precibus subiectam (*) observavit. De qua igitur tenendum hoc est, si vel omni exceptione maior esset Evansoni, contra hanc doxologiam, observatio, nihil tamen contra Matthaei Euangelium, eiusque authenticam, valere, cum plurimi codices hanc do-

(*) Nog moet men aanmerken, dat de Doxologie, welke dit gebed besluit volgens den onderstelden Matthaeus niet gevonden wordt in het gebed, bij Lukas gewaagd; en indien ik geloofde, dat het door den Schrijver zelve was bijgevoegd, zou ik het aanvoeren als een ander bewijs, dat hij den Euangelischen zin der spreekwijze, Koninkrijk van God, niet verstaan had: en dat hij door het bijvoegzel van deze Doxologie eenen onzin in dit gebed gebracht had: maar, alhoewel de rechtzinnige Kerk, (quae illi est Ecclesia constituta inde a Constantini Magni tempore vid. p. 2, 4, alibi) nog voortgaat, daarvan gebruik te maken, echter hebben de beste oordeelkundigen voldoende bewezen, dat 't niet vinden is in de oorspronkelijke afschriften van dat werk; en, derhalven moet het een bijvoegzel zijn van eenig later afschrijver, die niet verstond, wat Jesus meende met de bede: „Uw koninkrijk kome!” en wiens zwakke ziel onderstelde, dat de almachtige Opperheer van hemel en aarde, even als menschelijke Vorsten, genoeg vindt in streefende en vleijende woorden, en overtollige woordrijke belijdenissen van zijne magt en grootheid.

doxologiam omittant quare etiam eliminandam iudicavit Griesbachius, Bolten, Matthaei, alii. Si autem retinenda sit in Matthaei textu, quomodo vulgo iudicant Interpretes, nihil detrahitur huius scriptoris auctoritati. Etenim in ipsa doxologia, per se spectata, nihil est Servatore indignum: conf. Broes ad h. l. et eximios Brandtii ad *Orat. Dom.* sermones f. et eiusmodi doxologiae prostant quoque in iis N. T. partibus, quas genuinas agnoscit Evanfonus Cf. 2 *Cor.* I: 20. XI: 31. *Gal.* I: 5. *Phil.* II: 9-11. 1 *Tim.* I: 17. VI: 15, 16. 2 *Tim.* IV: 18. inprimis *Apoc.* IV: 9-14. V: 11-14. VII: 12. XV: 3. XIX. 1. seqq. quemadmodum etiam in V. T. scriptis: cf. 1 *Chron.* XXIX. *Pf.* XLI: 14. LXXII: 18, 19. LXXXIX: 53. CVI: 48. all. Nec contra Matthaeum valet hoc, quod omiserit Lucas eam, quemadmodum nihil Lucae detrahitur eo, quod addiderit Matthaeus: cum non unum idemque referant, sed diverso tempore a Servatore enunciata. Et potest forte ratio reddi, quare Iesus, petentibus discipulis exemplum praebens precum, non addiderit *δοξολογίαν*, quia usum eius noluit tanquam certam legem praescribere: cum tamen eius exemplum dederit antea, ubi Pharizaeorum reprehenderet *βαπτολογίαν*, qualem in precibus quoque eorum locum habuisse, vero est simile.

S E C T I O P O S T E R I O R.

QUA POTTH SENTENTIA, DE ORATIONIS NOSTRAE
DISPOSITIONE, AD EXAMEN VOCATUR.

Adiiciamus nunc breviter, *tum* D. I. Pottii, de huius orationis natura et indole, sententiam, *tum* nostram qualemcunque ad eam epicrifin.

Igitur, postquam auctor hanc orationem montanam, principem inter omnia moralia praecepta locum obtinere, pronuntiasset, multorumque Virorum Doct. labores in sensu eius rite constituendo laudasset, addit, in eo tamen omnes a vero aberrantes videri, quod hanc orationem uno eodemque loco et tempore continua serie pronunciatam existiment. Quam opinionem cum reiiciat Pottius, suam sententiam proponit. *Haec montana oratio, inquit, mihi videtur, bene vivendi leges et morum praecepta comprehendere, quorum nonnulla brevioribus sententiis et proverbiiis sint comprehensa, aliae vero fusius proposita, quae vero omnia per se subsistant, et inter quae nullus nexus aut, coniunctio quaeri debeat.* (p. 1—4.) Deinde, *continet non tantum ea morum praecepta, quae a Iesu in Galilaeae monte sunt tradita, sed praeterea alia fragmenta a Matthaeo videntur adiecta, cum hic inferendi apta daretur occasio, licet aliis temporibus et locis Servator ea fuerit elocutus.* (p. 4—11.) Porro *respicit haec concio praecipue Iesu discipulos* (p. 50—56.) Ex quibus denique nonnullas interpretandi regulas derivat. (p. 97—100.)

N

Hanc

Hanc igitur V. C. opinionem cum ad examen vocare instituiam, ne, quaeso, lectores existiment, reprobari a me omnes Pottii observationes, saepe egregias, five etiam huius sententiam, aut etiam ipsum Virum de doctrina Christiana optime meritum equiparari Evanfano. Pottius enim non alio consilio suam opinionem proposuit, quam ut difficultates e medio tolleret, quas aliter tolli non posse sibi persuaderet, atque adeo Matthaei Evangelium vindicaret, quod tanto conatu oppugnatur ab Evanfano. Igitur nonnullis duntaxat observationibus ea notabo, quae bene, quaeque minus recte statuta a V. C. mihi quidem videantur.

I. Bene quidem in universum mihi observasse videtur Pottius, *orationem hanc continere vitae recte instituendae leges et praecepta moralia, quorum nonnulla brevioribus sententiis et proverbiis sint comprehensa, aliae vero fusius propositae.* Ad primum genus recte refert benedicendae formulas C. V: 3-11. Deinde sententias. C. V: 29. C. VI: 24. C. VII: 6, 12. Ad alterum autem Cap. V: 20-48. VI: 10-18 19-34. Verum addit praeterea Pottius, haec praecepta ita a ceteris, quae praecedunt et subsequuntur, prorsus esse separata, ut nulla coniunctio aut cohaerentia eorum quaeri debeat. Quod tamen intelligi non vult de eiusmodi coniunctione, quae ex fortuita notionum copulatione oriatur, qualis sponte cuique lectori hic illic in oculos incurrat: verum hoc negat, praecepta illa et sententias eo consilio esse coniunctas, ut altera alteram illustret, omnesque adeo ad unum quasi commune consilium referri possint. Sed singula plerumque praecepta
omnes-

et sententias per se esse spectanda, nulla aut praecedentis aut subsequenter ratione habita. Hoc vero est, quod vehementer negandum esse sustineamus: neque enim argumenta, quibus ad opinionem suam probandam utitur Pottius hanc rem evincere possunt. *Primum* quidem ad praeceptorum sententiarumque indolem provocat, quae ita sint comparatae, ut quaeque earum singularem recte vivendi legem exprimat. *Deinde* difficultatem summam arguit connectendi has diversas leges in unum contextum, quod fieri posse negat, nisi coacte admodum et contorte, cuius rei exempla profert duo ex C. VII. in quo vs. 3-5. cum vs. 6. et vs. 7-11. cum vs. 12. minime videantur cohaerere. *Porro* provocat ad veterum consuetudinem, qua praecepta sua et leges non ita fusa explicare solerent, quam quidem brevioribus sententiis proponere, qua consuetudine Servatorem quoque usum fuisse, ipse vere statuit. *Denique* in antecessum provocat ad id, quod mox probaturum se promittit, a nobis autem secundo loco examinandum.

His igitur argumentis minime efficitur, id, quod vult Vir Cl., etenim *primum* quis miretur, ipsum Servatorem diversa morum praecepta in oratione ad populum tradidisse et diversas sententias eo consilio junctas, ut virtutis semina animis hominum iniicerentur? Quis ideo, quod singula praecepta non arcte cohaereant, concionem minus apte dispositam pronuntiet? Scilicet, fatis erat, si omnibus his sententiis id efficeretur, quod voluit Iesus, ut intelligant auditores, quae tandem sit vera virtus, quae civi coelestis regni

praescriptae sint leges, quae vitanda sint saeculi vitia pravique mores, et quae sunt his similia. Quod profecto contexta oratione melius effici non potuisset iis, quos tum habuit, auditoribus Servator, quam sententiis concisis brevioribus, licet minus cohaerentibus. Conf. omnino Hesz, *über die Lehren, Thaten* etc. IV Abschn. ubi, postquam loca quaedam egregia ex hac oratione laudaverat, ita pergit: *Die Schönheit dieser, und so mancher andern Stelle kommt wohl eben von der anmuthsvollen Einfachheit und Würde her, wo mit die große Wahrheit ausgesprochen ist: nämlich so muß sie zugleich dem Verstand einleuchten und wohlgefallen und dem Herzen wichtig seyn.* Ubi addit in nota: *Bey solchen und vielen andern Stellen wäre ich also nicht geneigt, anzunehmen, der Herr habe es wol ausführlicher geredet, der erzählende Jünger aber abgekürzt vorgetragen.* Satis igitur mirari non possum, Doct. Halfeldum in *Disf. supra in Coroll. ad Cap. I.* laud. longe aliter pronunciare, cum, Pot-tianae sententiae calculum adiiciens, dicat, nihil maiorem praebere difficultatem et molestiam vel provectionibus ingenio usuque doctrinae, quam sententias et *γνώμης* breves, abruptas, generalem perumque observationem, praeceptum, &c. complexas, nexuque privatas. Quod hic est plane *ἀντιποσδιονυστον*.

Deinde vero observet, quaeso, lector, non nisi unum forte et alterum esse locum, in quo haerere possit interpres coniunctionem partium exquirens. Quod in eiusmodi argumento mirum non est. Contra vero plura sunt loca, quae optime cohaerent et ex his etiam talia, quae vix potuissent e diversis, diver-

verso tempore et loco habitis, Iesu sermonibus ita in unum componi contextum. Cf. c. V: 13-16. 17-48. c. VI: 1-18. 19-34. c. VII: 1-5. 7-11. 12-27. modo confideres, illam angustam portam (v. 13-14) eam esse, quam inire nollent falsi doctores, (v. 15 seqq.) quam autem ineant hi, qui, Mosis et Prophetarum institutioni obtemperantes, ita cum aliis agant, ac secum agi cupiant.

Tum vero, quod veteris aevi sapientibus in more fuisse hanc docendi rationem per sententias breviores et proverbia, ipse agnoscit Pottius, minuire valde videtur argumentationis, qua utitur, vim. Cf. autem de hac methodo, Herbelot, *Biblioth. Orient.* T. IV. p. 451. Eichhorn, *Inleid. in 't O.T.* Vol. III. p. 543. Muntinghe, *Prolog. ad Prov. Sal.* p. v-xviii. imprimis p. x. seqq.

Porro, si vel in pluribus locis ita abrupta esset oratio, ut cohaerentiam nequaquam possumus investigare, quid obstat, quo minus statuamus, et in hac oratione accidisse Iesu, quod accidisse ei scimus in sermonibus illis, quos ad vitae terrestris finem habuit cum discipulis, ref. Iohanne, ut nimirum, pro sua, qua valebat, animorum cognitione perfectissima, saepius videret, quid, post absolutam aliquam dictorum partem, mox ad auditorum utilitatem magis foret accommodatum?

Denique, quod forte omnium primum debuisset poni, omnis illa dubitatio, de oratione non, omnibus in locis, satis cohaerente, tollitur facillime, si statuas, Matthaeum, non singula Iesu dicentis verba,

verba, et periodos, sed praecipua tantum dictorum capita et graviora praecepta, notasse: quod, profecto, nisi ab eo pariter ac ceteris Euangelistis fuisset sapienter institutum, in magnum nimis volumen excrevisset Euangeliorum libri. Qua quidem animadversione iam usus fuit Cl. Praefes, in *Disf. de Critices Usu* vernac. in *Opp. Societ. Hag.* a. 1790. p. 497, 498. ad refutandam Critici cuiusdam opinionem, de transponendo *Matth.* VII: 12. post C. V. 42. ad imitationem *Luc.* VI: 30, 31. qui tamen in eo postea sententiam se mutasse mihi indicavit, quod *Lucam* iam vix credat in compendium redegisse orationem a *Matthaeo* relatam. Atque haec ad primam argumentationis *Pottianae* partim sufficiant. Verbo tantum addo, ex his neminem non perspicere, quam sit vana et frivola *Evansonii* calumnia, qua *male cohaerentem, multisque partibus compilatam, tum ex ingenio scriptoris, tum ex Lucae Evangelio, tum ex V.T. scriptis, orationem pronuntiet.*

II. *Alterum*, quod statuit *Pottius*, nostrae sententiae magis oppositum, quodque ipse probatu difficilius pronuntiat, hoc est: *oratio montana non tantum ea continet morum praecepta, quae a Iesu in monte Galilaeae sunt dicta, sed et alia fragmenta, diversis locis et temporibus a Servatore pronunciata, quae autem Matthaeus, hac idonea scribendi occasione, in unum huius orationis contextum comprehenderit.* p. 4-11. Eodem fere modo, eum secutus, statuit *Bolten* ad *Matth.* V: 2. Argumenta autem, ad probandam hanc opinionem allata, ipsi videntur in primis sequentia: *primum* quidem, inquit, *si haec oratio tam prolixa fuerit, quam a Matthaeo relatam legimus, valde mirum vide-*

delur, ceteros Evangelistas omnes eam silentio praetermississe, praecipue cum reliquas orationes adhortationesque Servatoris, multo licet breviores, scripto mandare non neglexerint. Deinde, inquit, veteribus admodum frequentata fuit consuetudo, sententias dictaque breviora sapientum in unum redigere volumen et conservare: quid igitur dubitaremus, Matthaeum sententias, quae his tribus comprehenduntur capitibus, eodem modo collegisse, et huic inseruisse orationi? Porro ipsa ratio, qua Matthaeus in hac oratione alterum alteri praeepto connectit, dummodo attente eam legamus, suspicari nos iubet, ab eo insertas esse $\gamma\omega\mu\alpha\varsigma$ diversis locis temporibusque a Iesu enuntiatas. Ita, e. c. Matthaeus sententias c. V: 7-10. inseruit ea tantum de causa, quod in eadem formula, beati sunt etc. incipiant; luce enim clarius videtur, vsf. 3. 6. cum vs. 11 seqq. arcte admodum cohaerere, Lucas saltem c. VI: 20-21. eas ita connectit. Sic Matth. V: 25, 26. non nisi ob argumenti similitudinem priori adiunxit; etsi, tum ex imaginum diversitate, tum ex totius adhortationis dispositione C. V: 20-48. tum ex Lucae loco c. XII: 58. 59. satis appareat, eam non eodem cum praecedenti tempore a Iesu esse pronunciatam. Eodem tandem modo Matthaeus, postquam orationem dominicam tradiderat, mox subiunxit hanc sententiam, etenim si hominibus remittatis etc. c. VI: 14, 15. non alia de causa, quam quod supplicatio illa, remitte nobis etc. ipsi hanc sententiam in mentem revocaret, tumque cogitaret eam commode inseri hic posse, licet a Servatore non quidem hoc tempore enuntiata. Apparet igitur, inquit, quantum, ad talium locorum contextum

rerumque sensum constituendum, iuvet mea sententia, cum sine ea vix constitui possint.

Denique, ita pergit, quod summum est, in oratione montana permulta inveniuntur morum praecepta sententiaeque, quae, ceteris si Evangelistis sit habenda fides, a Iesu diversis temporibus et locis sint enunciata. Multa hic a Matthaeo relata a Luca c. VI: 17. traduntur ἐπὶ τοποῦ πεδινού a Iesu dicta, et quidem, si Griesbachii computationem sequamur, post habitam orationem montanam. Conf. Matth. V: 36. 11, 12. 39, 40, 42. 44-48. cum Luc. VI: 20, 21. 22, 23. 29, 30. 27, 28, 32-36. Matth. VII: 1-5. 12. 16 21. 24. 27. cum Luc. VI: 37, 38, 41, 42, 31, 43-46. 47-49. Aliae huius orationis partes, si Marco fidem habere licet, responsa sunt a Servatore data Iohanni, querenti de quodam homine, qui, licet Iesu non crederet, tamen eius nomine daemonia eiiceret. Conf. Matth. V: 13, 29, 30. cum Marc. IX: 50, 43 47. Luc. c. XIV: 34. qui tamen prioris sententiae aliam etiam refert occasionem. Porro quae Servator apud Matth. c. V: 31, 32. de divortiis dicit, ref. Marco, Phariseis respondit quaerentibus. Matthaeus c. VI: 9-13. precum formulam sua sponte Iesum discipulis praebuisse narrat: Lucas c. XI: 1-4. autem factum id esse narrat longe alio tempore, discipulis precandi formulam petentibus. Sententiam Matth. VI: 22, 23. dictam refert Lucas, c. XI: 36. ad populum post eiectum daemonem. Admonitionem Matth. VII: 7-11. datam narrat Lucas statim post praescriptam precum formulam. Admonitiones, Matth. VI: 19-21, 25-35. a Luca referuntur, tanquam pronun-

nunciatae, ut videtur, cum Iesum arbitrum quaesivisset quidam. Praecepta Matth. VII: 13, 22, 23. a Luca narrantur c. XIII: 24-27. data, responsi loco ad quaestionem, num pauci ferventur? Denique proverbium, nemo potest duobus servire dominis, Matth. VI: 24. adiicit Lucas fabulae de prudenti οἰκονομῶ.

Videamus nunc, quid huic Pottii sententiae opponi possit.

Primum argumentum, quod ex tam proluxa hac oratione defumfit, nihil quidem valet. Hoc enim si demonstrandi vim haberet, Matthaeus etiam ea omnia referre debuisset, quae, ut hoc utar, a Luca c. XV. sunt tradita, imprimis egregia illa, quae a Iohanne cap. XIV, XV, XVI et XVII. in nostram memoriam sunt conservata, atque ita, multa quae Matthaeus retulit, a ceteris non debuissent silentio praetermitti. Ne dicam ipsum Pottium sibi in hoc argumento esse contrarium: ipsum enim si audias, revera non solus Matthaeus prolixam hanc orationem notavit, sed eiusdem partem non contemnendam notavit quoque Lucas. Quod tamen ego minime urgeri velim, qui, diversas has esse orationes, mihi persuadeam.

Ad alterum argumentum quod attinet, lubentes quidem Viro Cl. concedimus, vulgarem in oriente fuisse consuetudinem, breviores virorum sapientum sententias in unum volumen colligendi, (Conf. quae iam supra hac de re dicta sunt:) verum non quaeritur, quid a Matthaeo fieri forte potuerit, quidque non abhorreat ab istorum temporum moribus;

fed quid factum fit revera, quidve ex scriptoris relatione colligere nobis liceat. Factum autem hoc a Matthaeo non fuisse, inde patet, quod ne verbum quidem addiderit, quo significet, esse gnomologium, fed potius omnia alia indicaverit. Totidem enim verbis, antequam loquentem inducat Servatorem, refert: ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαντος αὐτοῦ προσήλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· et, post orationem absolutam, c. VIII: i. addit: καταβάντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ὄρους ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί. Quomodo igitur, quaeso, auctoritatem historici fide digni defendimus, quomodo αξιοπισίαν et θεοπνευσίαν Apostoli firmiter tenere possumus, huic argumento si fidem damus? Scio equidem, Ven. Pottium αξιοπισίαν et divinae Matthaei auctoritati nihil detractum velle: *Tantum enim abesse, inquit, ut ea, quae de hac sententiarum collectione dicta sunt, vel quidquam fidem Matthaei in referendo deminuant, ut a nobis potius gratiam iniverit Matthaeus, pro tanta sedulitate, tamque singulari cura atque studio, quo maxime eximia morum praecepta optimi Praeceptoris collegerit, atque conservarit.* Quomodo autem concilianda haec sint, vix me perspicere ingenue fateor. Ita enim Matthaeus non tantum ignorantiam suam dissimulavit, atque occultavit, ut adeo de iis, quae narrat, certi esse non possumus, fed et commodae non dari possunt rationes, quare igitur, si nil sit nisi gnomologium, non omiserit ubique sententias illas, quarum iam antea catalogum dederat, quod et ipse fateri debet Pottius; *quin imo, inquit, ipse Matthaeus non dubitat, nonnullas γωνίας, in oratione montana iam ab ipso adductas, alia de-*

denuo occasione Iesu dicenti tribuere Matth. V: 29. coll. c. XVIII. et c. V: 27. coll. c. XIX. seqq., quod omnino ab eo factum non fuisset, nisi certo certius cognovisset, ea a Servatore bis esse relata. Alia quaedam exempla mox occurrent.

*Tertium argumentum, quod pro sua opinione protulit Cl. Pottius, ipsam spectat rationem, qua in hac concione alterum praeceptum alteri connectit scriptor; age, paucis exempla a V. Cl. allata examinemus, ut, quanta iis vis insit, perspiciamus. Et primum quidem pro sua sententia exemplum derivat Vir Cl. ex iis, quae Matthaeus refert cap. V: vs. 7-10. quae loca seu potius *ὑπομνησται* hac de causa inferuisset Evangelista quia, a dictione illa *Beati sunt*. . . fiat initium, licet vs. 3-6. cum vs. 11. arctissimo nexu cohaereant. Vix autem huic sententiae calculum cur adiiciam meum, sequentia mihi persuadent argumenta. Primo quidem multae aliae dantur sententiae quae h. l. non memorantur eadem *ὑπομνησται* voce inchoantes. Vid. *Matth. XI: 6. XII: 16. (coll. Luc. X: 23.) XXIV: 45. (coll. Luc. XII: 37, 43. ut et Luc. XI: 28. coll. Matth. VII: 21. Luc. XIV: 15.)* Quod autem *deinde* addit, ob minus arctam harum *ὑπομνησται* cohaerentiam, hoc loco alieno insertas videri has sententias, quam parum ea ad rem faciant, vel ex una ab ipso auctore antea memorata Orientalium consuetudine apparet. Porro et hoc omni exceptione maius non esse videtur, quod vix bene cohaereant haec proverbia, neque huic loco apte fluant. Nulla enim in iis omnibus inveniri morum praecepta, quae non optime his temporibus, huic loco, hominumque conditioni convenient,*

veniant, mihi convictum habeo: quin imo ita mirifice inter se consentiunt atque conspirant, ut, si vel unum harum demas, universae simul orationis elegantiae quid detrahi videaris. Inspiciantur modo ipsae illae benedicendi formulae, quas insertas putat Pottius. Quale enim virtutis probitatisque studium, (*δικαιοσύνη*) excogitari potest, nisi vs. 7. adsit misericordia, benevolentia? Quae benignitas, nisi puri et integri animo, nisi sincero benefaciendi studio stipem largientis pauperibus, vs. 9.? Quae est *καταπραΰναι*, quis fructus benignitatis, nisi simul pacis et concordiae sis studiosus? Quae denique reconciliatio cum inimicis locum obtinere poterit, nisi bene scias, quid sit iniurias, persecutiones, et vexationes perferre ob virtutis pietatisque exercitium? Nulla enim est virtutis exercitatio, nisi experientia malorum confirmetur: unde et Plinius, *nos optimos esse*, declaravit, *dum infirmi sumus*. Videamus igitur ex his omnibus, quam bene consilio Iesu et conditioni Discipulorum accommodata haec dicta sint. Denique quod in Lucae Evangelio non legantur, inde statim effici non potest, illa hoc loco perverse esse posita; talis enim dispositionis convenientia neque in hac oratione neque etiam in toto Evangelio obtinet. — Alterum additamenti exemplum esse existimat in iis, quae cap. V: vs. 25, 26. leguntur, sed argumenti huius vis eodem fere ac praecedenti modo potest solvi. Hoc unum autem non addere non possum, quam debile sit argumentum, haec esse adiecta ob rei, de qua loquebatur Servator, similitudinem, in Lucae enim Evangelio, nulla prorsus nexus ratione habita, inveniuntur, atque hanc huius argumenti debilitatem ipse

ipse fensisse mihi videtur Pottius: certe enim, si de utroque optio esset instituenda, probabilior esset sententia, quae statuatur, a Luca, non vero a Matthaeo, apud quem optime cohaerent, esse addita. Nulla denique vis est in exemplo illo, quod *tertio* loco ex cap. VI: 14, 15. collato vs. 12. memorat noster Pottius, quae hac de causa a Matthaeo fuissent inserta, quia memoria sua repeteret, licet eo tempore a Iesu non essent prolata. Haec autem obiectio sponte sua corruet, si asumas cum Griesbachio, aliisque primi ordinis Criticis, a Matthaeo hanc *δοξολογίαν* fuisse omisam. Imo, si vel hanc laudandi formulam retineas, vel tunc sapienter admodum haec a Iesu adiuncta fuit admonitio vs. 14, 15., ne hanc foverent opinionem auditores, non valde necessarium esse *αφιεναί τοις ανθρώποις τα παραπτώματα*. hoc enim si neglexerint, *καὶ ὁ πατήρ ὑμῖν ἀφήσει*.

Quartum denique argumentum, quod prae ceteris ipsi grave videtur, huc redit, multa inesse morum praecepta sententiasque diversa occasione a Servatore enunciata. Licet autem totum concedamus argumentum, nihil tamen inesse, quod nostrae sententiae sit contrarium, mihi persuasum habeo. Quid? quod ipse Pottius ab hac opinione non valde sit alienus, atque nostram sententiam ex parte saltem defendat. *Attamen tantum abesse*, inquit, *ut statuatur, omnes has partes, quae saepius occurrunt, ab hac oratione montana separandas esse, ut potius lubenter det, nonnulla horum praeceptorum saepius a Iesu fuisse enunciata. Primum enim tales sententiae et proverbia plurimum eius sunt indolis,*

dolis, ut saepius apta illas adhibendi occasio detur. Praeterea nonnunquam orationis contextus eiusmodi est, ut luculenter appareat, Iesum cogitationum suarum naturali nexu plusquam semel in eandem sententiam incidisse. *Matth.* V: 32. coll. *Luc.* XVI: 18. *Matth.* V: 29. coll. C: XVIII: C: V: 27. coll. C. XIX: 1. Deinde etiam bene est tenendum, maxime dignam fuisse Iesu doctoris provinciam, qua saepius eadem, tamque graviora praecepta ad vitam rite instituendam auditorum animis inculcaret. Quid itaque magis erat conveniens, quam ut ea in vita communi saepius applicaret? Porro etiam hoc est observandum, si Pottii sententia esset admittenda, de Matthaeo *Anthologiam* scribente, vix rationes dari posse, cur non plures sententias adiecerit, inprimis vero, cur Matthaeus easdem sententias, eas etiam quae in hac oratione prostant, saepius repetierit. Conf. *Matth.* V: 17. coll. IX: 13. XII: 7. c. V: 21, 27, 33. coll. c. XIX: 18. c. V: 29, 30. coll. c. XVIII: 8. 9. c. V: 32. coll. XIX: 9. c. V: 33-36. coll. c. XXIII: 16-22. c. V: 43, 44. cum c. XIX: 9. et XXII: 39, 40. c. VI: 14, 15. coll. c. XVIII: 35. c. VII: 7. sq. coll. c. XXI: 22. c. VII: 15. coll. c. X: 16. c. VII: 17. coll. c. III: 8. 10. et XII: 33-35. c. VII: 21, 22. coll. c. XXV: 11, 12, 41. c. XX: 16. coll. c. XXII: 14. alia. Tum etiam huc accedit, si seiungamus ea proverbia, quae semel tantum in hac oratione invenimus, c. V: 5, 6. 8-10. 14, 16, 17, 19, 20, 22-24, 28, 34-38, 41. VI: 1-8, 16-19. VII: 6., atque ea, quae Lucas ad hanc orationem retulit, consentiente Pottio, quaeque igitur bene Matthaeus ad hanc concionem retulit,

lit, sponte sua intelligi, locorum numerum haud adeo magnum esse, ex quibus sententiae praesidium quaesiverit. Ne dicam *denique*, rationem non esse, quare in his referendis *Lucae* relationi maiorem prae *Matthaeo* fidem daremus: neque etiam commemorem, quam incerta fiant omnia, quot quantisque nos obruamus difficultatibus, hanc *Pottii* coniecturam si sequamur; id, quod ex ipsius laudata disertatione cuique inspicienti in oculos incurret. Ipse enim ingenue fatetur, se de hac oratione quid certi sit statuendum, non posse definire. Ceterum exempla ad examen vocare non erit necesse: de repetita precum formula nominatim quaedam dicta sunt antea.

S E C T I O . III.

NOSTRA DE HUIUS ORATIONIS CONTEXTU

SENTENTIA.

Restat, ut paucis sententiam nostram, de huius orationis contextu, adiciamus, *Evanfoni* et *Pottii* opinioni oppositam, ea quidem modestia, qua iuvenem, me inprimis, decere sentio. Ut itaque dicam quod sentiam, mea de hac concione mens est, Servatorem universam hanc orationem uno eodemque tempore et loco enunciasse. Remissis igitur ad c. IV. iis, quae contra *Evanfonum* disputanda erunt de tempore et loco, nunc argumenta, ex ipsa oratione desumpta, quae mihi persuaserunt hac de re, adducere aggredior.

Primum argumentum ductum est ex simplicitate narrandi, qua usum fuisse *Matthaeum*, ex
iis

his quae antea dicta sunt, esse cuique, opinor, apertum. Iam vero ipse cap. V: 1. nobis tradidit. Iesum, postquam adscenderat montem, confedissee, discipulos eum adiisse, os ipsum aperuisse, docuisse, ita: *Euge* (יְשׁוּעַ Cf. Bolten ad h. l.) *spiritu pauperes*. etc. deinde c. VII: 28, finita oratione, perculsam esse multitudinem, Iesum a monte descendisse, magnam hominum turbam eum secutum esse, eique constanter adhaesisse. Quae omnia, totidem verbis memorata, ad gnomologium si referamus cum Pottio, vereor, ne quid statuamus, non tantum fidei historicae narrandique simplicitati contrarium, sed et Apostolo θεοπνευστα, Iesu indivulso in itineribus comiti iniurium, denique characteri Matthaei tenuis conditionis hominis, incongruum.

Alterum internum argumentum ductum est a conditione hominum hoc tempore prorsus deplorabili. Ante oculos ponamus, populum cuius res quotidie in peius ruant, externo religionis cultui adhaerentem, internam animi conditionem negligentem, non alios fere religionis doctores habentem venerantemque, quam qui simulatae pietatis specie fallerent illuderentque; populum denique inflatum superbia et insolentia, in afflicta etiam et misera, in qua acti erant a Romanis conditione; proavorum et generis nobilitatem gloriantem, ceteros mortales (tanquam κυνα) oculo invidioso despicientem; ita ut vel Tacitus *adversus omnes alios hostile odium foventem* populum descripserit. Sectae erant in religione variae, aliae fere Epicuraeorum familiae similes, aliae, licet de religione meli-

huc sentirent, nihil vita meliores. Conf. hanc in rem Ven. Hesfii libellus: *ueber die Lehren, Thaten und Schikzale unsers Herrn*. Haec igitur omnia si in memoriam revocaverit, quis, quaeso, non admirabitur Iesu in hac oratione sapientiam? Quis non eorum hominum notitiis, vulgi opinionibus, ingenio et moribus maxime convenientem accommodationem deprehendet, et venerabitur? Quis a consilio Servatoris abhorrens pronuntiabit facile, si statim orationis initio τῷ πνεύματι πτωχοῦς, πενθουντας, πραεῖς, διψωντας τὴν δικαιοσύνην, ἐλεημοσύνας, καθαρὸς καρδίας, εἰρηνοποιοὺς, δεδιωγμένους ἐνεκὲν δικαιοσύνης felices dicat? Quis, quaeso, scopo Servatoris non congruere pronuntiabit, si coram eiusmodi hominibus declaret, οὐκ ἦλθον καταλῦσαι ἀλλὰ πληρῶσαι τὸν νόμον καὶ τὰς προφητάς vs. 17-48. si animi pietatem c. VI. 1. sqq. coram populo in externis haerente ritibus, unice declaraverit gratam acceptamque Deo ἐν κρυπτῷ τὴν βλέποντι, si non nisi bene facientibus, et vitam ad Dei voluntatem componentibus aditum ad coeleste regnum patere dixerit? Hi sensus igitur, haec cogitata, cum in tota hac regnent oratione, atque artissimo coniuncta sint vinculo: v. c. V: 7. coll. VI: 1-4. c. V: 8 coll. VIII: 1, seqq. c. V: 10. coll. c. VII: 13, seqq. alia. quis ex his efficere non tenetur, haec capita minime esse gnomologium, quod nunquam arcte cohaerere soleat, ut vel ex unius Salomonis patet sententiarum collectione, sed concionem esse uno eodemque loco et tempore habitam? (Cf. Hes z über die Lehrumgang etc. p. 120, 121.)

Haec

Haec autem nostra sententia eo etiam, *tertio*, confirmatur, quod non tantum Iudaeorum *οχλω*, sed et praecipue coram discipulis suis, et in eorum inprimis institutionem, habita fuerit haec oratio. Hac igitur in opinione lubentes assentimus Pottio, qui sequentia pro sua sententia adduxit argumenta. Et primum quidem argumentum deductum est ex *Matth.* c. V: 1, 2. Maior autem probandi vis inest alteri argumento, quod nimirum omnes fere sententiae explicatu faciliores sint, si de discipulis, quam quidem si de universa hominum multitudine interpreteris: quod exemplis adeo luculentis confirmat, ut nisi loci vetarent angustiae, hic infererem. Sufficiat nunc locorum catalogum adiungere ex Cap. V: 3-6. 11, 12, 13-16. 17-48. c. VI: 1-18. 19-34. VII: 6, 7-11. 12, 15-20. 24-27. Tertium tandem eius argumentum est ductum ex eo, quod illae, quas apud alios quoque Evangelistas reperiamus, huius concionis sententiae, ibi semper occurrant tanquam ad discipulos directae coll. *Luc.* VI: 21-49. Item *Matth.* V: 13, 29, 30. coll. *Marc.* IX: 43-50. *Luc.* XI: 1-4. *Matth.* VII: 7-10. et VI: 22, 23. coll. *Luc.* XI: 9-13. 34-36. Denique *Matth.* VI: 25-34. 19-21. V: 18, 32. VI: 24. coll. *Luc.* XII: 22. XVI: 13, 17, 18. (vs. 1.) Quibus forte adhuc quartum adderem, quod toties Iesus, *Patris, Patris coelestis, Patris vestri* memoret, *Matth.* V: 16, 45, 48. VI: 1, 4, 6, 8, 9, 14, 15, 18, 32. VII: 11, 21. quod in nulla alia oratione coram populo habita ita fit; cf. c. X. XVIII. Ceterum obiectiones, huic sententiae quae obmoveri possent, solvit Ven. Pottius; ita ut iis diutius immorari necesse non sit.

Hoc

Hoc tamen unum addam, licet ad discipulos suos converterit orationem suam Iesus, eum tamen sapientissime ita omnem sermonem instituisse, ut circumstans hominum turba omnem ex eo capere posset utilitatem.

Quartum denique argumentum, quod pro una eademque contexta oratione pugnare mihi videtur, huc redit: Servatoris Optimi Maximi καρδιογνώστη indoli egregie convenire, ut quemadmodum in aliis concionibus et colloctionibus, ita etiam in hac oratione minus contexta ratiocinationis series sit quaerenda. Cuius quidem rei praecipua ratio in eo est posita, quod Iesus omnia, quae in auditorum pectore latebant reposita consilia, cogitata, desideria, intime cognosceret, atque adeo animi latebras perspiceret: unde aliter fieri vix posset, quin saepius orationem aliorum converteret, ut dubitationes, quas tacentes apud animum suum reputarent auditores, solveret, et in occultam animi pravitatem admonitionibus et reprehensionibus animadverteret. Quod egregie observavit Herder in libro *über die Lehre* etc. laud. p. 102. *Er antwortete jeden nach seiner weise, nicht nach dem, was dieser sagte, sondern was 'er dachte. „Man hat die Bemerkung gemacht,“ sagt Baco „dass manche antworten unsres Erlösers auf die fragen, die man ihm vorlegte; „nicht zu passen scheinen; dass kommt aber daher, weil 'er die gedanken der fragenden nicht auf den worten, sondern in ihnen selbst erkannte, mithin auf die gedanken, nicht auf die worte, antwortete.“ Matth. IX: 4. Joh. I: 47.*

II: 23. Haec enim si observes, innumera loca ex Iesu historia egregie possunt explicari. Conf. e multis ex Ioh. *Euang.* c. XIII. coll. c. XIV: 1. c. XIV-XVI. Unde et Asmus (Claudius) in Vol. I. *Brieven aan Andries* 2 Br. p. edit. Belg. p. 122. locum *Matth.* XXII: 15-22. egregie hinc fuit interpretatus; nec neglexit etiam Morus in *Disf.* Vol. I. p. 9-6. Quod igitur si huic concioni montanae applicemus, nihil miri inest, cur nobis saepius abrupta videatur oratio, quae certe non erat audientibus hominibus. Hinc forte, ut hoc utar, accidit, quod Servator, postquam Phariseorum virtutem vanam ineptamque declaraverat, mox subiungat versum 20 atque exemplis illustret vs. 21-48. ne cogitarent Iudaei, Iesum novam doctrinam iis inculcare. Hinc forte subita illa atque improvisa admodum orta est orationis conversio, qua reprehendit quidem eos. c. VI: 30. percussos forsan atque terrefactos verbis illis: *ne colligatis terrestres opes sed coelestes*; μη ου δυνασθε τω Θεω δουλευειν και μαμωνα, licet haec per δια τχτο cohaerere quisque videat. Hinc forte solvi poterit difficultas, quam obmovit Cl. Pottius, et post eum Bolten, quod nimirum ea, quae vs. 3-5. leguntur, non cohaereant cum vs. 6. Scilicet, cum nonnulli audientium, Pharisaico fermento (ζυμης *Matth.* XVI: 11, 12.) imbuti, persentiscerent, Iesum hoc pro-verbio illos intendisse, ideoque irato animo invidiaque plenos eos videret Servator, hac occasione discipulis hac sententia suavit, vs. 6. ne aurea religionis praecepta iis praedicarent hominibus, quibus bene utendi et voluntas et facultas prorsus deessent. Nisi quis cum Grotio ad h. l. ita cum praecedentibus

dentibus iungere velit: *Egerat*, inquit, *Christus* de temerario atque inclementi iudicio, ne quis hinc suspicaretur, omnem etiam de rebus manifestissimis iudicandi libertatem tolli, subiungit praeceptum ad eam prudentiam pertinens, quam alibi vult cum simplicitate coniungi. Atque consolationem hanc, αἰετὴ καὶ δαβνῆσαι ἔμν, ne desperarent adiecit. Conf. et Cl. Segaar ad *Luc.* XI. 39, 40. quae et hac observatione aliquo forsan modo illustrari possunt. Vid. et Cl. Hesz *über die Lehre und Lehrart unsers Herrn*, III. Abschnitt.

Ceterum, cum his, quae hoc capite breviter contra Pottium sunt observata, de orationis huius cohaerentia, conferri merentur illa, quae contra Pottium, de nexu huius orationis scripsit Cl. Storr in *Disf Exeget. in Libr. N. T. Histor. aliquot loca. Pars Prima* p. 13-18. 18-30. *Pars Ali.* p. 17 19. quae tamen primum legere contigit, postquam nostram sententiam iam litteris mandaveramus.

O

CAPUT

C A P U T I V

QUAE DE TEMPORE ET LOCO ORATIONIS
HABITAE NARRAT MATTHAEUS, CON-
TRA INIUSTAS EVANSONI CRIMINA-
TIONES, VINDICANTUR.

Restat, ut paucis nonnullas, quas de tempore
et loco habitae huius orationis obmovit Evanfo-
nus, dubitationes ad examen vocemus. Et
primum quidem *temporis*, dein *loci* definitionem
a Matthaeo factam vindicabimus.

§. I.

T e m p u s.

Ad temporis igitur, quo Iesu oratio habita sit,
definitionem a Matthaeo factam quod attinet,
quae sit Evanfoni dubitatio, ex nota sub-
iecta (*) lector facile cognoscet. Paucis itaque
haec dubia refutare instituemus.

Tria

(*) *Het is in den hoogsten graad onwaarschijnlijk, dat
eene zodanige reden, als deze, op zulken tijd en plaats
gehouden is van onzen Zaligmaker; want dewijl zij bij-
zonder aan zijne leerlingen gericht is, moest zij, indien
zij ooit gehouden is, aangemerkt worden als bedoelende
een voorschrift te bevatten van onderwijs in de Christelij-
ke Zedekunde, aan hun, in 't algemeen, en bijzonder
aan*

Tria igitur sunt, quae reprehendit Evan-
fonus: *primum* ex ipsa orationis huius indole est
petitum; *alterum* ex repugnantiae specie cum
alia Matthaei relatione; *tertium* denique ex
collatione cum Luca desumfit.

Pri-

aan zijne Apostelen, wier pligt het was, deze leerstukken
aan de waereld te prediken: men mag, derhalven, met
rede, onderstellen, dat eene zoo volledige en ruime zede-
lijke leering, ten minsten niet eer zou hebben plaats ge-
had, voor dat alle die genen, die zijne Apostelen moesten
zijn, geroepen waren, om zijne leerlingen te wezen, en
voor zij daadlijk tot hunnen dienst wierden bestemd en af-
gezonden. Dienvolgens, bericht ons Lukas, dat dit
ook werkelijk het geval geweest is; en dat het eerste zedelijk
onderwijs, aan zijne leerlingen in 't bijzonder gegeven;
maar ten aanhoren van eene groote menigte, gehouden is,
na dat hij zijne twaalf Apostelen verkozen hadt. Deze
leerzame redevoering wordt door Lukas verhaald, Hoofdst.
VI: 20. enz. en deze, het geen opmerklijk is, begint,
gelijk wij lezen, met zaligsprekingen tot bemoediging
van zijne navolgers; en hoewel deze Schrijver derzelvar
zin en betckenis grotelijks veranderd, er eenige bijge-
voegd, en de weeten geheellijk overgeslagen heeft, is het
echter uit de eerste en laatste zegespreking, die hij over
ons gegeven heeft, zoo wel als uit menige geheele plaatsen
uit Lukas in verschillende deelen dezer reden ingeweven,
blijkbaar, dat hij het Euangelie van Lukas voor zich
gehad heeft. Evenwel is deze Schrijver zoo onbestaan-
baar, niet alleen met Lukas, maar ook met zich zel-
ven, dat wij bij hem Hoofdst. IX: 9. lezen, dat Mat-
thaeus, dezelfde Apostel, welke ondersteld wordt, de
Schrijver van dit boek te wezen, en welke zoo omstandig
deze lange, niet zamenhangende zedekundige reden zal
hebben opgetekend, niet eens een navolger van onzen Za-
ligmaker genoemd wordt, voor eenigen tijd, na dat deze
redevoering gehouden was, en gevolglijk werdende Aposte-
len nog later gekozen dan Hoofdst. X. verhaald wordt.

Primum quidem in eo est, quod istiusmodi doctrinam moralem, tam fusam et consummatam, Apostolis tam necessariam, ipsisque adeo tanquam institutionis exemplar propositam, pronunciatam dicat Matthaeus, ante quam omnes Apostoli essent vocati, et muneri suo admoti. Illa autem *prima* dubitatio iniusta est. Etenim haec oratio tot, tamque necessariae, continet admonitiones et praecepta, ut sapienter admodum, iam ab initio numeris sui, eam pronuntiaverit Servator, non tantum in discipulorum suorum, sed etiam in multorum hominum aliorum concione. Neque erat, cur hanc institutionem ad id tempus differret, quo Apostoli muneri suo essent admoti: maior quoque pars eorum, qui postea prae ceteris designati sunt Apostoli, Servatorem iam tum hanc orationem in Galilaea dicentem, puto, audivit; erant nimirum fere omnes Galilaei. Si autem ipsis inprimis necesse erat, bene hanc institutionem tenere, et ex ea exemplum suae institutionis sumere, quod minime negamus, quidni credamus, idem argumentum, in tam diuturna cum Apostolis confortione, saepius a Iesu fuisse pertractatum, licet relatum hoc non legamus ab Evangelistis? Scilicet satis erat lectoribus, doctrinae moralis summam, qualem ab initio proposuerat, turba audiente, Iesus, semel accurate perscriptam legisse.

Alteram dubitationem inde sumit Evansonus, quod Matthaeus, ipso narrante c. IX: 9. aliquamdiu post pronunciatam hanc Iesu orationem, ad munus Apostolicum fuerit vocatus, ut adeo ipsi opportunitas non fuerit audiendi hanc orationem, quam tamen perscripsisse feratur. Verum quis negare

gare cum ratione fatis firma sustineat, Matthaeum, licet nondum perpetuis Iesu comitibus adscriptum, saepius tamen Iesum docentem audivisse, atque adeo etiam interfuisse tum, quum hanc orationem habuit pro populo Iesus? Conf. Schutte *Heil. Jaarb.* Vol. II. p. 159. Matthaeum saltem minime a Iesu alienum fuisse eo tempore, quo a Servatore e negotiis ad perpetui comitis honorem invitaretur, abunde patet ex promptitudine, qua huic, invitationi dicam an mandato? obtemperaret. Verum neque hac assumptione ad vindicandum Matthaeum opus est: licet enim ipse non adfuerit Matthaeus, potuit tamen postea certo cognoscere huius orationis argumentum, tum ex iis, qui ipsi affuerant, discipulis, quibuscum non uno fodalitatis et amicitiae vinculo coniunctus vixit, tum vero etiam ex ipso Iesu, ad cuius intimam familiaritatem postea fuit admissus. Id, quod negare, aut ad minuendam Matthaei scriptoris auctoritatem trahere, minime potest Evanfonus, quum ipse tantum tribuat Lucae narranti, cum tamen nullo probari possit argumento satis firmo, Lucam audivisse Iesum docentem. Quid? quod ipse Evangelista aperte profiteatur, se, quidquid de Iesu vita perscripserit, ex aliorum fide dignis relationibus hausisse. Taceo mirificum Spiritus Sancti, Apostolis, atque adeo etiam Matthaeo, concessum auxilium, quo, quidquid Iesus docuerat, post eius discesum iis in memoriam revocatum fuerit.

Tertiam dubitationem desumpsit Evanfonus, ex Lucae relatione, quacum pugnare animad-

vertit Matthaei narrationem: unde igitur efficit Evangelii, quod Matthaeo tribuitur, scriptorem dignum esse reprehensione. In qua tamen argumentatione non semel falsus est. Etenim, si quis hoc dare velit Evanſono, eſſe revera inter utrumque Evangelium iſtam repugnantiam, facilior, proſecto eſſet, neque minus firma, interpretandi, et verum in re hiſtorica conſtituendi, ratio, ſi dicas, Lucam in temporis definitione errare, atque adeo huius relationem ad Matthaei auctoritatem eſſe reformandam. Etenim ipſe Ieſu comes fuit Matthaeus, unus e duodecim Apoſtoliſ, Lucas vero, quemadmodum modo iam dictum eſt, non fuit, certe fuiſſe Ieſu auditorem nullo documento conſtat. Deinde etiam non unum in Lucae Evangelio extat indicium, quo efficias, hunc Evangeliſtam ſaepius, neglecta temporis definitione accurata, maxime argumenti indolem et affinitatem ſpectaſſe. Conf. Michaeliſ *Inl.* Vol. II: §. 121. Schutte *Heil. ſaarb.* Vol. I. p. 400. ſqq. et Herder l. I. p. 220, 21. Addatur etiam obſervatio Mori, ad utrumque Evangeliſtam defendendum accommodata, in *Defenſ. narrat. N. T.* in *Diſſ. Theol. et Philol.* Vol. I. p. 20, 21. Nec revera tali deſenſione indiget Matthaeus, qua Lucae auctoritas et ἀξιωμα in diſcrimen vocetur. Unde viri etiam docti ſolent hanc repugnantiae ſpeciem ita tollere, ut neutrius Evangeliſtae auctoritas labefactetur. Quod tamen non uno modo ab ipſiſ factum eſſe video. Etenim alii Matthaeum eandem, eodemque tempore habitam, orationem referre putant, quam retulit Lucas *Evang.* c. VI. in quibus ſunt Calvinus, Grotius, et c. re-

cen-

centioribus Schutte, Hamelsv., Klinkenb., Michaelis, Lilienthal, Pott in *Disf.* l. et Bolten. quorum conciliandi rationes referre longum foret, et ab instituto nostro alienum. Inprimis cum accedere *aliis* malim Interpretibus, qui diversas Iesu orationes, diverso et tempore et loco habitas, retulisse Matthaeum et Lucam sibi persuadeant. In quibus nominasse suffecerit H. Venemam *Hist. Eccl.* Vol. III. p. 42, 43. Macknicht. *Comm. Harm.* Vol. II. p. 317. 319. Hesz *Lebensgesch. Iesu* I Th. p. 300. coll. 214. 215. Storr *Über den Zweck der Evang. Geschichte und der Briefe Iohannis* p. 347-350. coll. p. 312. 313, 317. item in *Comment. Theol.* edit. a Velt-husen, Kuinoehle et Ruperti, Vol. III. p. 141. 142. Eichhorn *Alg. Bibl. der Biblischen Litter.* Vol. VI. p. 359, 60. Vol. II. p. 971. 984. coll. p. 964. Cum quibus ut faciam, suadent sequentes rationes. *Primum* quidem utriusque Evangelistae relationem non uno modo differre deprehendimus: five argumentum spectes, five dispositionem eius, five denique elocutionem; quod, cum capituli *primi* sectione *prima* a nobis latius sit expositum, nunc repetere nihil attinet. *Deinde* in oratione, quam notavit Lucas, Christus alloquitur quoque hostes, illisque *οὐαί* dicit: in ea autem, quam perscripsit Matthaeus, quamvis sit prolixior, et vero etiam plura contineat, quae valden essent apta ad reprehendendos castigandosque Phariseos, nunquam tamen non suas allocutus est amicos discipulosque. *Porro* locus, quo sermonem habuit Servator, diversus est: is enim, quem narrat Matthaeus, e monte, quem autem Lu-

Lucas habet, ἐπὶ τοῖς πᾶσι, dictus fuit. Ne *denique* addam temporis insignem varietatem, de qua in praesenti quaestio est cum Evanfono instituta. Scio equidem, excogitasse virorum doctorum, qui aliter sentiunt, ingenium rationes tollendi has difficultates, vel minuendi: quae tamen mihi quidem videantur a facilitate et simplicitate interpretandi nimium abhorrentes. Neque est, quod quis dicat, facile ita peccari contra legem illam, quam in ἐὐαγγέλιον compositione servandam esse, summo jure scripsit Ernesti *Inst. Interpret. N. T.* P. I. S. II. c. VI. § 10. *Ne ob levem narrationum diversitatem facta temere multiplicemus.* Ubi enim cogat necessitas, diversa pro diversis sunt habenda, et videndum potius, *ne res vere diversae propter aliquam similitudinem pro iisdem habeantur*, ut idem prudenter eodem loco monuit. Etenim alienum a Iesu consuetudine non erat, easdem res saepius dicere, neque ab Evangelistarum more alienum est, has easdem admonitiones saepius commemorare. *Huius* quidem exempla sunt in Luca nostro c. IX: vs. 3-5. coll. c. X. vs. 4-12. laudato a Macknight p. 319. item Luc. XVII. vs. 20-37, coll. c. XXI: vs. 5-36. citante Schutte *Heil. Jaarb.* Vol. I. p. 410. *Eius* vero consuetudinis Servatori fuerunt causae gravissimae, in auditorum, tum multitudine et varietate, tum vero etiam in eorum, et optimorum quoque discipulorum, discendi tarditate. Conf. Niemeyer *Charakt.* Vol. V. p. 6-24. Quum igitur tot sint rationes satis graves, quae suadeant, ut de diversis orationibus retulisse Matthaeum et Lucam statuamus, nihil inest huius diversitati,

tati a Matthaeo nostro, quod faveat Evan-
fono.

§. II.

Locus.

Altera, quam superesse in hoc capite sentio,
Evanfoni dubitatio est de loco, quo Servatorem
elocutum esse orationem suam, referat Matthaeus.
In qua quidem relatione, nescio, quae absurda et
repugnantia deprehendere sibi visus est Vir doctus.
Quum nimirum dicat Matthaeus, e monte locu-
tum fuisse Iesum, non tantum manifestam arguit
cum Lucae narratione repugnantiam, sed et, in
ipsa hac montis commemoratione, manifestas fabel-
las scribere Euangelii nostri auctorem, pronuntiat;
quandoquidem istiusmodi locus, ad dicendum pro
concione, maxime sit ineptus, ita quidem, ut Iesus,
si neque audiri nec conspici voluerit e turba circum-
stante, non alium potuisset sibi eligere. Verum
taedet ista referre, in quibus bonum virum egregie
dormitare, nemo non, ex subiecta huic paginae nota
deprehendet. (*) Ne autem videar aliqua in parte
deesse, adiiciam pauca.

Et

(*) p. 430. *Betreffende de plaats, waar zij gehouden is — moeten wij besluiten, dat deze redevoering gehouden is, met 't oogmerk, om gehoord te worden van de omstaande menigte, en dat zij, in de daad, van dezelve is gehoord geworden. Dat nu elk die weet, wat het is, tot eene menigte en drang van volk te spreken, overweege, welke plaatsing een Spreker, bij zodanige gelegenheid voor zich verkiezen zal, die zoo veel mogelijk verlangt ge-*

Et *primum* quidem, cum provocet Evanfonus ad Lucam, qui Iesum loquentem inducit ἐπὶ τῶν πεδίων, cum Matthaeus in monte Servatorem dicat fedisse, non opus est repetere, quod §. 1. observatum est, diversas esse res factas, a diversis relatas, ut adeo nulla in his sit pugna. Quid? quod et ii Interpretes, qui unam eandemque orationem ab utroque Euangelista scriptam existiment, habeant, quod ad tollendam εὐαγγέλιον ἀπερίαν respondeant. Conf. Schutte *Heil. Jaarb.*, Vol. II. p. 59. Hamelsveld

hoord te worden. Indien het volk zich bevindt in eene opene vlakte zal hij trachten het voordeel van eenige kleine verheffing van grond te nemen, of op eenige andere wijze zich zoo veel verheffen, dat hij van zijne Toehoorders kan gezien worden; of indien 'er een heuvel dicht bij is, zal hij in de schuinte een weinig opgaan, zoo ver tot zijn oogmerk dienstig is, terwijl het volk in de vlakte blijft, of indien het volk de zijde van den heuvel opgaat, zal hij het zelfde doel bereiken, door zelve aan de voet des heuvels in de vlakte te blijven; maar zou wel iemand van gezond verstand, in die omstandigheden, en willende door eene schaar volks gehoord worden, op den top van eenen heuvel klimmen, welke uit hoofde van zijne krommende vorm, noodzaaklijk alle die genen, welke hem omringen beletten moet, hem te zien en te hooren, en zal hij doorgaan zitten, voor dat hij begint te leeren? Maar nu is de plaatsing, in welke de Schrijver dezer Geschiedenis, den Zaligmaker doet zitten, ten einde het volk te onderwijzen in de zedenpligten van het Euangelie juist zoodanig. Lukas integendeel verzekert ons, dat, toen hij leerzaam onderwijs aan zijne leerlingen, en aan de geheele menigte, gaf, na zijne Apostelen verkozen te hebben, „ hij kwam en stondt in de vlakte;” gelijk hij, bij eene andere gelegenheid op een oever van het meir Gennezareth, in een vischers vaartuig ging; en op eenen kleinen afstand van het land, nederzat, en het volk leeraarde, het welk op den oever stond. —

veld in notis ad vers. vern. Matth. et Luc. item in *Bijb. Verded.*, Vol. II. p. 172., alios ne commemorem.

Alterum autem ex ipsius loci conditione fuit *Evanfonus*. Bonum autem factum. Quam proponit difficultatem nemo paulo liberalior interpres ex *Matthaeo* eliciet, sed extorsit viri, in quaerendis difficultatibus acuti, subtile ingenium. Neque talem *Matthaei* errorem confluxit, qualis accidere posset facile scriptori, non eodem tempore et loco viventi, et in rebus topographicis interdum erranti, sed talem omnino, quem non facile expectes ab homine, cui sanum est sinciput. Nimirum, ubi *Matthaeus* dicit, *Servatorem* adscendisse *eis* *το ορος* ibique confedisce, fingit sibi montem praecaltum, in cuius vertice, et quidem recurvato, ita locum ad dicendum sumserit *Iesus*, ut, qui in loco inferiori, vel starent, vel confederent homines, neque adspicere, neque audire loquentem ullo modo posset. Verum omnis illa calumnia in *Evanfonum* est retorquenda: de his enim *Matthaeus* ne *γρη* quidem, aut dixit aut cogitavit etiam. Nesciit igitur *Evanfonus*, *το ορος* in N. T. saepius dici de colle et locis eminentioribus, nec semper denotare montem altiorem, minime vero montis verticem, eumque recurvatum. Verum, si hic mons est intelligendus, nescio quid impediatur statuere, talem sibi in monte locum elegisse *Servatorem*, quo et audiri et conspici a turba circumstante posset. Quod denique sedisse *Servatorem* dicat *Matthaeus*, non est quod mirum cum *Evanfono* accidat cuiquam, (quemadmodum tamen accidisse video Pot-

rio V. C. in *Disf. laud. conf. Vad. Bibl. van Wet. Kunst en Smaak*, II D. 2 ft. p. 49.) quum apertum sit ex aliis sacrae historiae partibus, non semel Servatorem sedentem docuisse, referentibus non tantum Matthaeo c. XIII: 1, 2. tum in templo c. XXVI: 55. tum in monte c. XXIV: 3 sed et Marco c. XIII: 3. Ut adeo in his nihil sit Matthaeo Apostolo indignum, sed contra argumentum quoque hinc peti possit pro scriptoris, qua usus est perspicuitate, ad quam etiam pertinet *brevior locorum notatio*, exponente Moro in *Defens.* saepius laud. p. 9. Ceterum, si arguti esse velimus, ne quidem hoc dixit Matthaeus, Iesum sedentem docuisse, sed confedis eum, tum venisse discipulos, deinde eum docuisse. Verum subsistimus, neque in bona causa effugium quaerere volumus.

Haec igitur ea sunt, quae, bono cum Deo, scribere in animum induxeram, ad defendendam Matthaei fidem et auctoritatem, in referenda illa, perquam eximia, Servatoris Divini oratione. In quo quidem juvenili labore, si deprehendant peritiores, et in his rebus exercitatiores, deprehendent autem non pauca, quae minus ad argumenti dignitatem sint elaborata, aut negligentius dicta, ut tenuitati nostrae et imbecillitati condonent, enixe rogo. Si vero quidquam me contulisse existiment, ad defendendam sacrarum litterarum auctoritatem, erit, quod impense mihi gratuler, Deoque Patri et Servatori optimo maximo gratias agam, maximas, pro benignissimo, in his elaborandis, auxilio.

I N D E X

L O C O R U M,

quae, five obiter tantum, five ex in-
stituto, illustrantur.

M a t t h.		M a t t h.	
C. V. 1. 129, 222 sqq.		C. V. 20. 12, 181, 213	
2. 92		21-24. 12, 181	
3-10. 177, 194		21. 56, 97	
3. 14, 85		22. 75, 97	
4. 86		23. 170	
5. 11, 56, 72		24. 99, 170	
6. 17, 56, 93, 199		25, 26. 199, 204	
7-10. 199, 203		25. 22, 76	
7. 11		26. 22, 78	
8. 11, 57, 72		27-30. 12, 181	
9. 95-97		27. 56	
10. 10		28. 56	
11. 18, 85, 86, 199		29. 194	
12. 18		31, 32. 23	
13-16. 199		31. 56	
13. 19-74, 75		32. 80	
14. 11, 129, 180		33-37. 12	
15. 20, 97		33. 56, 99-101	
16. 11, 180		34. 56, 86	
17-48. 197, 209		35. 56, 99, 80	
17. 12, 21, 150		38, 39. 12, 57	
18. 21		39. 24	
19. 12, 85		40. 24, 81	
20 48. 194, 199, 213		41. 12, 81, 181	
		42. 25, 57, 78	
		43. 12, 57, 181	
		44. 12, 39, 181	
		P C.	

C. V. 45-47.	26	C VII: 9-11.	32
48.	27, 82	9.	102
C. VI. 1-18.	197	11.	89
1-8	12	12 27.	197
1-4	183	12 14.	33.
4-8.	183, 184	12.	194, 195, 198.
5.	101	15.	13, 57, 185
5 13.	187-191	16 20.	34
6.	57	16.	90
7.	57, 83.	21.	35, 85
9-13.	28, 29	22.	36, 57
10.	94	23.	36, 77
10-18.	194	24-29.	37, 90
13.	191	24.	57
14, 15.	199, 205	26.	58, 85
14.	13, 184	28.	130
15.	13, 85	29.	130
16.	13, 57, 171	C. VIII: 1.	130, 202
17.	13, 171	C. XIX:	
18.	13, 87, 171	3-9	23, 80
19 34.	194, 197		
19.	29, 57, 84	L u c a s.	
20.	29, 94		
21.	29, 86	C. I. 14.	50, 67
22, 23.	30		
24.	39, 194	C. VI. 17.	223
25.	40 57, 86	20.	14, 104
26.	57, 86	21.	17
27 30.	40	22.	118, 105-107
30.	213	23.	18, 107
31-33.	31	27 28	39
33.	94	29.	24
34.	13, 88, 101, 184	30.	25
C. VII: 1 6.	32, 197	31.	198
1	86	32.	26
6.	57, 174-177.	34.	26
194, 195, 213		35.	26, 96, 108
7-11.	197	36.	27, 83
27, 8	41, 86	37.	32
7.	85	38.	32, 108
8.	57	41	32
		C	

42	32, 110	25	40
43-45.	34	27.	111
46	35	27, 28.	40
47-49	37, 38, 90	29-31	31
47	85	33, 34	29, 111
48	110	58	112
C. VIII. 16	20	58, 59.	23
C. XI. 2 5.	28	C. XIII, 24.	33, 113
9, 10	41	25.	113
11-13	32, 33, 89	25-27.	36
33.	20	26.	114
34-36.	30	C. XIV. 34, 35.	19
39.	214	C. XVI. 13.	39
C. XII. 5.	76	15.	86
6.	79	17	21, 114
22, 23.	40	18.	2
24.	31		

QUAESTIONES MISCELLANEAЕ

ex disciplina S. desumptae, et
ad amicam disceptationem cum
commilitonibus propositae.

I.

Doctrinae Christianae systema optime constitui-
tur collatione locorum ex sacra scriptura, ad
bonae Hermeneutices leges expositorum.

II.

Apostoli in scribendo Spiritu sancto fuerunt acti.

III.

Qui summam Iesu Christi in docendo au-
toritatem non admittunt, nequaquam doctrinam
Christianam, qualis in N. T. traditur, profiteri
possunt.

IV.

Hanc summam auctoritatem cum non admittat
Kantius, Philosophus acutissimus, male Philo-
sophia eius Critica cum doctrina Christiana confi-
sit.

V.

Eiusdem Viri ratio interpretandi N. T., sen-
sumque *moralem* inde eliciendi, inepta est, et
sacrorum scriptorum volumini iniuria.

VI.

Matthaeus auctor est Euangelii, quod nomen
eius prae se fert.

VII.

VII.

In eo scribendo Lucae Euangelio non fuit usus.

VIII.

Oratio, quam Cap. V, VI, VII, notavit, vere a Iesu est habita neque adeo Anthologiam refert sententiarum, diverso tempore et loco enunciatarum.

IX.

In hac oratione Iesu summi Doctoris elucet ingenium.

X.

Egregie convenit doctrina moralis Iacobi in *Epist.* cum hac Iesu doctrina.

XI.

Marcus non fuit Epitomator Matthaei.

XII.

Sapientissime Servator duos S. Lavationis et S. Coenae ritus, in perpetuum societatis Christianae usum, instituit.

XIII.

Ad S. Coenae celebrationem neminem, nisi qui vere et ex animo credat, accedere oportet.

XIV.

In S. Coena non nuda est Iesu patientis morientisque celebratio, sed Iesu pro nobis, ad remissionem poenarum a nobis debitarum, morientis.

XV.

Sanctitatem iustitiamque divinam in eo recte laudant S. Litterae, quod ab impiis hominibus exigat poenas.

XVI.

Intercessio Iesu Christi in coelis talis est
cogi-

cogitanda, qualis conveniat ei, qui Dei nomine
et cum Deo regnet.

XVII.

Διδακτικὴν *Matth. V: 6. non est Religio Chri-
stiana, sed pietas, vera virtus, quomodo pasim
in hac oratione.*

XVIII.

1 *Tim. III: 16. lectio Θεός praeferenda est lectio-
nibus ὁς et ὁ.*

XIX.

Recte omnino Calvinus, ad *Ioh. X: 30. abusi
sunt hoc loco, inquit, veteres, ut probarent, Chri-
stum esse Patri ὁμοούσιον.*

XX.

Praecepto Iohannis, in altera eius *Epistola
vs. 10 et 11. nihil inest quod ingenio Apostoli, aut
etiam charitati, quam praecipit lex Christiana,
repugnet.*

XX.

ERRATUM.

P. 193. pro Sect. posterior leg. Sect. altera.

Heringa, Jodocus,

Specimen critico-theol. quo fides et auctoritas Matthaei, in referenda
Jesu oratione, Evang. C. V. VI. VII. vindicatur, inprimis contra Evansonum

Traiectum Batavorum 1799

Exeg. 358 k

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10410644-6